

198 1001 17.1.1983

monografieën volkstelling 1971

3

gescheidenen en verweduwden

een analyse op basis van
de volkstelling 1971

a. olde daalhuis

m.m.v.:

c. de hoog

l. th. van leeuwen

vakgroep sociologie westers-landbouwhogeschool wageningen

centraal bureau
voor de
statistiek

stichting interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

monografieën volkstelling 1971

centraal bureau voor de statistiek

voorburch:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

stichting interuniversitair instituut voor
sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Kengetal: VTM/1971-3

Key figure: VTM/1971-3

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 23,50 (incl. B.T.W.)

Bestelnummer: 840-071-03

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 23,50 (Tax on value added incl.)

Quote nr.: 840-071-03

Ten geleide

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planningsinstituten in ons land heeft er toe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Tenslotte in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaats gehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971 hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoeksinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerkstelligen. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezinssociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezinssociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publicatie van de monografieën.

De voorliggende publikatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister voor Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën (de nummers 1 t/m 11 en 18 uit deze reeks) de Begeleidingscommissie Gezinssociologische Censusmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. Deze commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen. De concrete werkzaamheden in dit kader werden verricht door een coördinatie-team bestaande uit drs. C. J. M. Corver van SISWO, drs. A.M. van der Heiden van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht en drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen, beiden medewerkers van de vakgroep westerse sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1. Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2. Geboorte-intervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	4e kwartaal 1978
3. Gescheidenen en verweduwden	A. Olde Daalhuis	verschenen
4. Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	4e kwartaal 1978
5. Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fisaller H. L. P. R. Kraft	1ste kwartaal 1979
6. Een sociaal-demografische analyse van de huwelijkssluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	1ste kwartaal 1979
7. Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends	1ste kwartaal 1979
8. Vergrijzing	A. C. Boelmans-Kleinjan	
9. Ontwikkelingsfasen van het gezin	Th. A. M. Vis	1ste kwartaal 1979
10. Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. Th. van Leeuwen L. H. Boerma	1ste kwartaal 1979
11. Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen	M. J. J. M. Malmberg C. M. van 't Klooster-van Wingerden	1ste kwartaal 1979
12. Onderwijs in Nederland	J. M. Vliagen	1ste kwartaal 1979
13. Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	1ste kwartaal 1979
14. Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot	1ste kwartaal 1979
15. Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad en bevolkingsgroei	H. Schotanus R. E. van Engelsdorp Gastelaars	1ste kwartaal 1979
16. Regionale arbeidsmarkten	W. J. M. Ostendorf Th. M. Guffens	
17. Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	J. J. Latten	1ste kwartaal 1979
18. Huishouden, huwelijk en gezin	F. Schuurmans G. J. M. Conen	1ste kwartaal 1979
	C. J. M. Corver	1ste kwartaal 1979
	A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	

Voorwoord

Het rapport «Gescheidenen en verweeduwen» maakt deel uit van het gezinsociologische censusproject. In dit verslag wordt aandacht besteed aan degenen wier huwelijk is ontbonden en daarmee aan die leefsituaties die kortere of langere tijd na huwelijksontbinding zijn ontstaan. Daarnaast zijn geanalyseerd de gehuwden die niet (meer) samenwonen en de ongehuwden die niet meer in het ouderlijk gezin verblijven. Beide laatste categorieën zijn – zoals blijkt – sterk heterogeen van samenstelling.

In het rapport is bovenal uitgegaan van een statistische analyse op basis van het materiaal van de Volkstelling 1971. Tevens is er aandacht geschonken aan literatuur met betrekking tot het onderwerp. Dit literatuuroverzicht is niet uitputtend, er is een keuze gemaakt om de analyse te laten prevaleren boven de literatuurbeschrijving. Dit teneinde het aantal pagina's te reduceren, maar ook om herhaling van het gestelde in het interimrapport «Verschijningsvormen van het gezin» zoveel mogelijk te voorkomen. Dit betekent evenwel niet dat zonder het genoemde interimrapport dit verslag niet compleet is. De uitgangspunten, ook met betrekking tot de aanwezige literatuur, zijn hier zonder naslag terug te vinden.

Een handicap bij de analyse van de Volkstelling 1971 vormde de tijdsduur tussen de verzameling van de gegevens en de definitieve rapportage. Juist aangaande de ontwikkeling van de echtscheiding, in mindere mate het verloop van de verweuding, zijn er na 1971 aanzienlijke veranderingen, waarschijnlijk vooral in kwantitatieve zin, opgetreden. Er is gepoogd zoveel mogelijk aanvullende informatie over de aantalsontwikkelingen te verschaffen. Hierin zijn we niet altijd geslaagd. De reden ligt voor de hand: de eerstkomende volkstelling zal eerst in 1981 worden gehouden. Daarna zijn verdere vergelijkingen pas weer goed mogelijk.

Bij de totstandkoming van dit rapport zijn een aantal personen intensief betrokken geweest. Voordat ondergetekende met zijn werk begon zijn door drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen (beiden medewerkers van de vakgroep sociologie van de LH-Wageningen) de vaak langdurige voorbereidende werkzaamheden verricht (tabellenschema's ontwerpen, ontwikkeling analysekader etc.). Daarna is er regelmatig overleg gepleegd met beide onderzoekers. Bovendien heeft drs. C. de Hoog meegewerkt aan de eindredactie. Derhalve zijn beiden als mede-auteurs opgevoerd.

Ook is voortdurend gebruik gemaakt van het interimrapport van ir. M. Beuckens-Vries. De heren A. Bosch en M. van Schaijck hebben geholpen bij het vaak omvangrijke rekenwerk. Corry Rothuizen heeft in korte tijd de met de hand geschreven tekst en tabellen verwerkt tot het concept-rapport. Bij de totstandkoming van het eindrapport heeft het redactieteam van SISWO (drs. C. J. M. Corver en mevrouw drs. A. B. Berends) de auteurs met raad en daad terzijde gestaan.

A. Olde Daalhuis

Inhoud

Summary		XIX
1.	Inleiding, probleemstelling en opzet van dit rapport	1
1.1.	Inleiding	1
1.2.	Probleemstelling	2
1.3.	De aard van de beschikbare onderzoeksgegevens	3
2.	Huwelijk en huwelijksontbinding	5
2.1.	Inleiding	5
2.2.	Een theoretisch kader	5
2.3.	Huwelijks- en gezinsontbinding	7
2.4.	Huwelijksontbinding	9
2.5.	De situatie na huwelijksontbinding	14
2.6.	Een statisch model	14
2.7.	Het ontstaan van andere sociale systemen na huwelijksontbinding	16
2.8.	Veranderende relaties en activiteiten	17
2.9.	De probleemstelling verder uitgewerkt	20
3.	De na huwelijksontbinding ontstane leefverbanden	23
3.1.	Inleiding	23
3.2.	De leefverbanden, diversiteit en aantallen	24
3.3.	Veranderingen in de omvang van de populaties verweduwden en gescheidenen	30
3.4.	Veranderingen binnen de populaties	39
4.	De verweduwdan	41
4.1.	Inleiding	41
4.2.	Weduwen en weduwnaars	41
5.	De gescheidenen	49
5.1.	Inleiding	49
5.2.	Gescheiden mannen en vrouwen	49
6.	De gehuwden die niet met hun partner samenwonen en de ongehuwden	57
6.1.	Inleiding	57
6.2.	De leeftijd van de gehuwden en de ongehuwden	57
6.3.	De gehuwde mannen en vrouwen	60
6.4.	De ongehuwde mannen en vrouwen	65
7.	De één-oudergezinnen	71
7.1.	Inleiding	71
7.2.	De gezinsgrootte en de gezinsfase	72
7.3.	De huishoudensgrootte en de wijze van huisvesting	74
7.4.	De sociale groep en het inkomen van de hoofden van een één-oudergezin	75

8.	Slotbeschouwing en aanbevelingen	77
8.1.	Inleiding	77
8.2.	Samenvatting	77
8.3.	Beleidsaanbevelingen	82
8.4.	Suggesties voor verder onderzoek	84
9.	Enkele kanttekeningen bij het eindadvies van de Interdepartementale Werkgroep Alleenstaanden (IWA)	87
	Geraadpleegde literatuur	91
	Bijlagen	93

Tabellen

1.	Huwelijksontbindingen door overlijden in Nederland, 1962—1976	11	21.	De verweduwdens naar geslacht, leefverband en wijze van huisvesting	45
2.	Huwelijksontbindingen door echtscheiding in Nederland, 1962—1976	11	22.	De gescheidenen naar geslacht en leeftijd	49
3.	Het aantal scheidingen van tafel en bed in Nederland, 1962—1976	13	23.	De gescheidenen naar geslacht, leeftijd en leefverband	50
4.	De totale bevolking van Nederland naar geslacht en burgerlijke staat op 28 februari 1971	23	24.	De gescheidenen naar geslacht, leefverband en huishoudensgrootte	51
5.	Gezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd op 28 februari 1971	24	25.	De gescheidenen naar geslacht, leefverband en wijze van huisvesting	52
6.	Alle op 28 februari 1971 bestaande huwelijken naar geslacht en eerste of niet-eerste huwelijk	25	26.	De gehuwden en ongehuwdens naar geslacht en leeftijd	57
7.	De niet in gezinsverband levenden naar geslacht, burgerlijke staat en (positie in het) huishouden op 28 februari 1971	26	27.	De gehuwden naar geslacht, leeftijd en leefverband	58
8.	De bewoners van en personeel wonend in inrichtingen en tehuizen, naar geslacht en burgerlijke staat op 28 februari 1971	27	28.	De ongehuwdens naar geslacht, leeftijd en leefverband	60
9.	Personen in inrichtingen en tehuizen naar geslacht, burgerlijke staat en aard van de inrichting op 28 februari 1971	28	29.	De gehuwden naar geslacht en kerkelijke gezindte	61
10.	De door huwelijksontbinding ontstane leefverbanden en de leefverbanden waarin de ongehuwdens en de gehuwden die niet (meer) samenwoonden met hun partner, leefden op 28 februari 1971, naar geslacht en burgerlijke staat	29	30.	De gehuwden naar geslacht en onderwijsniveau	62
11.	Het aantal verweduwdens en gescheidenen naar geslacht op 31 december van de jaren 1968 t/m 1974	30	31.	De gehuwden naar geslacht en sociale groep	63
12.	Het totaal aantal gescheiden mannen en vrouwen die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwdens per 1000 gescheiden mannen, resp. gescheiden vrouwen	35	32.	De ongehuwdens naar geslacht en regio	64
13.	Het aantal weduwnaars en weduwen die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwdens per 1000 weduwnaars resp. weduwen	35	33.	De gehuwden naar geslacht en urbanisatiegraad van de woonplaats	64
14.	Het aantal gescheiden mannen en vrouwen die in de jaren 1969 t/m 1974 zijn overleden per 1000 gescheiden mannen resp. gescheiden vrouwen	37	34.	De ongehuwdens naar geslacht en kerkelijke gezindte	66
15.	Het aantal weduwnaars en weduwen die in de periode 1969 t/m 1974 zijn overleden per 1000 weduwnaars resp. weduwen	38	35.	De ongehuwdens naar geslacht en onderwijsniveau	67
16.	Het aantal echtscheidingen en verweduwingen in de jaren 1969 t/m 1974 per 1000 gescheiden mannen resp. vrouwen en per 1000 weduwnaars resp. weduwen	38	36.	De ongehuwdens naar geslacht en sociale groep	67
17.	De door huwelijksontbinding ontstane leefverbanden en de leefverbanden waarin de ongehuwdens en de gehuwden die niet (meer) samenwoonden met hun partner, leefden op 31 mei 1960, naar geslacht en burgerlijke staat	39	37.	De ongehuwdens naar geslacht en landsdeel	68
18.	De verweduwdens naar geslacht en leeftijd	42	38.	De ongehuwdens naar geslacht en urbanisatiegraad van de woonplaats	69
19.	De verweduwdens naar geslacht, leeftijd en leefverband	42	39.	Het aantal één-oudergezinnen van 1930—1971	71
20.	De verweduwdens naar geslacht, leefverband en huishoudensgrootte	43	40.	De één-oudergezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd	71
			41.	De kinderen in de volledige en in de één-oudergezinnen naar geslacht en leeftijd	73
			42.	De gemiddelde huishoudensgrootte en de gemiddelde gezinsgrootte van de volledige gezinnen en van de één-oudergezinnen	74

Grafieken

1.	Sterfte per 1000 van de gemiddelde bevolking in Nederland voor de periode 1831—1976	10
2.	Aantal echtscheidingen per 1000 bestaande huwelijken in Nederland voor de periode 1900—1975	12
3.	Het aantal gescheiden vrouwen en mannen, naar geboorteperiode, op 31 december van de jaren 1968 t/m 1974	31
4.	Het aantal weduwen en weduwnaars, naar geboorteperiode, op 31 december van de jaren 1968 t/m 1974	32
5.	Het aantal gescheiden vrouwen en mannen, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwdens per 1000 gescheiden vrouwen, resp. gescheiden mannen	33

6.	Het aantal weduwen en weduwnaars, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwden, per 1000 weduwen resp. weduwnaars	34	26.	Enkele in dit rapport veel gebruikte statistische begrippen	113
7.	Het aantal gescheiden vrouwen en mannen, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 zijn overleden, per 1000 gescheiden vrouwen resp. gescheiden mannen	36	27.	Eindadvies van de Interdepartementale Werkgroep Alleenstaanden	114
8.	Het aantal weduwen en weduwnaars, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 zijn overleden, per 1000 weduwen resp. weduwnaars	37			

Bijlagen

1.	Veranderingen in de aantallen gescheidenen en verweduwden door echtscheiding, starfte, hertrouwen en migratie, gedurende de jaren 1969 t/m 1974	95
2.	De verweduwden naar geslacht, kerkelijke gezindte en leefverband	98
3.	De verweduwden naar geslacht, onderwijsniveau en leefverband	98
4.	De verweduwden naar geslacht, sociale groep en leefverband	99
5.	De verweduwden naar geslacht, leefverband en belangrijkste bron van levensonderhoud	99
6.	De verweduwden naar geslacht, regio en leefverband	100
7.	De verweduwden naar geslacht, urbanisatiegraad van de woonplaats en leefverband	100
8.	De gescheidenen naar geslacht, kerkelijke gezindte en leefverband	101
9.	De gescheidenen naar geslacht, onderwijsniveau en leefverband	101
10.	De gescheidenen naar geslacht, sociale groep en leefverband	102
11.	De gescheidenen naar geslacht, leefverband en belangrijkste bron van levensonderhoud	102
12.	De gescheidenen naar geslacht, regio en leefverband	103
13.	De gescheidenen naar geslacht, urbanisatiegraad van de woonplaats en leefverband	103
14.	De gehuwden naar geslacht, leefverband en huishoudensgrootte	104
15.	De gehuwden naar geslacht, leefverband en wijze van huisvesting	104
16.	De gehuwden naar geslacht, leefverband en belangrijkste bron van levensonderhoud	105
17.	De ongehuwden naar geslacht, leefverband en huishoudensgrootte	105
18.	De ongehuwden naar geslacht, leefverband en wijze van huisvesting	106
19.	De ongehuwden naar geslacht, leefverband en belangrijkste bron van levensonderhoud	107
20.	De gezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd en het aantal thuiswonende kinderen	108
21.	De gezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd en de gezinsfase	109
22.	De mannen en vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren en die in een volledig gezin leefden, naar leeftijd	110
23.	De gezinnen naar wijze van huisvesting	111
24.	De gezinnen naar geslacht, burgerlijke staat en sociale groep van het hoofd	112
25.	De gezinnen naar geslacht, burgerlijke staat en voornaamste bron van levensonderhoud van het hoofd	112

Monographs Census 1971

1.	Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2.	Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	4th quarter 1978
3.	Divorced and widowed persons	A. Olde Daalhuis	appeared
4.	Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	4th quarter 1978
5.	Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	1st quarter 1979
6.	Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	1st quarter 1979
7.	Economic activity of women in the Netherlands	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	1st quarter 1979
8.	Aging in the Netherlands	Th. A. M. Vis	1st quarter 1979
9.	Family life-cycle	L. Th. van Læuwen	1st quarter 1979
10.	Preadults in relation to their families	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	1st quarter 1979
11.	Various compositions of households	C. M. van 't Klooster- van Wingerden	1st quarter 1979
12.	Education in the Netherlands	J. M. Vliagen	1st quarter 1979
13.	Religious denomination	M. M. J. van Hemert	1st quarter 1979
14.	Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot H. Schotanus	1st quarter 1979
15.	Typologies of municipalities based on degree of urbanization and growth of population	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf Th. M. Guffens J. J. Latten	1st quarter 1979
16.	Regional labour markets	F. Schuurmans	1st quarter 1979
17.	Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	1st quarter 1979
18.	Households, marriages and families	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Læuwen	1st quarter 1979

Contents

Summary	XIX
1. Introduction, problem statement and planning of this report	1
1.1. Introduction	1
1.2. Problem statement	2
1.3. The kind of the available data	3
2. Marriage and dissolution of marriage	5
2.1. Introduction	5
2.2. A theoretical framework	5
2.3. Dissolution of marriage and family	7
2.4. Dissolution of marriage	9
2.5. The situation after dissolution of marriage	14
2.6. A static model	14
2.7. Other social systems arising after dissolution of marriage	16
2.8. Changing relations and activities	17
2.9. Further worked elaboration of the problem statement	20
3. The household after dissolution of marriage	23
3.1. Introduction	23
3.2. Households, diversity and numbers	24
3.3. Changes in the numbers of widowed and divorced persons	30
3.4. Changes within the populations	39
4. Widowed persons	41
4.1. Introduction	41
4.2. Widows and widowers	41
5. Divorced persons	49
5.1. Introduction	49
5.2. Divorced men and women	49
6. Married persons with spouses absent single persons	57
6.1. Introduction	57
6.2. The age of married and single persons	57
6.3. Married men and women	60
6.4. Single men and women	65
7. One-parent families	71
7.1. Introduction	71
7.2. Size of the family and family-life-cycle	72
7.3. Size of households and type of housing	74
7.4. Socio-economic group and income of the heads of one-parent families	75

8.	Final conclusions and recommendations	77
8.1.	Introduction	77
8.2.	Summary	77
8.3.	Recommendations for future policy	82
8.4.	Suggestions for further research	84
9.	Some marginal notes by the final advice of the Inter-departmental Workinggroup single persons	87
	Bibliography	91
	Appendices	93

Tables

1.	Dissolutions of marriage by death in the Netherlands, 1962-1976	11	26.	Married persons with spouses absent and single persons by sex and age	57
2.	Dissolutions of marriage by divorce in the Netherlands, 1962-1976	11	27.	Married persons with spouses absent by sex, age and type of household	58
3.	Judicial separations in the Netherlands, 1962-1976	13	28.	Single persons by sex, age and type of household	60
4.	The population of the Netherlands by sex and marital status on February 28, 1971	23	29.	Married persons with spouses absent by sex and religious denomination	61
5.	Families by sex and marital status of the head of the family on February 28, 1971	24	30.	Married persons with spouses absent by sex and level of education	62
6.	All marriages existing on February 28, 1971, by sex, first-marriages and remarriages	25	31.	Married persons with spouses absent by sex and socio-economic group	63
7.	Persons not living in a family by sex, marital status and (position in the) household, on February 28, 1971	26	32.	Married persons with spouses absent by sex and place of residence (province)	64
8.	Patients and staff living in institutions by sex and marital status, on February 28, 1971	27	33.	Married persons with spouses absent by sex and degree of urbanization of the residence	64
9.	Persons living in institutions by sex, marital status and kind of institutions, on February 28, 1971	28	34.	Single persons by sex and religious denomination	66
10.	Households of widowed, divorced, single and married persons with spouses absent by sex and marital status, on February 28, 1971	29	35.	Single persons by sex and level of education	67
11.	Widowed and divorced persons by sex on December 31, in the period 1968-1974	30	36.	Single persons by sex and socio-economic group	67
12.	Divorced men and women who remarried in the period 1969-1974 per 1,000 divorced men and women resp.	35	37.	Single persons by sex and place of residence (province)	68
13.	Widowers and widows who remarried in the period 1969-1974 per 1,000 widowers and widows resp.	35	38.	Single persons by sex and degree of urbanization of the residence	69
14.	Divorced men and women who died in the period 1969-1974 per 1,000 divorced men and women	37	39.	The number of one-parent families, 1930-1971	71
15.	Widowers and widows who died in the period 1969-1974 per 1,000 widowers and widows resp.	38	40.	One-parent families by sex and marital status of the heads	71
16.	Dissolutions of marriage by divorce and by death in the period 1969-1974 per 1,000 divorced men and women resp. and per 1,000 widowers and widows resp.	38	41.	Children in one- and two-parent families by sex and age	73
17.	Households of widowed, divorced, single and married persons with spouses absent by sex and marital status on May 31, 1960	39	42.	Average size of household and average family size for one- and two-parent families	74
18.	Widowers and widows by age	42			
19.	Widowers and widows by age and type of household	42		Graphs	
20.	Widowers and widows by type of household and size of household	43	1.	Mortality per 1,000 of the average population in the Netherlands, 1831-1976	10
21.	Widowers and widows by type of household and housing	45	2.	Divorces per 1,000 marriages in the Netherlands, 1900-1975	12
22.	Divorced men and women by age	49	3.	Divorced women and men by period of birth on December 31, 1968-1974	31
23.	Divorced men and women by age and type of household	50	4.	Widows and widowers by period of birth on December 31, 1968-1974	32
24.	Divorced men and women by type of household and size of household	51	5.	Divorced women and men who remarried in the period 1969-1974 by period of birth, per 1,000 divorced women and men resp.	33
25.	Divorced men and women by type of household and housing	52	6.	Widows and widowers who remarried in the period 1969-1974, by period of birth, per 1,000 widows and widowers resp.	34
			7.	Divorced women and men who died in the period 1969-1974, by period of birth, per 1,000 divorced women and men resp.	36
			8.	Widows and widowers who died in the period 1969-1974, by period of birth, per 1,000 widows and widowers resp.	37

Appendices

1. Changes in the number of divorced and widowed persons through divorce, death, remarriage and migration, 1969-1974	95
2. Widowers and widows by religious denomination and type of household	98
3. Widowers and widows by level of education and type of household	98
4. Widowers and widows by socio-economic group and type of household	99
5. Widowers and widows by type of household and main source of income	99
6. Widowers and widows by place of residence (province) and type of household	100
7. Widowers and widows by degree of urbanization of the residence and type of household	100
8. Divorced men and women by religious denomination and type of household	101
9. Divorced men and women by level of education and type of household	101
10. Divorced men and women by socio-economic group and type of household	102
11. Divorced men and women by type of household and main source of income	102
12. Divorced men and women by place of residence (province) and type of household	103
13. Divorced men and women by degree of urbanization of the residence and type of household	103
14. Married persons with spouses absent by sex, type of household and size of household	104
15. Married persons with spouses absent by sex, type of household and housing	104
16. Married persons with spouses absent by sex, type of household and housing	105
17. Single persons by sex, type of household and size of household	105
18. Single persons by sex, type of household and housing	106
19. Single persons by sex, type of household and main source of income	107
20. Family by sex and marital status of the heads of the families and the number of children in the home	108
21. Families by sex and marital status of the heads of the families and family-life-cycle	109
22. Heads of one-parent families and men and women in two-parent families by age	110
23. Families by type of housing	111
24. Families by sex, marital status and socio-economic group of the heads of the families	112
25. Families by sex, marital status and main source of income of the heads of the families	112
26. Some statistical terms much used in this report	113
27. Final advice of the I.W.A.	114

Summary

Based on the results of the «1971 Population and housing census» a number of monographs have been compiled in co-operation between the Netherlands Central Bureau of Statistics and socio-scientific staff members of a number of Dutch universities. The project was co-ordinated by the Netherlands Universities' Joint Social Research Centre (SISWO) and financed by the Government from an interdepartmental fund for scientific research.

The present publication is one out of a series of 18 monographs. This monograph concerns some aspects of divorced and widowed persons.

The Census 1971 gives important information about the lives of divorced and widowed persons. In the first place there are quantitative data about the number divorced and widowed men and women. Furthermore we have information about some characteristics of these persons and the types of household they live in. Other statistical data of the Census 1960 and of the CBS can be used to gain an insight into changes in the number of divorced and widowed persons and in the households they live in.

In 1971 there were in the Netherlands more than 5.5 million men and women married for the first time. One million men and women had been married before. From these, about 625,000 men and women were widowed, 110,000 divorced, 30,000 judicially separated and the remaining 300,000 had remarried. These numbers may change as a consequence of (re-)marriage, divorce, death and migration. During the period 1900-1976 the divorce rate has increased from 7 to 62 per 10,000 married couples. In the same period mortality decreased from 303 to 228 per 10,000. The other changes had less influence upon the number of divorced and widowed men and women. A part of the younger men and women remarried. The number of the oldest men and women decreased through death.

In 1971 there were far more widows (about 480,000) than widowers (about 140,000). Both before and after 1971 the number of widowers who remarried remained at the same level and the number of widows increased strongly. The most important reason is the higher mortality rate of middle-aged men.

Most widowers and widows (about 70%) were 65 years or older and the majority of them were not working outside the home. 20% of the widowers and 24.1% of the widows was head of a one-parent-family. In one-third of these families only children of 30 years or older lived at home. More widowers and widows lived in a one-person-household (35.4% of the men and 46.4% of the women). These numbers have increased strongly since 1960.

The other widowed persons lived in a household with another family (19.5% of the men and 8.3% of the women), without a family in a household (10.2% and 8.3% resp.) or in an institution (15.0% and 11.7% resp.).

The number of divorced women (about 86,000) was also in 1971 larger than the number of divorced men (about 53,000). This difference is mainly caused by the higher remarriage rates of divorced men. In the period 1960-1976 the number of divorced persons has increased very strongly. Dissolutions of marriage by divorce occur at an earlier age than dissolutions of marriage by death and the greater part of the divorced persons was

younger than 65 (17% was 65 years or older). A greater part of the divorced women was also head of a one-parent-family (45.9% and 9.4% of the divorced men). The percentage of divorced men living in a one-person-household has increased from 31.1% in 1960 to 42.4% in 1971 (women 1960: 29.2% and 1971: 33.4%). Of the divorced men 23.3% lived in a household with another family, 21.7% in a household without a family and 3.2% in an institution. For the divorced women these percentages are 5.9, 11.4 and 3.4 respectively.

In 1971 there were more than 90,000 men and more than 50,000 women with spouses absent and about 350,000 single men and more than 400,000 single women who did not live in the families of orientation. These numbers have also increased since 1960, and the percentages of these persons living in a one-person-household have also increased (except for the married women). There are many reasons for the absence of the spouses and for the fact that the children do not live with their parents. The size of these different categories is not known. Therefore it was not so important to analyse these categories in the same way as has been done for the widowed and divorced persons.

Between 1960 and 1971 there has been a large increase in the number of persons who do not live in a family. The number of persons living alone was larger in 1971 than in 1960. And there were more one-parent-families. It is plausible that these developments will have continued after 1971. This has different consequences for future policies as to housing, income, education of children, etc.

The special problems of persons who do not live in a family, are no objects for a census. Other research is necessary in order to gain a thorough insight into these problems. A census can give information about the size of different categories and it shows e.g. that there are different types of one-parent-families.

1. Inleiding, probleemstelling en opzet van dit rapport

1.1. Inleiding

Uit de Volkstelling 1971 bleek dat in Nederland meer dan 760 000 mannen en vrouwen leefden die gescheiden of verweduwd waren. Voor alle categorieën: gescheiden mannen en vrouwen, weduwnaars en weduwen, heeft sindsdien in absolute zin een toename plaats gevonden. Uit verdere gegevens blijkt dat in de periode 1900 t/m 1976 het aantal echtscheidingen per 10 000 gehuwde mannen is toegenomen (van 6,6 tot 61,7). Hiernaast staat een relatieve afname van het aantal huwelijksontbindingen door overlijden per 10 000 gehuwde mannen (van 296,3 tot 166,6)¹.

Over de ontwikkeling van het aantal echtscheidingen zegt De Hoog² dat deze «afhankelijk is van sociale en juridische factoren». Als belangrijkste sociale factor wordt de afname van de sociale controle genoemd en als juridische factor speelt de wetwijziging van oktober 1971 een belangrijke rol. Als andere factoren die hierbij een rol spelen noemt De Hoog: «het door de staat geboden bestaansminimum en de verruimde mogelijkheden voor de vrouwen aanzien van het verwerven van een eigen inkomen, naast eventuele alimentatie-ontvangsten en bijstandsuitkeringen».

Frinking³ zegt over de ontwikkeling van de echtscheiding: «Tussen 1955 en 1965 komt in het niveau weinig verandering, na het laatste jaar stijgt het percentage echter. In 1971 treedt in ons land een zekere versnelling op Een duidelijke verklaring voor dit verloop is nog niet gegeven. In globale zin kan gesteld worden dat een aantal maatschappelijke factoren aan het werk zijn, die de positie van huwelijk en gezin hebben gewijzigd, factoren die ook tot de daling van de huwelijksvruchtbaarheid hebben bijgedragen. Deze veranderingen worden deels door dezelfde krachten opgeroepen en spelen zich af in de internationale context van de geïndustrialiseerde wereld». In hetzelfde artikel verdedigt Frinking⁴ de stelling dat «de recente toeneming van het aantal echtscheidingen deels van tijdelijke aard is».

De ontwikkeling van de sterfte als oorzaak van huwelijksontbinding wordt in de eerste plaats beïnvloed door «de verbeterde hygiënische situatie en de vorderingen van de medische wetenschap»⁵. Hoewel het relatieve aantal huwelijksontbindingen door sterfte van een der echtgenoten sinds 1900 aanzienlijk is afgenomen, ligt het huidige niveau boven dat van 1950. Hierbij spelen ongetwijfeld de verkeersongevallen, de kwaadaardige nieuwvormingen en de hart- en vaatziekten als doodsoorzaken een belangrijke rol.

Met betrekking tot de gegevens over huwelijksontbinding door sterfte en echtscheiding bestaan nog tal van leemtes. Dit blijkt onder andere uit een recent verschenen boek van Kooy⁶ waarin wordt beoogd «aan te geven welk zicht en inzicht het sociologisch onderzoek van eigen bodem verschaft ten aanzien van seksualiteit, huwelijk en gezin in eigentijds Nederland». Hierin kon niet veel meer naar voren gebracht worden dan de belangrijkste kwantitatieve bevindingen over de ontwikkelingen van echtscheiding en verweduwing. Over de gevolgen van huwelijksontbinding voor de betrokkenen en over het functioneren van de samenlevingsvorm die na de huwelijksontbinding ontstaat, viel nauwelijks iets te zeggen. In Nederlandse gezinssociologische publicaties zijn de echtscheiding en in nog sterkere mate de verweduwing probleemgebieden waaraan weinig aandacht is besteed. Dit komt ook naar voren in de door Van Leeuwen⁷ samengestelde «bibliografie van Nederlandse gezinssociologische publicaties uit de periode 1945 t/m 1973». Van Leeuwen signaleert in de periode 1957-1962 wel enige aandacht

voor de statistische analyse van de echtscheiding, maar pas na 1969 wordt aan dit verschijnsel meer aandacht besteed.

Het onder andere door echtscheiding en verweiding ontstane één-oudergezin komt dan in de belangstelling in verband met «samenlevingsvormen en individuele levenssituaties, die op de één of andere manier afwijken van wat als het «normale» huwelijks- en gezinspatroon zou kunnen worden aangeduid»⁹.

Beuckens-Vries⁹ merkt op: «aan deze diversiteit aan leefverbanden is vaak in gezinssociologische beschouwingen voorbijgegaan». Zij benadert in het interimrapport verschijningsvormen het één-oudergezin op twee manieren, namelijk vanuit het statistisch beschikbaar materiaal en vanuit een functie-analyse van deze gezinsvorm. Het belangrijkste resultaat van deze statistische analyse is, dat daarmee zicht wordt verschaft op het aantal één-oudergezinnen, het geslacht en de burgerlijke staat van het hoofd, de samenstelling, gezinsfase en de woonsituatie van deze één-oudergezinnen.

Bij haar functionele analyse gaat zij na hoe dit gezin de zogenaamde kernfuncties vervult. Gezien het ontbreken van empirisch materiaal voor deze analyse kon het resultaat slechts een theoretisch karakter dragen. Zelf concludeerde zij naar aanleiding van deze analyses: «Tot slot kan geconcludeerd worden dat voor beide benaderingswijzen van het één-oudergezin onvoldoende gegevens beschikbaar zijn. De leemtes in het statistisch materiaal kunnen door middel van analyse van het censusmateriaal van 1971 voor dat jaar aangevuld worden.

Een aanvullend empirisch onderzoek onder de vier typen één-oudergezinnen is noodzakelijk om de hypothetische uitspraken die in dit hoofdstuk worden gedaan te toetsen en om zicht te krijgen op de wenselijkheid van de oplossingen die één-oudergezinnen hanteren»¹⁰.

Met de nu ter beschikking staande tabellen kan een goed zicht worden verkregen op de samenlevingsvormen waarin degenen wier huwelijk is ontbonden, terecht zijn gekomen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt naar geslacht, burgerlijke staat en leeftijd van betrokkenen. Bovendien zijn er gegevens over kenmerken zoals het opleidingsniveau van en de sociale groep waartoe betrokkenen behoren en over hun inkomens- en huisvestings-situatie.

Op één terrein ontbreekt essentiële informatie. Er zijn nauwelijks gegevens over de situatie waarin de ex-echtgenoten na de echtscheiding en de langstlevende na het overlijden van de partner, samen met hun eventuele kinderen, komen te verkeren, welke problemen zich in deze situatie voordoen en hoe de betrokkenen deze problemen tegemoet treden. Er zijn wel een aantal incidentele onderzoeken verricht waarin aandacht besteed wordt aan de leefsituatie van een deel van de gescheidenen of de verweuwden. In dit rapport pogen we de leemtes in deze kennis voor een deel op te vullen. Centraal staat hierbij de totale populatie gescheidenen en verweuwden.

De probleemstelling is derhalve als volgt te formuleren: Getracht wordt om zicht te krijgen op de leefsituatie en omstandigheden waarin degenen wier huwelijk ontbonden is, verkeren. Hiervoor dient in de eerste plaats te worden vastgesteld hoeveel verweuwden en gescheidenen er in 1971 waren en in welke leefverbanden deze personen zijn aan te treffen. Daarbij komt ook aan de orde welke verweuwden en gescheidenen er in de verschillende leefverbanden waren. Vervolgens wordt ingegaan op veranderingen die plaats hebben gevonden in de omvang van deze totale populatie(s) en binnen de verschillende leefverbanden. Daarnaast komt het hertrouwen van de verweuwden en gescheidenen aan de orde. Na deze algemene oriëntatie wordt ingegaan op deelpopulaties. Hierin wordt een beeld geschetst van de leefomstandigheden van gescheidenen en verweuwden. Speciale aandacht wordt geschonken aan de verweuwden en gescheidenen die hoofd van een één-oudergezin waren. Ook wordt op analoge wijze, echter minder uitgebreid, aandacht besteed aan ongehuwden die niet meer

1.3. De aard van de beschikbare onderzoeksgegevens

in het gezin van herkomst leven en aan gehuwden die niet (meer) samenwonen. Aan het eind van dit rapport zal worden aangegeven welke voor beleid en wetenschap van belang zijnde conclusies naar voren komen.

Het grootste deel van de gegevens waarvan in dit rapport wordt gebruik gemaakt, is afkomstig van de 14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1971. Deze gegevens berusten op een steekproef. Bij deze steekproef is de woning (waartoe ook gerekend zijn: inrichtingen, tehuizen en mobiele woonverblijven) als trekkingseenheid gekozen. Over de opzet van de steekproef meldt het CBS¹¹ het volgende: «De woningen zijn onderscheiden naar aantal bewoners (stratificatie), voor zover dit aantal kleiner is dan 10. Op deze wijze zijn groepen gevormd van woningen met 0, 1, 2, ..., 9 personen en een groep woningen die 10 of meer personen tellen. Deze laatste is in z'n geheel in de steekproef opgenomen, terwijl uit de andere steeds om de 10 een woning is getrokken. Op deze wijze getrokken bevat de steekproef 10% van de leegstaande woningen, 10% van de woningen met één persoon, 10% van de woningen met twee personen enz. en alle woningen met 10 of meer personen. In totaal is bijna 15% van de Nederlandse bevolking in de steekproef vertegenwoordigd. De steekproeftrekking is zodanig uitgevoerd dat iedere gemeente, wijk en buurt evenredig in de steekproef is vertegenwoordigd. Als gevolg hiervan kan worden gesteld dat de steekproef beter is dan enkelvoudig a-select».

Aangezien deze uitkomsten schattingen zijn van de onbekende werkelijke waarden, zullen deze in het algemeen ook een onbekende afwijking bezitten ten opzichte van de werkelijke waarden. Nu heeft het CBS ook aangegeven hoe bij deze geschatte uitkomsten het zgn. 95%-betrouwbaarheidsinterval berekend kan worden. Dit interval geeft de grenzen aan waartussen met een kans van 95% de werkelijke waarde ligt. Hoe smaller dit interval is, hoe nauwkeuriger de uitkomst. Aangezien het hier niet zo zeer gaat om het exact vaststellen van de absolute aantallen gescheidenen en verweuwden met bepaalde kenmerken, maar veel meer om een vergelijking tussen de diverse categorieën, lijkt het niet nodig bij het voorgaande nog uitvoeriger stil te staan. Wel worden hierna absolute aantallen vermeld om toch een indruk te geven van de omvang van de diverse categorieën.

In dit rapport speelt het onderling vergelijken van percentages een belangrijke rol. Daarbij is voortdurend de vraag van belang of verschillen die we in eerste instantie waarnemen tussen bepaalde percentages (die berekend zijn op basis van de geschatte aantallen en daardoor ook weer schattingen van de werkelijke percentages zijn) ook werkelijke verschillen zijn.

Het CBS heeft een tweetal tabellen samengesteld waarin de afwijkingen naar boven en naar beneden die bij bepaalde percentages behoren, zijn gegeven. In die gevallen waarin deze tabellen geen uitsluitel geven moest met behulp van een Chi-kwadrat-toets beslist worden of deze percentages al dan niet significant verschillen. In de Algemene Beschouwingen van het gezinssociologische censusmonografieënproject zal hierop verder worden ingegaan.

De volkstellingsuitkomsten vormen een momentopname. Het is van belang daarbij stil te staan omdat datgene wat in dit rapport centraal staat juist een veranderingsproces is. Met andere woorden een transversaal onderzoek (de volkstelling) willen we eigenlijk op een longitudinale wijze analyseren. Dit is te verduidelijken aan de hand van een voorbeeld. Alle vrouwen die ten tijde van de Volkstelling 1971 als weduwe zijn geregistreerd, zijn vóór die tijd weduwe geworden. Wanneer hun echtgenoot overleden is, is niet bekend. Dit kan variëren van het moment van de Volkstelling tot tientallen jaren daarvoor. Deze vrouwen worden als één categorie (de weduwen) beschouwd. Wanneer blijkt dat een deel van deze vrouwen alleenstaand is, dan is niet bekend wanneer zij dat zijn geworden. Het is evengoed mogelijk dat dit de situatie was waarin zij direct na het overlijden van de huwelijkspartner terecht kwamen of dat zij eerst nog een tijdlang hoofd van een één-oudergezin zijn geweest en pas veel later alleenstaand zijn geworden. Dergelijke veranderingen kunnen uiteraard ook plaatsvinden na het moment waarop de gegevens zijn verzameld.

1.2. Probleemstelling

2. Huwelijk en huwelijksontbinding

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een raamwerk geschetst van waaruit we de huwelijksontbinding en de gevolgen daarvan kunnen bestuderen. Daarvoor wordt in de eerste plaats aangegeven wat onder een huwelijk wordt verstaan. Daarna wordt ingegaan op de manieren waarop een huwelijk kan worden ontbonden. Daarbij komt ook de relatieve betekenis van de verschillende wijzen van huwelijksontbinding aan de orde. Vervolgens wordt geschetst wat er na huwelijksontbinding plaats kan vinden.

Tenslotte wordt ingegaan op de verschillende soorten relaties die zowel bij huwelijksontbinding als daarna een rol kunnen spelen. De verschillende relaties die het huwelijk kenmerken en de activiteiten die hiermee samenhangen staan hier centraal.

2.2. Een theoretisch kader

Een bruikbare omschrijving van het huwelijk is die van Fischer¹. Hij omschreef het huwelijk als: «een door de gemeenschap erkende vorm van sexueel samenleven tussen man en vrouw, die tot doel heeft een langdurige sociale en economische eenheid (het gezin) te doen ontstaan, bestaande uit de echtgenoten en alle kinderen die – staande deze samenleving – door de vrouw ter wereld worden gebracht».

Uit deze omschrijving wordt duidelijk, dat het huwelijk een institutie is. De Jager en Mok² omschrijven een institutie als «een procedure volgens welke men bepaalde dingen in een samenleving of groep doet omdat het zo hoort». Het huwelijk is dan in de eerste plaats de procedure die gevolgd wordt om het sexuele verkeer tussen man en vrouw – wanneer dit aan het in de omschrijving van Fischer genoemde doel beantwoordt – in de samenleving te reguleren. Het huwelijk is echter meer dan een procedure (of patroon van gedragsvormen). Het huwelijk leidt ook tot een sociaal systeem: «een georganiseerd geheel van wederzijdse relaties tussen personen en activiteiten»³. In navolging van Murdock heeft Kooy⁴ dit sociale systeem (het gezin) omschreven als: «een door het huwelijk tot stand gekomen sociale eenheid met specifieke structuur en functie, hoogstens omvattend een echtpaar en een aantal ongehuwde jongeren, jegens wie dit echtpaar de ouderlijke rol vervult; de leden van deze sociale eenheid zijn veelal op dezelfde plaats gevestigd». Kooy noemt ook het gezin een institutie. We geven er hier de voorkeur aan voor het gezin – voor de door een huwelijk tot stand gekomen situatie – het begrip sociaal systeem te hanteren. Het begrip institutie gebruiken we dan voor het huwelijk als de weg die gevolgd wordt om dit sociale systeem tot stand te brengen. Kooy wijst er op dat zijn omschrijving van het gezin het ledental alleen naar boven «afgrendelt». Dit houdt in, dat hoogstens degenen die door een huwelijksband verbonden zijn en hun eigen of adoptief (ongehuwde) kinderen tot dit gezin behoren. De definitie omvat geen ondergrens, met andere woorden er wordt niet in aangegeven hoeveel en welke personen minimaal aanwezig moeten zijn om nog van een gezin te kunnen spreken.

Twee mogelijke situaties kunnen zich voordoen. In de eerste plaats kan één van de echtgenoten ontbreken. Ook dan nog blijft er een sociaal systeem bestaan waarvoor de term gezin kan worden gehanteerd. Ter nadere aanduiding zullen we dit sociale systeem het één-oudergezin noemen. De tweede mogelijkheid is dat er (nog) geen kinderen zijn, of dat de kinderen niet meer thuiswonend zijn. Ook dan blijft er een sociaal systeem bestaan, waarvoor we de term gezin zullen hanteren. Hiervoor wordt ter nadere aan-

Noten

¹ CBS. Echtscheidingen in Nederland 1900-1974. Den Haag, 1976, blz. 35.

² De Hoog, C. Huishouden, huwelijk en gezin. Amsterdam, 1976, blz. 62 en 63.

³ Frinking, G. A. B. De toekomstige ontwikkeling van het aantal echtscheidingen, een vergelijkende analyse. In: Sociale Wetenschappen, 1977, nr. 2, blz. 113.

⁴ Frinking, G. A. B. op. cit. blz. 117.

⁵ De Hoog, C. op. cit. blz. 66.

⁶ Kooy, G. A. Sexualiteit, huwelijk en gezin in Nederland. Deventer, 1975, blz. 10.

⁷ Van Leeuwen, L. Th. Het gezin als sociologisch studie-object. Wageningen, 1976, blz. 379 e.v.

⁸ Van Leeuwen, L. Th. op. cit. blz. 370.

⁹ Beuckens-Vries, M. Verschijningsvormen van het gezin. Amsterdam, 1976, blz. 6.

¹⁰ Beuckens-Vries, M. op. cit. blz. 128.

¹¹ CBS. Uitgebreide technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1971, blz. 1.

duiding ook de term «echtpaar zonder kinderen» gebruikt. Hoewel we deze verschillende situaties als een sociaal systeem kunnen beschouwen en kunnen aanduiden met de term gezin, betekent dit nog niet dat we er ook vanuit gaan dat «de relaties tussen de personen en activiteiten» in deze drie situaties dezelfde zijn. Eigenlijk hebben we gezegd dat we te maken hebben met een «georganiseerd geheel van wederzijdse relaties en activiteiten».

Door het CBS wordt met een omschrijving van het gezin gewerkt waarin de omschreven situaties duidelijker naar voren komen. Deze CBS-definitie⁵ luidt: «als gezin is beschouwd elk paar van bijeenwonende echtelieden zonder kinderen of met in huiselijk verkeer met hen samenwonende ongehuwde eigen en/of stiefkinderen en voorts elke vader of moeder die met een of meer ongehuwde eigen en/of stiefkinderen in huiselijk verkeer samenwoont».

Voor een nadere afbakening van het gezin als sociaal systeem kunnen we bij Kooy⁶ terecht. Hij spreekt van een «net van (genormeerde) relaties die afgestemd moeten zijn op een aantal universele activiteiten». Deze relaties worden gekenmerkt door de positie van de leden van het gezin en de activiteiten.

Kooy onderscheidt een vijftal grond- of kernfuncties van het gezin, te weten:

- de seksuele functie;
- de procreatieve functie (voortplanting);
- de opvoedkundige (socialiserende) functie;
- de economische functie (omvat zowel productie als consumptie);
- de koesterende of affectieve functie.

Kooy omschrijft deze functies als «bijdragen van het gezin tot de instandhouding van de maatschappij als geheel en/of die van de eigen leden». Naast deze kernfuncties heeft het gezin ook randfuncties die meer tijd, plaats en situationeel gebonden zijn. Deze functies komen tot uitdrukking in relaties en activiteiten van het individu, jegens elkaar binnen het sociale systeem gezin, maar ook jegens de maatschappij.

Op basis van deze kernfuncties zijn vier categorieën relaties te onderscheiden:

- een seksuele relatie; deze betreft alleen de huwelijkspartners (incestverbod) en hierbinnen vindt ook de voortplanting plaats;
- een economische relatie; deze omvat alle leden van het gezin;
- een affectieve, koesterende relatie; ook deze omvat alle leden van het gezin;
- een socialiserende relatie; voor zover deze de opvoeding in engere zin betreft is dit een relatie tussen ouders en kinderen. In ruimer verband betreft het echter alle gezinsleden.

Een andere indeling komen we tegen bij Hart⁷ die de volgende relaties onderscheidt:

- «relations inside the home» met:
 - de partner;
 - de kinderen;
 - «the extended family»;
- «relations outside the home» met:
 - vrienden;
 - buren en collega's;
 - lidmaatschappen van verenigingen e.d.

Hoewel deze indeling minder duidelijke aanwijzingen geeft voor de functies die in het gezin een rol spelen, wordt hieruit wel duidelijk dat het functiebegrip ruimer is. Het omvat meer dan de relaties tussen de leden onderling. Over de relaties met vrienden merkt Hart⁸ (met betrekking tot jonge echtparen met kinderen) op: «It was only when their marriage had broken that they realized how much of a problem it was to lack friends». Voor alle relaties, zowel buiten als binnen het gezin, kan de mate van intensiteit en de frequentie van het contact sterk variëren. Een toegenomen gezinsindividualisatie is echter een aanwijzing dat relaties met «the extended family» minder intensief zijn geworden en tegenwoordig minder frequent plaatsvinden.

Naast deze relaties zijn de activiteiten als volgt onder te verdelen:

- seksuele activiteiten; de echtpartners zullen elkaars seksuele behoeften bevredigen;
- voortplantingsactiviteiten; dit omvat naast het verwekken van het kind ook de geboorte en de zorg van de lichamelijke volwassenwording van het kind (de kinderen);
- socialisatie-activiteiten; omvat alle taken met betrekking tot de geestelijke ontwikkeling van het kind, maar ook de verdere ontwikkeling van de echtpartners;
- productieve activiteiten; omvat in essentie alle activiteiten nodig om het gezin z'n middelen van bestaan te geven. Het betreft hier niet alleen het verdienen van een inkomen, maar hiertoe behoort ook alle huishoudelijke werk;
- consumptieve activiteiten; dit betreft de consumptie in engere zin en de wijze waarop consumptie binnen een gezin plaats vindt;
- koesterende activiteiten; omvat alle activiteiten die nodig zijn om van het gezin een plaats te maken waar de leden zich thuis kunnen voelen;
- activiteiten met betrekking tot het onderhouden van sociale contacten; omvat alles wat gedaan en nagelaten moet worden om bestaande contacten in stand te houden en/of nieuwe aan te gaan.

Nu schijnt het dat binnen alle gezinnen alle genoemde relaties bestaan en alle genoemde activiteiten worden verricht. Dit is niet zonder meer juist. Wat bijvoorbeeld de relaties betreft is het duidelijk dat echtparen zonder kinderen geen relaties kunnen hebben met eigen kinderen. Ook binnen andere gezinnen kunnen bepaalde relaties niet of nauwelijks tot ontwikkeling zijn gekomen of niet meer bestaan (bijvoorbeeld seksueel contact, voortplanting, socialisatie-activiteiten tussen de partners). Bij een groot aantal gezinnen blijkt dat er zowel met betrekking tot de relaties als met betrekking tot de activiteiten grote individuele verschillen bestaan.

Na huwelijksluiting worden ook niet al deze relaties en activiteiten uitsluitend binnen of vanuit het huwelijk in stand gehouden. Ook na een huwelijk kunnen relaties met vrienden blijven bestaan en worden activiteiten – al dan niet samen met de huwelijkspartner – met anderen verricht. Het huwelijk (gezin) is dus niet het enige sociale systeem waarbinnen deze relaties en activiteiten in stand gehouden kunnen worden.

Het voorgaande betekent dat de beëindiging van het huwelijk of het uiteenvallen van het gezin voor de betrokkenen nog niet hoeft te betekenen dat deze relaties voor hem of haar geen rol meer spelen en dat deze activiteiten niet meer verricht behoeven te worden. Evenals er binnen gezinnen grote verschillen kunnen bestaan tussen de genoemde activiteiten en relaties, zullen ook bij degenen wier huwelijk ontbonden is, verschillen optreden. Voor hier echter verder op in wordt gegaan, zal eerst worden stilgestaan bij veranderingen binnen het gezin en bij de verschillende manieren waarop huwelijksontbinding kan plaatsvinden.

2.3. Huwelijks- en gezinsontbinding

Binnen een sociaal systeem kunnen tal van veranderingen plaatsvinden. Aan veel veranderingen liggen wijzigingen in het aantal personen dat deel uitmaakt van het sociale systeem ten grondslag. In veel gezinnen vindt in de eerste fase een uitbreiding van het aantal personen plaats door de geboorte van nieuwe leden. Dit betekent dat daardoor het aantal en soort relaties uitgebreid wordt (er komen relaties tussen de echtgenoot en de kinderen en tussen de kinderen onderling bij). Ook komen er nieuwe en andere activiteiten bij (pas wanneer er kinderen zijn moeten er opvoedende activiteiten worden ontplooid). In een latere fase, wanneer de kinderen uit huis gaan, komt er een einde aan een aantal activiteiten en veranderen de relaties van karakter. Ook tussen de fasen van gezinsuitbreiding en gezinsinkrimping vinden verschillende veranderingen plaats⁹.

Vanaf het moment dat de kinderen uit huis gaan (gezinsinkrimping) komt het einde van dat gezin als sociaal systeem in zicht. Er verdwijnen activitei-

ten en relaties uit het sociale systeem. Dit proces wordt aangeduid met de term gezinsontbinding. Dit proces zet zich na kortere of langere tijd voort met het overlijden van een van de echtpartners. Wanneer dit overlijden plaats vindt nadat alle kinderen uit huis zijn, is een definitief einde gekomen aan dit gezin als sociaal systeem. Verweduwing is de meest voorkomende eindfase van elk gezin. In slechts zeer weinig gevallen overlijden beide echtpartners tegelijkertijd of zeer korte tijd na elkaar (bijvoorbeeld bij ongevallen, rampen en dergelijke).

Hiermee wordt duidelijk dat een logisch vervolg op het ontstaan van een gezin, de gezinsontbinding is. De gezinsontbinding kan echter ook in een eerdere fase van de gezinsontwikkeling plaatsvinden, doordat een van de partners op jongere leeftijd overlijdt, doordat de partners hun huwelijk beëindigen door echtscheiding of doordat de partners niet formeel, maar wel feitelijk hun huwelijk beëindigen. In deze gevallen hebben we in de eerste plaats te maken met huwelijksontbinding (aan de door het huwelijk tot stand gekomen samenleving tussen man en vrouw komt een einde). Dit betekent dat er binnen de gezinnen een ingrijpende wijziging plaats vindt. Er is ook sprake van gezinsontbinding, want een van de «belangrijkste» personen die mede het sociale systeem-gezin vorm gaf, verdwijnt. Het betekent niet dat dit gezin hiermee ook definitief ophoudt te bestaan. Zoals we in 2.2. naar voren hebben gebracht vormt ook bijvoorbeeld een vrouw met één of meer kinderen een gezin.

Het is noodzakelijk het onderscheid tussen huwelijks- en gezinsontbinding scherper te formuleren. Het belangrijkste verschil heeft betrekking op het feit dat bij een huwelijk slechts twee personen «in het geding» zijn en bij een gezin meestal meer personen. Huwelijksontbinding heeft betrekking op het beëindigen van de huwelijksrelatie tussen de twee partners. Wanneer deze relatie niet meer bestaat is het huwelijk ontbonden. Gezinsontbinding daarentegen, kan het gevolg zijn van een huwelijksontbinding, maar kan ook het gevolg zijn van het uit huis gaan van de kinderen. Zoals we gezien hebben vindt gezinsontbinding vaak in eerste instantie plaats door het uit huis gaan van de kinderen en zet het zich in een latere fase voort door een huwelijksontbinding.

In dit rapport wordt alleen aandacht besteed aan de huwelijksontbinding en de gevolgen daarvan voor het gezin. Het uit huis gaan van de kinderen wordt in de censusmonografie «De positie van de 14- t/m 29-jarigen ten opzichte van het gezin» aan de orde gesteld. Op basis van de constatering dat binnen de samenleving een institutie bestaat die het samenleven tussen man en vrouw regelt, kan worden verwacht dat er ook een institutie is waarin geregeld wordt hoe aan dit samenleven een einde kan worden gemaakt. Want, waarom zou dit samenleven moeten voortduren tot aan het overlijden van een van de echtpartners?

Een dergelijke institutie (de echtscheiding) is er wel, maar deze is pas veel later dan het huwelijk zelf, ontstaan. Hoe in voorbije jaren gedacht werd over huwelijk en huwelijksontbinding bij het leven van de beide echtpartners komt goed naar voren in de volgende kenschets van Dumon¹⁰, die betrekking heeft op de «agrarische samenleving of standenmaatschappij». «Het huwelijk verschijnt hier als een totale investering van twee partners die hun bezittingen inbrengen, niet enkel zich zelf, maar ook hun gehele familie mede met naam, sociale stand en ook actuele of toekomstige goederen. Echtscheiding verschijnt in een dergelijke maatschappij dan ook als een gruwel. Zij is maatschappelijk bijzonder laag gewaardeerd. In sommige samenlevingen wordt echtscheiding afgewezen en komt bijvoorbeeld niet voor in de wetgeving. Het huwelijk wordt, gegeven zijn opdracht als onontbindbaar beschouwd. Inzake echtscheiding bestaat de enige oplossing die past bij dit gezinsbeeld hierin een constructie uit te werken waarbij het huwelijk als niet bestaande wordt beschouwd».

Ook andere auteurs die zich met de geschiedenis van huwelijk en echtscheiding hebben bezig gehouden komen tot de conclusie dat er pas recent een institutie tot stand gekomen is, waarin geregeld wordt hoe het huwelijk

kan worden beëindigd. Wat Nederland betreft is dit de nieuwe echtscheidingswet die op 1 oktober 1971 van kracht is geworden. De daarvoor bestaande wettelijke regelingen waren gebaseerd op het uitgangspunt van het huwelijk als duurzame relatie, dat alleen in bijzondere gevallen kon worden ontbonden.

Eigenlijk bestond echtscheiding als institutie al voor 1971. Dit blijkt uit de echtscheidingscijfers van voor dat jaar en uit het feit dat de zgn. «grote leugen praktijk» (een bekentenis om onder de oude echtscheidingswet gemakkelijker te kunnen scheiden)¹¹ z'n intrede gedaan had en zelfs door de Hoge Raad was gesanctioneerd. Kooy¹² komt tot de conclusie dat door de «publieke mening» al voor 1971 de ontbindbaarheid van het huwelijk door echtscheiding een geaccepteerde handelwijze was. Verder is ook scheiding van tafel en bed een institutie. Bij huwelijksontbinding door overlijden van één van de partners, kan niet gesproken worden van een institutie. Er kan alleen dan van een institutie worden gesproken wanneer, in ieder geval theoretisch, de mogelijkheid aanwezig is om hetgeen er plaats vindt, niet te laten plaatsvinden of op een andere wijze te doen plaatsvinden.

Bij huwelijksontbinding door overlijden wordt er in het algemeen van uitgegaan dat de betrokkenen zelf niet de hand in dit overlijden hebben. Ook wanneer dit in een aantal situaties wel het geval was (moord, zelfmoord) bestaat er nog geen enkele aanwijzing dat we hier te maken hebben met een door de samenleving of groep daaruit geaccepteerde of na te streven procedure om een (mislukt) huwelijk te beëindigen.

Anders ligt de situatie wanneer een huwelijk niet formeel maar wel feitelijk ontbonden wordt door (één van) de partners. We weten dat dit een van de manieren is waarop huwelijken worden beëindigd. Het is echter mogelijk dat we hier wel te maken hebben met een institutie die door bepaalde groepen in de samenleving als een geaccepteerde en na te streven procedure werd en misschien nog wordt gezien om een huwelijk te beëindigen.

We hebben evenwel de indruk dat zeker sinds het in werking treden van de huidige echtscheidingswet, het wettelijk scheiden uit de echt, als de institutie wordt gezien om indien de betrokkenen dit wensen, hun huwelijk te beëindigen. Dit betekent niet dat deze nieuwe echtscheidingswet ook als de beste weg wordt gezien. De wet zelf wordt nog van verschillende kanten bekritiseerd.

In de omschrijving van het huwelijk wordt de zinsnede «door de samenleving erkende» gebruikt. Zowel in het dagelijks spraakgebruik als in de gezinssociologie houdt dit in dat het bij het huwelijk gaat om een wettelijke regeling. Pas nadat man en vrouw voor de ambtenaar van de burgerlijke stand zijn verschenen en alle noodzakelijke formaliteiten zijn vervuld, is er sprake van een huwelijk.

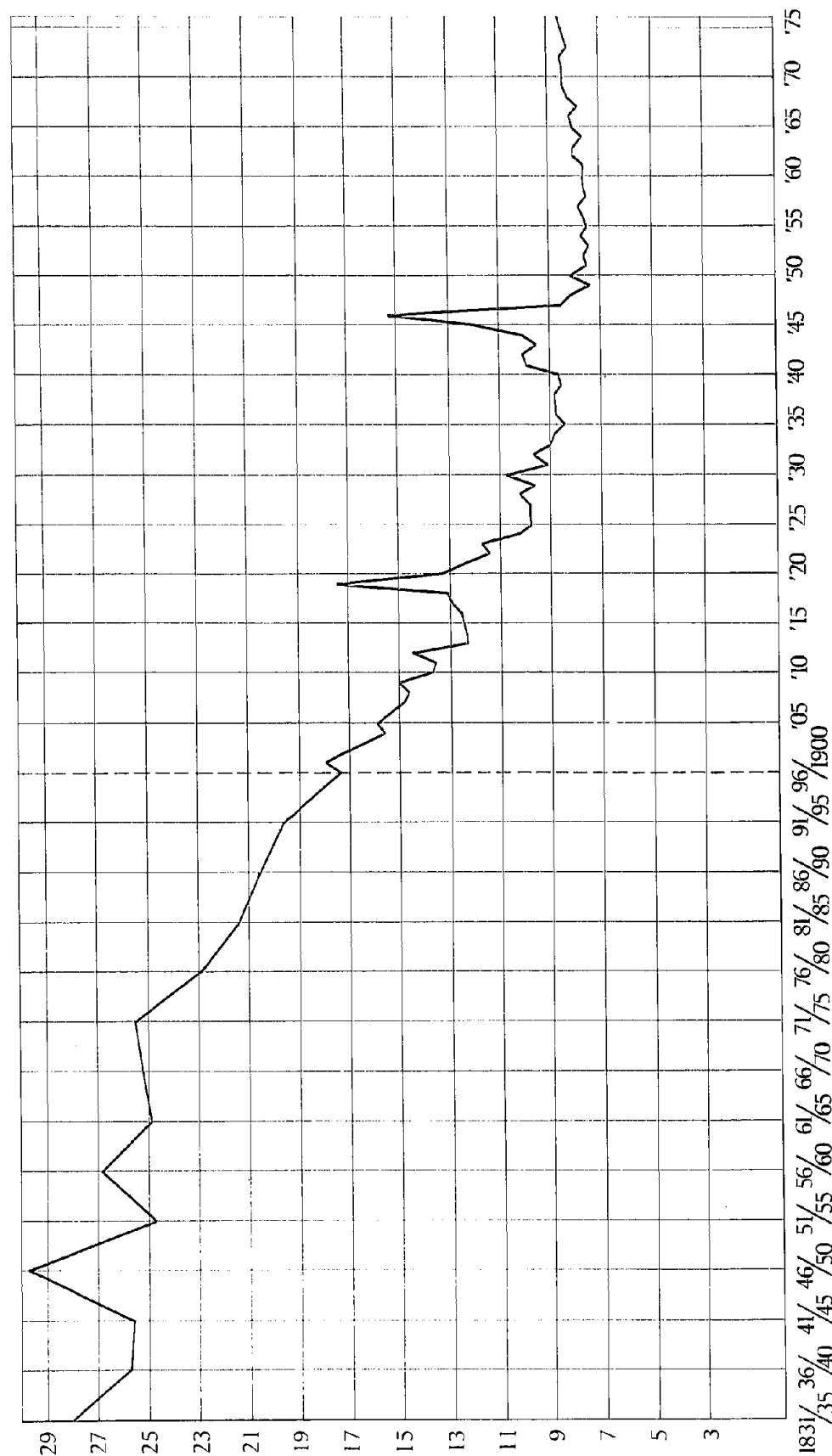
Dit aspect is van belang omdat de vraag of er al dan niet sprake is van huwelijksontbinding ook hierop is gebaseerd. Dit komt onder andere naar voren in het volgende citaat¹³: «Is inderdaad aan die voorwaarden (de formele en materiële vereisten voor het aangaan van een huwelijk) voldaan, dan doen zich hoogstens twee mogelijkheden tot huwelijksontbinding voor, te weten, het overlijden van een van de partners en echtscheiding; dat is een door een bevoegde rechterlijke autoriteit bij leven van beide echtgenoten gedane uitspraak die het huwelijk opheft».

We zullen nu achtereenvolgens de verschillende manieren waarop een huwelijk kan worden ontbonden bespreken en daarbij laten zien dat er ook nog andere mogelijkheden zijn dan de in het hiervoor opgenomen citaat vermelde. Ook zullen we in het kort iets zeggen over de omvang en betekenis van de verschillende mogelijkheden.

Allereerst kan huwelijksontbinding plaatsvinden door het overlijden van een van de echtgenoten. Het huwelijk houdt op te bestaan. Ook de huwelijksgoederengemeenschap wordt dan ontbonden en de nalatenschap moet worden verdeeld tussen de erfgenamen van de overleden partner enerzijds en tussen de andere partner anderzijds. De langstlevende partner wordt hierna de verweduwde genoemd.

2.4. Huwelijksontbinding

Grafiek 1 Sterfte per 1000 van de gemiddelde bevolking in Nederland voor de periode 1831-1976

Huwelijksontbinding door het overlijden van een van de partners is de meest voorkomende wijze waarop het huwelijk wordt beëindigd. In tabel 1 zijn de huwelijken die op deze wijze werden ontbonden vermeld.

Tabel 1. Huwelijksontbindingen door overlijden in Nederland, 1962-1976

Jaar	Aantal	Per 10 000 gehuwde mannen
1962	45 100	169,9
1966	49 538	172,7
1970	54 968	176,9
1974	54 372	164,2
1976	56 401	166,6

Bron: Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, CBS 1976.

Uit grafiek 1 blijkt hoe het verloop van de sterfte over een langere periode is geweest. Voor de gemiddelde bevolking ligt het sterftecijfer lager. Verder blijkt dat dit sterftecijfer sinds het begin van de vorige eeuw, met uitzondering van enkele pieken, aan het einde van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, voortdurend gedaald is. Na de jaren vijftig heeft er een geringe stijging van het sterftecijfer plaatsgevonden.

De tweede wijze waarop huwelijksontbinding kan plaatsvinden is door echtscheiding. Hierbij wordt het huwelijk door de rechter ontbonden verklaard en wordt ook de huwelijksgoederengemeenschap ontbonden. Onder de oude echtscheidingswet die tot 1 oktober 1971 van kracht was, bestonden er slechts vier gronden voor echtscheiding, nl. overspel, kwaadwillige verlatting, veroordeling tot een gevangenisstraf van 4 jaar of meer en zware mishandeling.

De nieuwe wet kent slechts één algemene grond voor echtscheiding, nl. de «duurzame ontwrichting van het huwelijk». Door deze nieuwe wet zijn de mogelijkheden om te scheiden verruimd en is in het algemeen de echtscheiding (ook op éénzijdig verzoek) vergemakkelijkt. We geven in tabel 2 voor dezelfde jaren weer, hoeveel huwelijken op deze wijze beëindigd werden.

Tabel 2. Huwelijksontbindingen door echtscheiding in Nederland, 1962-1976

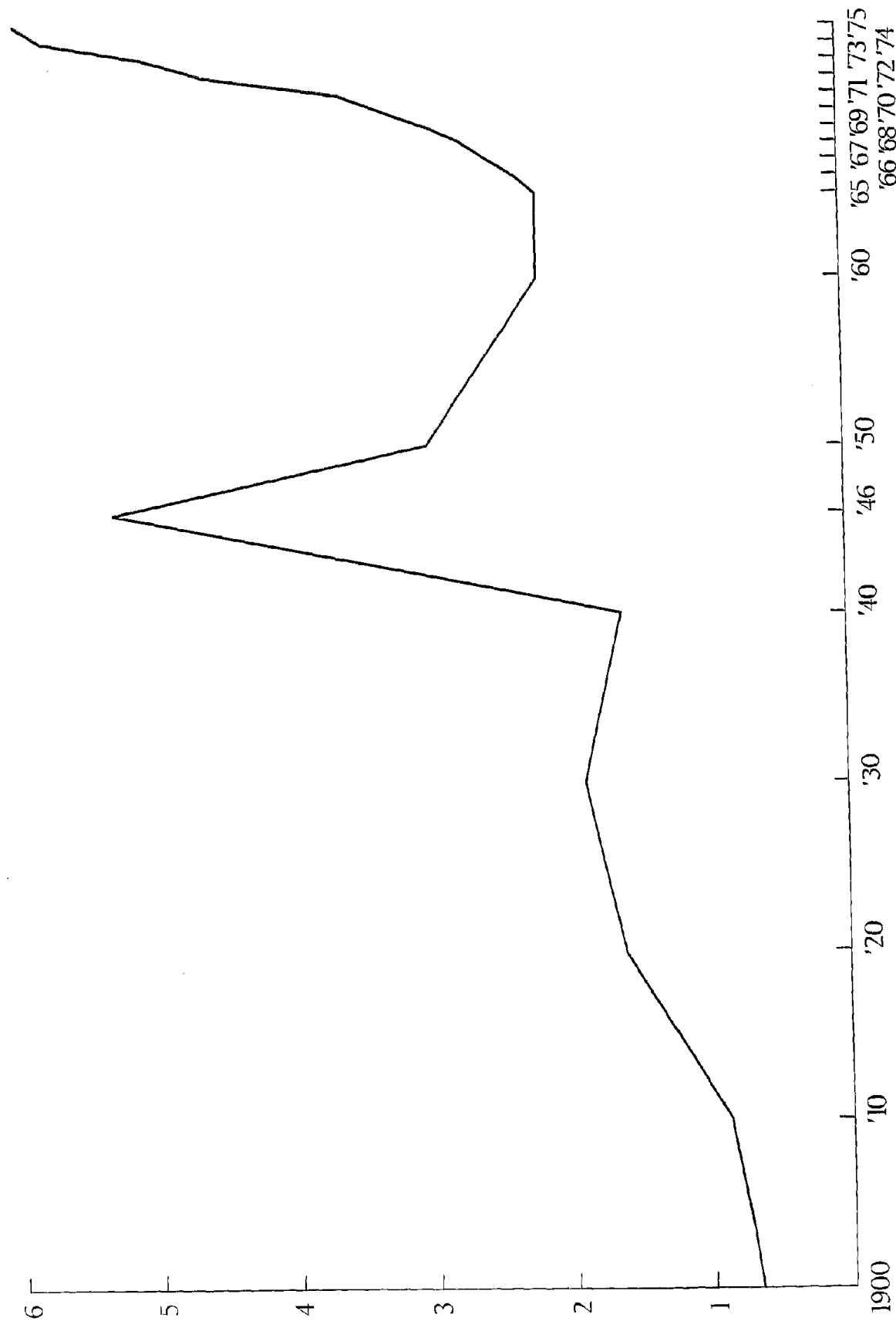
Jaar	Aantal	Per 10 000 gehuwde mannen
1962	5 711	21,5
1966	6 797	23,7
1970	10 317	33,2
1974	19 167	57,9
1976	20 889	61,7

Bron: Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, CBS 1976.

In grafiek 2 zien we het verloop van het aantal echtscheidingen per 1000 bestaande huwelijken sinds 1900. Daaruit blijkt dat het aantal echtscheidingen in 1974 boven het niveau van 1946 is gekomen. Nadien is het aantal nog verder gestegen.

Daarnaast zijn er enkele bijzondere vormen van huwelijksontbinding. Het huwelijk kan ontbonden worden verklaard door de zgn. vermissing van een huwelijkspartner. In een dergelijk geval kan de rechtbank op verzoek een «verklaring van vermoedelijk overlijden» afgeven. Nadat in zo'n situatie alle formaliteiten zijn vervuld, wordt het bestaande huwelijk pas werkelijk ontbonden door de voltrekking van een nieuw huwelijk. Deze vorm van huwelijksontbinding komt zeer weinig voor.

Grafiek 2. Aantal echtscheidingen per 1000 bestaande huwelijken in Nederland voor de periode 1900-1975

Andere mogelijkheden waarop een huwelijk kan worden ontbonden vertonen meer overeenkomst met de echtscheiding. Het betreft hier in de eerste plaats de zgn. «scheiding van tafel en bed». Hierbij – het gaat ook om een uitspraak van de rechtbank – wordt en de verplichting tot samenwoning opgeheven en wordt de huwelijksgemeenschap ontbonden. Voor het overige blijft het huwelijk bestaan (bijvoorbeeld met betrekking tot pensioenrechten, verbod tot hertrouwen). Strikt formeel gezien vindt hier dus nog geen huwelijksontbinding plaats, maar feitelijk wel. Wel was in veel gevallen – zeker onder de oude echtscheidingswet – de scheiding van tafel en bed een stap op weg naar een latere echtscheiding. In tabel 3 laten we zien hoe hoog het aantal scheidingen van tafel en bed in enkele jaren was.

Tabel 3. Het aantal scheidingen van tafel en bed in Nederland, 1962-1976

Jaar	Aantal	Per 10 000 gehuwde mannen
1962	973	3,7
1966	1058	3,7
1970	880	2,8
1974	391	1,2
1976	421	1,2

Bron: Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, CBS 1976.

De laatste formele wijze tot huwelijksontbinding is de zgn. «nietigverklaring». Het betreft hier een situatie waarbij een huwelijk aangegaan werd zonder dat aan alle daarvoor noodzakelijke formele en materiële vereisten was voldaan. De rechter kan een dergelijk huwelijk dan nietig verklaren. Formeel ontstaat daarna de toestand zoals die voor het sluiten van het huwelijk was. De betrokkenen krijgen dan niet de burgerlijke staat van gescheidene, maar weer die van ongehuwde. Deze vorm van huwelijksontbinding komt in Nederland slechts sporadisch voor.

Bij al deze wijzen van huwelijksontbinding wordt het huwelijk ook feitelijk ontbonden. Echtscheidingen om financiële (fiscale) redenen waarbij de samenleving niet wordt opgeheven maar de huwelijksgemeenschap wel ontbonden om daarmee belastingfaciliteiten in de wacht te slepen, komen waarschijnlijk (nog) niet op grote schaal voor. De facto blijft het huwelijk dan bestaan.

In alle andere gevallen ontstaan er na de huwelijksontbinding veranderingen in het sociale systeem gezin, doordat de partners, die de basis van dit systeem vormden, niet meer samenleven. Hiernaast zijn er ook nog wijzen waarop het huwelijk wel feitelijk, maar (nog) niet formeel ontbonden wordt. In dit opzicht kan er op twee manieren sprake zijn van huwelijksontbinding.

In de eerste plaats kan een huwelijk ogenschijnlijk in stand blijven, terwijl de inhoud ervan uitgehold is. Hiervan is sprake, wanneer relaties en activiteiten die aanvankelijk binnen het huwelijk plaats vonden nu elders worden verricht, zonder dat de ontwikkelingsfase waarin dat huwelijk zich bevindt dit als min of meer vanzelfsprekend met zich meebrengt, zoals bijvoorbeeld met betrekking tot opvoedende activiteiten het geval is.

Een voorbeeld van deze vorm van huwelijksontbinding is het niet meer sexueel samenleven van de huwelijkspartners; wanneer er binnen het huwelijk geen geslachtsgemeenschap meer tussen de partners plaats vindt, terwijl één of beide partners wel sexuele omgang heeft/hebben met één of meerdere anderen, is hier op z'n minst sprake van een zekere mate van huwelijksontbinding.

Een tweede vorm van huwelijksontbinding is die waarbij het huwelijk ogenschijnlijk ontbonden is, maar formeel nog steeds bestaat. Hierbij gaat het om situaties waarin de partners niet meer samenwonen en ook niet of nauwelijks meer contact met elkaar onderhouden. Vaak wordt voor dergelijke situaties het begrip «verlating» met daarbij al dan niet de toevoeging

«kwaadwillige» gehanteerd. Een betere aanduiding voor dergelijke situaties is dat de partners zonder formele scheiding uit elkaar zijn gegaan.

Deze manieren van huwelijksontbinding zijn geen duidelijke alternatieven. De ene situatie kan wel een stap op weg zijn naar de andere. Bovendien kunnen deze situaties uiteindelijk resulteren in een formele huwelijksontbinding. De reeds op gang gekomen feitelijke ontwikkeling van het uiteenvallen van het sociale systeem vindt dan de formele bekrachtiging in bij voorbeeld het echtscheidingsvonnis.

In deze paragraaf komt aan de orde wat er na huwelijksontbinding van het gezin overblijft. Aangezien hierbij van belang is, hoeveel en welke personen deel uitmaken van dit gezin, wordt allereerst aandacht besteed aan de personen die na huwelijksontbinding overblijven en de relaties die tussen hen bestaan. Vervolgens wordt nagegaan welke mogelijkheden er zijn om nieuwe relaties aan te gaan en wordt op zoek gegaan naar het ontstaan van nieuwe sociale systemen. Tot slot wordt uitgebreid ingegaan op de verschillende relaties en activiteiten die het gezin kenmerken. Hierbij kan een antwoord gegeven worden op de vraag of deze relaties en activiteiten na de huwelijksontbinding voortgezet worden.

2.5. De situatie na huwelijksontbinding

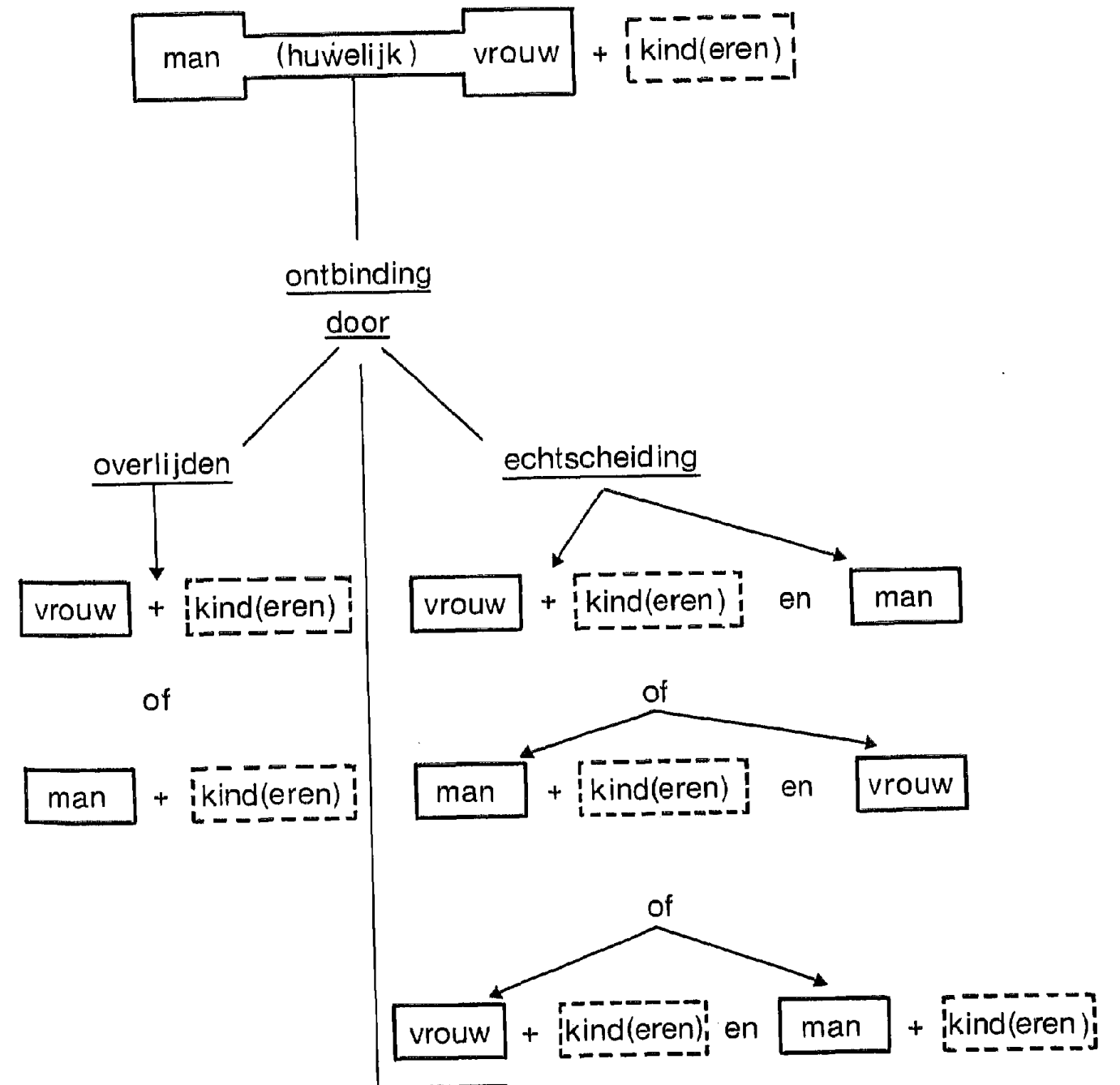
2.6. Een statisch model

Hoewel formele en feitelijke huwelijksontbinding meestal slechts een moment is uit een veel langer durend veranderingsproces en formele huwelijksontbinding soms achter loopt op feitelijke ontwikkelingen, wordt hier van een momentopname uitgegaan: het moment van huwelijksontbinding. Bij huwelijksontbinding zijn altijd een man en een vrouw betrokken. Wanneer het om een echtpaar gaat is de situatie het minst gecompliceerd. Moeilijker wordt het wanneer er thuiswonende kinderen bij betrokken zijn. Er bestaat bovendien een wezenlijk verschil tussen huwelijksontbinding door overlijden van één van de partners en huwelijksontbinding door echtscheiding. Deze mogelijkheden zijn weergegeven in schema 1.

Uit het schema wordt, naast het al dan niet hebben van thuiswonende kinderen, het verschil tussen huwelijksontbinding door overlijden en door echtscheiding duidelijk. In het eerste geval blijft óf de man achter óf de vrouw, eventueel met kinderen. Bij echtscheiding komen beide ex-echtgenoten alleen te staan, al dan niet met kinderen. Er is verder nog één mogelijkheid die niet in het schema is opgenomen. Dit betreft de mogelijkheid dat de kinderen niet bij de langstlevende partner blijven of bij echtscheiding bij geen van de partners, maar dat de kinderen in het geval deze nog jong zijn bijvoorbeeld in een tehuis worden geplaatst, of indien het kinderen op oudere leeftijd betreft, zelfstandig gaan wonen.

Bij een echtscheiding kan het in een tehuis plaatsen van de kinderen deel uitmaken van een rechterlijke uitspraak. Het blijkt dat bij huwelijksontbinding of één lid uit het sociale systeem wegvalt en een sociaal systeem één-oudergezin overblijft. Of er blijven twee één-oudergezinnen of één of twee alleenstaande personen over. In dit laatste geval valt het sociale systeem gezin volledig uit elkaar.

Schema 1. Mogelijke ontwikkelingen na huwelijksontbinding

2.7. Het ontstaan van andere sociale systemen na huwelijksontbinding

De bij huwelijksontbinding ontstane situatie kan voor veel van de betrokkenen een situatie opleveren die van min of meer blijvende aard is. Waarschijnlijk is dit echter niet, want er is geconstateerd dat binnen het gezin primaire relaties aangegaan zijn en activiteiten verricht worden die iedereen moet of wil verrichten. Dit betekent dat tenminste een deel van de activiteiten ook na huwelijksontbinding door betrokkenen moet worden verricht. Een vraag is, of betrokkenen deze activiteiten alleen of samen met leden van het sociale systeem dat na huwelijksontbinding is overgebleven verrichten of dat hierbij nieuwe relaties worden aangegaan.

In dit laatste geval gaat het vooral ook om het soort relaties. Door te hertrouwen gaan betrokkenen opnieuw deel uitmaken van het sociaal systeem gezin. Een andere mogelijkheid om opnieuw deel uit te gaan maken van een sociaal systeem is het samen met anderen een huishouden gaan vormen. Een huishouden wordt door het CBS¹⁴ omschreven als: «elke groep van twee of meer personen die in huiselijk verkeer met elkaar samenwonen en tezamen een gemeenschappelijke huishouding voeren (gemeenschappelijk hoofdwoonvertrek, tezamen koken en eten etc.)».

Uit deze definitie blijkt, dat gezinnen een huishouden zijn of deel kunnen uitmaken van een huishouden. Het begrip huishouden is ruimer dan het begrip gezin. Personen die wel tot een huishouden behoren, vormen nog geen gezin. In deze omschrijving wordt gewezen op het bestaan van een economische relatie tussen de betrokkenen. Verdere relaties worden niet uitgesloten, maar worden ook niet verondersteld aanwezig te zijn. Binnen de omschrijving van een huishouden kunnen uiteenlopende samenlevingsvormen vallen. Deze variëren van het concubinaat tot een restgezin, van twee gezinnen met een gemeenschappelijk huishouden tot een commune.

Voor een gezin is kenmerkend dat er een huwelijks- en/of ouder-kind relatie aanwezig is. Voor een huishouden is kenmerkend dat er sprake is van het een zelfde woning bewonen en van een gemeenschappelijke huishoudvoering. Beide zijn als een sociaal systeem omschreven. Er kan echter ook nog op andere wijze sprake zijn van een sociaal systeem zonder dat aan de genoemde kenmerken wordt voldaan. Dergelijke sociale systemen waarin de voor het gezin kenmerkende relaties en activiteiten een essentiële rol spelen en waarvan mensen na huwelijksontbinding of in plaats van het gezinsverband, deel gaan uitmaken zijn tot nu toe nog niet omschreven. (Het concubinaat en de commune hebben we reeds tot de huishoudens gerekend).

Een voorbeeld hiervan is het bestaan van vaste relaties tussen personen die niet gehuwd zijn en ook niet samen een huishouden voeren, maar die toch een aantal activiteiten gemeenschappelijk, of in onderlinge samenhang, verrichten. Aan het eind van dit hoofdstuk zullen we hierop terugkomen.

Na huwelijksontbinding kunnen zich de volgende mogelijkheden voordoen. De uitgangssituatie direct na de huwelijksontbinding kan de feitelijke situatie worden. De man of vrouw blijft dan alleenstaand. Sinds 1960 wordt door het CBS¹⁵ de alleenstaande omschreven als: «elk afzonderlijk levend persoon en voorts hij of zij die wel met anderen in één woonverblijf woont, doch een afzonderlijke huishouding voert en met die anderen geen huiselijk verkeer onderhoudt».

In het geval er wel kinderen aanwezig zijn, hebben we te maken met een één-oudergezin: elke man of vrouw die met één of meer ongehuwde eigen, adoptief- of stiefkinderen in huiselijk verkeer samenwoont. In de tweede plaats kan er in deze situatie na kortere of langere tijd verandering komen door een nieuw huwelijk van de gescheidene of verweduwde. Er bestaan afgezien van een (korte) wachttijd voor een deel van de weduwen tegenwoordig geen formele belemmeringen meer om een nieuw huwelijk aan te gaan¹⁶. In dit geval gaan de betrokkenen wederom deel uitmaken van het sociale systeem gezin. In de derde plaats kunnen de betrokkenen samen met anderen een huishouden gaan voeren. Hierbij zijn diverse variaties mogelijk. Het één-oudergezin kan nieuwe leden in zijn huishouden opnemen. De man of vrouw kan samen met een of meerdere anderen een huishouden

gaan voeren. In het geval hier meerdere anderen bij betrokken zijn, kan het zijn dat dezen of een aantal van hen al met elkaar een gezin vormen en ook is het mogelijk dat er tussen deze anderen geen gezinsrelatie bestaat. In het eerste geval ontstaat dan een «huishouden met een gezin» en in het tweede geval een «niet-gezinshuishouden». In deze gevallen ontstaat er een nieuw sociaal systeem waarbij de inhoud van de relaties en activiteiten sterk kan variëren.

Een vierde mogelijkheid is opname in een tehuis of inrichting. Het gaat hier niet alleen om bejaardentehuizen, maar ook om psychiatrische inrichtingen, verpleegtehuizen en dergelijke. In hoofdstuk 3 komen de instellingen die hieronder vallen aan de orde. Deze verweduwd en gescheidenen gaan deel uitmaken van een nieuw sociaal systeem.

Tot nu toe hebben we ons beperkt tot statistisch op te sporen sociale systemen. Over andere sociale systemen die eventueel kunnen ontstaan, zijn alleen enkele algemene opmerkingen te maken. Uiteraard zijn de veranderingen minder schematisch dan ze zijn weergegeven. Zo kan bijvoorbeeld bij huwelijksontbinding door echtscheiding het andere sociale systeem al vóór de formele ontbinding van het huwelijk gestalte hebben gekregen. Ook kunnen veranderingen binnen het direct na huwelijksontbinding of enige tijd daarna ontstane sociale systeem er toe leiden, dat de verweduwde of gescheidene daarna weer in een andere situatie terecht komt (bijvoorbeeld door het uit huis gaan van de kinderen, het overlijden van de huishoudenspartner etc.).

Ook voor degenen, wier huwelijk op een andere wijze ontbonden is dan door echtscheiding of verweduwing, zijn de hiervoor omschreven mogelijkheden aanwezig. Alleen is het voor degenen, wier huwelijk niet officieel ontbonden is, niet mogelijk om te hertrouwen. De verschillende sociale systemen waarin de betrokkenen na huwelijksontbinding terecht kunnen komen, kunnen leefverbanden worden genoemd. Een alleenstaande komt in een bijzondere situatie terecht, die met het begrip leefverband niet geheel juist wordt aangeduid.

Om de situatie na huwelijksontbinding meer inhoud te geven wordt nagegaan welke veranderingen op kunnen treden met betrekking tot de verschillende relaties en activiteiten. Hierbij komt ook aan de orde, dat naast de verschillende manieren waarop een huwelijk ontbonden kan worden, we ook te maken hebben met grote verschillen wat betreft de leeftijd etc. van degenen wier huwelijk ontbonden wordt.

Bij deze schets kunnen we gebruik maken van diverse publicaties waarin aandacht besteed wordt aan de problematiek waar de gescheidenen en verweduwd mee te maken hebben¹⁷. In veel van deze publicaties wordt echter de aandacht voornamelijk toegespitst op een deelpopulatie zoals bij voorbeeld «de weduwe die met jonge kinderen achterblijft». Het gaat ons hier echter om de totale populaties gescheidenen en verweduwd.

Binnen het huwelijk – kan worden verondersteld – vindt regelmatig seksueel contact plaats. Wanneer het huwelijk ontbonden wordt kan door de ex-partner(s) een nieuwe seksuele relatie aangegaan worden. Of dat inderdaad het geval is, kan via de volkstelling nauwelijks worden achterhaald. Bij degenen die hertrouwen maakt een seksuele relatie veelal weer deel uit van dit huwelijk. Ook bij degenen die gaan samenwonen, kan zo'n relatie aanwezig zijn. De alleenstaande kan eveneens een seksuele relatie aangaan. Een factor die hierbij een rol speelt is de leeftijd. Jongeren gaan waarschijnlijk eerder een seksuele relatie aan dan ouderen. Overigens is aan dit vraagstuk in studies over gescheidenen en verweduwd nauwelijks aandacht besteed. Huwelijksontbinding betekent ook niet altijd dat er geen voortplanting meer plaats vindt, dit bleek uit cijfers die door het FIO en Wagenaar-Hardon¹⁸ verzameld zijn.

2.8. Veranderende relaties en activiteiten

De seksuele relatie

De economische relatie

De economische relatie is het duidelijkst te bezien door de twee-deling productie-consumptie. Deze relatie is als volgt te omschrijven:

- binnen het gezin heeft op het gebied van de productie een taakverdeling plaats gevonden, waarbij in de meerderheid van de gevallen de man arbeid in loondienst en de vrouw het huishoudelijk werk verricht;
- binnen het gezin is in consumptief opzicht een eenheid ontstaan waarbij de totale gezinsconsumptie meer is dan de som van de consumptie van de individuele leden doordat aangekochte goederen etc. door en voor meerdere leden te gebruiken zijn¹⁹.

Huwelijksontbinding heeft dan tot gevolg dat de taakverdeling met betrekking tot de productie (hoe deze ook was) opgeheven wordt en dat in eerste instantie de gescheidene of verweduwde nu alle taken zelf moet verrichten. Tegelijkertijd valt de consumptie-eenheid uiteen (boedelscheiding). Zowel voor de gescheiden als verweduwde man of vrouw betekent dit in essentie dat zij en zelf een inkomen moeten verwerven en de huishoudelijke arbeid moeten verrichten, terwijl een deel van de daarvoor verworven, met name duurzame, gebruiksartikelen, onder hen verdeeld wordt. Dit betekent in de eerste plaats een taakverzwaring, niet alleen wat het verrichten van de arbeid zelf betreft, maar ook met betrekking tot de organisatie, leiding, beheer en de verantwoordelijkheid hiervoor. Bij echtscheiding betekent dit bovendien een achteruitgang in het materiële voorzieningenpeil en vaak ook een teruggang in inkomen. Tenslotte betekent deze taakverzwaring dat minder tijd overblijft voor activiteiten en relaties buiten de sfeer van arbeid en huishoudvoering.

Daarnaast zijn er verschillen tussen gescheidenen en verweduwden, verschillen tussen het al of niet aanwezig zijn van kinderen, verschillen tussen mannen en vrouwen en verschillen naar leeftijd. Bij deze verschillen spelen de wettelijke regelingen met betrekking tot het inkomen van gescheidenen en verweduwden een belangrijke rol evenals de (traditionele) taakverdeling tussen man en vrouw, welke haar basis heeft in de opvoeding van jongens en meisjes.

De socialiserende relatie

Wat de socialiserende relatie betreft, hebben we allereerst te maken met de relatie tussen de ouders en de kinderen in het gezin. Na huwelijksontbinding komt de ene ouder alleen voor deze taak te staan. Wanneer bij echtscheiding de kinderen aan één van de ouders worden toegewezen, betekent dit nog niet dat de andere ouder zich totaal niet meer met de kinderen bemoeit. Maar al te vaak geeft dit conflicten tussen de beide ex-partners of tussen (een van) hen en de kinderen. Deze socialiserende relatie, waarvan alleen sprake is wanneer er kinderen aanwezig zijn (het één-oudergezin), kan gezien worden als een verlengstuk van de huishouding, die naast veel werk ook veel tijd vraagt. Daarnaast is het ook een ander soort activiteit. Het vraagt van de ouder dat deze het kind leert hoe het zich in de maatschappij (groeperingen daaruit) dient te gedragen. Deze taak wordt voor deze ene ouder waarschijnlijk des te zwaarder naarmate hij/zij zelf uitsluitend deel uitmaakt van een beperkter deel van deze maatschappij.

Een ander aspect van de socialiserende relatie betreft de relatie tussen de partners zelf. Dit onderdeel van de socialiserende activiteiten zouden we kunnen omschrijven als het elkaar begeleiden, ondersteunen bij het maatschappelijke gedrag. Wat dit betreft zal de socialiserende relatie in de eerste plaats van belang zijn, daar waar de betrokkenen voor nieuwe vraagstukken komen te staan. Ook wat dit betreft komen de betrokkenen in eerste instantie alleen te staan en kan door het aangaan van nieuwe relaties verandering in deze situatie komen.

De affectieve relatie

De affectieve relatie in het gezin is een relatie die het moeilijkst te vatten is in activiteiten. Kooy²⁰ wijst erop dat deze relatie een «veelheid aan gedragsuitingen omvat, waardoor mensen elkaar innerlijke warmte kunnen geven». Deze relatie moet niet al te sterk los worden gezien van de vorige relaties. Deze relatie is ook aan te duiden door erop te wijzen dat de totale huwelijks-

relatie voor de betrokkenen meer is dan louter een seksuele, economische en socialiserende relatie.

Wat huwelijksontbinding in dit verband betekent kan als volgt omschreven worden. «Psychisch betekent huwelijksontbinding het verlies van iemand, die nabij is geweest»²¹. Bij huwelijksontbinding zal dan in de eerste plaats dit verlies verwerkt moeten worden, waarbij de wijze waarop het huwelijk ontbonden is voor de betrokkenen van grote invloed kan zijn. Daarna en daarbij zal ook wat dit betreft gezocht kunnen worden naar iemand waarmee een nieuwe affectieve relatie kan ontstaan.

De overige relaties

Naast de relaties die direct betrekking hebben op het gezin zelf, hebben we hiervoor ook nog een aantal andere relaties als kenmerkend voor het gezin gekwalificeerd. Hiertoe behoren de relaties met de wederzijdse familieleden en de relaties met vrienden, buren en collega's. Huwelijksontbinding betekent zeker niet zonder meer dat al deze relaties worden verbroken. Maar huwelijksontbinding kan zeker in een aantal gevallen tot gevolg hebben dat vooral de contacten met de relaties die via de andere partner tot stand waren gekomen of vooral door hem of haar in stand werden gehouden, na kortere of langere tijd ook worden verbroken. Dit kan bij voorbeeld het geval zijn bij relaties met de schoonfamilie, met de collega's van de andere partner. Hart²² merkt over de situatie die na huwelijksontbinding ontstaat op: «Losing the spouse was a completely new experience of isolation». «For all of them the first time they had been single was while they were still full members of the natal home and of the bachelor's friendship circle».

Ook wanneer na huwelijksontbinding contacten blijven bestaan kan in een aantal gevallen de relatie anders worden doordat daar waar voorheen de relatie tussen de echtparen (gezinnen) bestond, het nu een relatie wordt tussen een man of vrouw met eventueel kinderen en het andere sociale systeem. Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat zowel het verdwijnen van dergelijke contacten als de verandering die optreedt doordat de betrokkenen er nu alleen voor staan, een groot aantal problemen met zich mee kan brengen.

Althans theoretisch, kon met betrekking tot de andere vier hiervoor besproken relaties het aangaan van een relatie met een nieuwe partner de situatie van de gescheidene en verweduwde veranderen, in die zin dat de verbroken relaties weer vervangen konden worden, zonder dat deze nieuwe relaties daarmee hetzelfde zouden worden. Met betrekking tot de externe relaties van het gezin speelt dit andere waarschijnlijk een nog grotere rol, want de eventuele nieuwe partner brengt ook zichzelf en eventueel zijn relaties in. Door het aangaan van een vaste relatie met een nieuwe partner worden zeker niet zonder meer de externe relaties met anderen weer hersteld. Wel kan het betekenen dat er andere relaties (bijvoorbeeld een nieuwe schoonfamilie) voor in de plaats komen.

De verschillende relaties in onderlinge samenhang

De verschillende relaties die het gezin kenmerken zijn als min of meer los van elkaar besproken. Toch kwam voortdurend het perspectief van een nieuwe partner (nieuw huwelijk) om de hoek kijken. Hoewel in theorie de verschillende relaties niet met één en dezelfde persoon in stand gehouden behoeven te worden is het toch ook vaak niet zo dat de verschillende relaties totaal los van elkaar staan. Voor het huwelijk is juist kenmerkend dat deze relaties in een bepaalde mate en in een onderlinge samenhang daarin tot stand kunnen worden gebracht. Vandaar ook dat het hertrouwen of het zoeken van een nieuwe partner waarmee niet een formele maar wel een feitelijke huwelijksrelatie wordt aangegaan, zo vaak als perspectief naar voren is gekomen.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de betekenis van een nieuw huwelijk voor de gescheidenen en verweduwden. Met betrekking tot dit hertrouwen zegt De Hoog²³: «Hertrouwen kunnen we in het Westen niet geïnstitutionaliseerd noemen». Dit zou betekenen dat geen ongeschreven regels bestaan volgens welke de gescheidenen en de verweduwden opnieuw be-

horen te trouwen. Van belang wordt de vraag welke andere alternatieven er naast een nieuw huwelijk zijn voor de betrokkenen. Het eerste alternatief staat in tal van opzichten zeer dicht bij het hertrouwen. We doelen op het concubinaat waarbij ook een vaste relatie met één partner wordt aangegaan. De overige alternatieven zijn moeilijker in kaart te brengen. Het betreft hier alternatieven waarbij slechts op één of enkele gebieden een min of meer vaste relatie met één of meerdere anderen wordt aangegaan of waarbij de verschillende relaties met andere personen worden aangegaan. Een van deze alternatieven is het samen met anderen gaan voeren van een huishouden. Daarin wordt met anderen in ieder geval een economische relatie aangegaan en wonen de betrokkenen in een zelfde woning. Andere alternatieven zijn in de statistiek niet op te sporen.

Evenals in het geval van het gezamenlijk met anderen voeren van een huishouding, is het mogelijk dat de betrokkenen samen met een of meer anderen een relatie in stand houden zonder dat dit tot uitdrukking komt in het bewonen van een zelfde woning. Verweduwen en gescheidenen die zelfstandig wonen kunnen desondanks met één of meerdere anderen die al dan niet ook zelfstandig wonen op een of meerdere gebieden een relatie in stand houden waarbinnen verschillende activiteiten worden verricht. Voorbeelden hiervan zijn een vriend(-in) waarmee meerdere jaren achtereenvolgend op vakantie wordt gegaan of regelmatig ontspannende, recreatieve activiteiten worden verricht, een vriend(-in) waar men regelmatig een dagdeel komt en ook regelmatig mee eet etc. Deze mensen maken dan niet samen met anderen deel uit van een sociaal systeem binnen een bepaalde woning, maar vormen samen met een of meerdere anderen een sociaal systeem, terwijl zij niet in dezelfde woning gehuisvest zijn. Zo kunnen er ook mensen zijn die wel in eenzelfde woning (wooncomplex) gehuisvest zijn, maar in gescheiden woon-eenheden wonen en dus als «alleenstaande» zijn te beschouwen, en die verschillende relaties met elkaar onderhouden. Uit studentenflats en studentenhuizen zijn wat dit betreft voorbeelden van diverse sociale systemen bekend; dergelijke systemen kunnen ook bij gescheidenen en verweduwen bestaan.

Deze alternatieven zijn niet in het bestaande statistische materiaal op te sporen. Een meer gedetailleerd beeld hiervan kan alleen verkregen worden door een onderzoek onder verweduwen en gescheidenen waarbij de verschillende relaties die zij onderhouden en de vraag hoe zij verschillende activiteiten verrichten centraal staan.

2.9. De probleemstelling verder uitgewerkt

In deze uiteenzetting over huwelijk en huwelijksontbinding hebben we aangegeven wat een huwelijk in essentie is, hoe het huwelijk ontbonden kan worden en wat er na huwelijksontbinding kan gebeuren. Onze aandacht is daarbij vooral uitgegaan naar de verschillende soorten relaties die binnen een gezin tot stand gekomen zijn en de activiteiten die daarbinnen verricht worden. Ook de huwelijksontbinding hebben we toegespitst op deze aspecten.

In de volgende hoofdstukken zal op basis van de Volkstelling 1971 worden gezien in welke situatie degenen wier huwelijk toen ontbonden was zich bevonden. Hiermee kunnen we het theoretisch geschetste beeld verder aanvullen. Bij het bestuderen van dit materiaal staan voor ons de volgende vragen centraal:

1. Hoeveel verweduwen, gescheidenen en anderen waarvan het huwelijk op een andere wijze ontbonden was, waren er op het moment van de Volkstelling 1971 in Nederland?
2. In welke leefverbanden leefden deze verweduwen, gescheidenen etc.?
3. Welke verschillen in leefverband zien we per burgerlijke staat en geslacht?
4. Betreft het hier qua omvang een constante populatie binnen de Nederlandse samenleving?

5. Welke veranderingen vinden er plaats binnen de burgerlijke staat en leefverbanden door bijvoorbeeld huwelijk, overlijden en migratie?

Na deze inleidende vragen waarmee een beeld wordt verkregen van de onderzoekspopulatie richten we onze aandacht op de afzonderlijke burgerlijke staten. We zullen daarbij verder inzicht trachten te verschaffen in de leef-situatie van de verweduwen, de gescheidenen en de gehuwden die niet meer met hun partner samenleven. Daarbij wordt getracht de volgende vragen te beantwoorden:

6. Wat is de leeftijd van degenen wier huwelijk ontbonden is en in welke leefverbanden komen we de verschillende leeftijdscategorieën tegen?
 7. Wat is de kerkelijke gezindte van de verweduwen etc. en in welke leefverbanden komen we de verschillende kerkelijke gezindten tegen?
 8. Wat is het opleidingsniveau van de verweduwen etc. en in welke leefverbanden komen we de verweduwen etc. met een verschillende opleiding tegen?
 9. In welk deel van het land en in welke woonplaats leven de verweduwen etc.? En in welke leefverbanden leven zij daar?
 10. Hoe groot is de omvang van de huishoudens waarin we de verweduwen etc. tegenkomen?
 11. Hoe zijn de verweduwen etc. in de verschillende leefverbanden gehuisvest?
 12. Tot welke sociale groep behoren de verweduwen en welk deel van hen oefent nog een beroep uit? Welke verschillen zijn er wat dit betreft per leefverband?
 13. Wat is voor de verweduwen in de verschillende leefverbanden de belangrijkste bron van levensonderhoud?
- Hiernaast besteden we aandacht aan de één-oudergezinnen vanuit de vraag:
14. Hoeveel kinderen hebben de verweduwen etc. die hoofd van één-oudergezin zijn en in welke fase verkeren deze gezinnen?

Noten

¹ Fischer, H. Th. Huwelijk en huwelijksmoraal bij vreemde volken. Geciteerd uit G. A. Kooy, Het modern-Westers gezin. Hilversum, 1970, blz. 12.

² De Jager, H. en A. L. Mok. Grondbeginselen van de sociologie. Leiden, 1974, blz. 58.

³ De Jager, H. en A. L. Mok. op. cit. blz. 149.

⁴ Kooy, G. A. Het modern-Westers gezin. Hilversum, 1970, blz. 15.

⁵ CBS. Technische toelichting bij de 14e Algemene Volkstelling. Voorburg, 1976, blz. 4.

⁶ Kooy, G. A. Zie bizz. 15 t/m 22.

⁷ Hart, N. When marriage ends, a study in status passage. London, 1976.

⁸ Hart, N. op. cit. blz. 162.

⁹ Dit proces wordt uitvoerig beschreven in het interimrapport «De gezinsfasen» van M. Niphuis-Nell, Amsterdam, 1974.

¹⁰ Dumon, W. A. In: Mislukt huwelijk en echt-

scheiding, een multi-disciplinaire verkenning onder voorzitterschap van prof. dr. V. Heylen. Leuven, 1972, blz. 28.

¹¹ Kooy, G. A. Sexualiteit, huwelijk en gezin in Nederland. Deventer, 1975, blz. 70.

¹² Kooy, G. A. Idem hoofdstuk IV.

¹³ Kooy, G. A. op. cit. blz. 152.

¹⁴ CBS. op. cit. blz. 4.

¹⁵ CBS. op. cit. blz. 4.

¹⁶ Star Busmann, C. W. Kleine gids bij huwelijk en scheiding. Amsterdam, 4e druk, blz. 15 en 16.

¹⁷ Een aantal voorbeelden hiervan zijn: De Jong-Gierveld, J. De ongehuwden. Alphen a/d Rijn, 1969.

¹⁸ Oenen, J. J. Ongehuwde ouders. Liden, 1970. Vendrik, M. H. C., C. J. Straver e.a. Weduwen. Bussum, 1969.

¹⁹ Lembrechts, M. Alleenstaanden op middelbare

leeftijd. In: Leuven Cahiers voor sexologie. 1977, nr. 1.

²⁰ Durville, H. H. M. Een sociologisch onderzoek van de weduwe die met jonge kinderen achterblijft. 1967.

²¹ Van de Akker, P. Niet-gehuwd moeder zijn... en dan? Amsterdam, 1977.

²² Beuckens-Vries, M. Verschijningsvormen van het gezin. Amsterdam, 1976, blz. 108 en 109.

²³ Nederlandse Gozinsraad. Gezins-economische gevolgen van echtscheiding. Den Haag, 1972, blz. 3.

²⁴ Kooy, G. A. Het veranderend gezin in Nederland. Leerdam, 1957, blz. 194.

²⁵ Beuckens-Vries, M. op. cit. blz. 89.

²⁶ Hart, N. op. cit. blz. 174 en 175.

²⁷ De Hoog, C. Partnerkeuze. Amsterdam, 1974, bizz. 73 en 74.

3. De na huwelijksontbinding ontstane leefverbanden

3.1. Inleiding

De analyse in dit hoofdstuk sluit aan bij het eerste deel van de probleemstelling. Er wordt nagegaan hoeveel gescheidenen en verweduwden er ten tijde van de Volkstelling 1971 in Nederland leefden. Vervolgens worden de verschillende leefverbanden beschreven waarin deze verweduwden en gescheidenen leefden. Tot slot wordt ingegaan op veranderingen die zich hebben voorgedaan.

Bij het opsporen van de verweduwden en de gescheidenen wordt gebruik gemaakt van de variabele burgerlijke staat. Er vindt een indeling plaats naar: ongehuwd, gehuwd, verweduwd, gescheiden van echt en gescheiden van tafel en bed. De laatste categorie wordt niet altijd als een afzonderlijke burgerlijke staat genoemd. Veelal worden de betrokkenen ingedeeld bij «gescheiden van echt».

De verdeling naar burgerlijke staat en geslacht van de populatie ten tijde van de Volkstelling 1971 is in tabel 4 gegeven. Deze gegevens hebben betrekking op de totale bevolking inclusief de varende en rijdende bevolking en de bevolking in inrichtingen en tehuizen. Verder zijn hierin ook de in Nederland woonachtige buitenlanders (met uitzondering van de personen die het recht van exterritorialiteit bezitten en personen die deel uitmaken van de NAVO-strijdkrachten) opgenomen, terwijl Nederlanders die in het buitenland wonen uiteraard buiten beschouwing zijn gebleven.

Op het moment van de Volkstelling 1971 bestond 4,8% van de totale bevolking uit verweduwden en 1,1% uit gescheidenen. Wanneer we naar de mannen en vrouwen afzonderlijk kijken, dan blijkt dat 2,2% van het totale aantal mannen verweduwd was en 0,8% van hen was gescheiden. Bij de vrouwen zijn deze percentages duidelijk groter, nl. 7,4 en 1,3%.

Deze percentages vallen relatief laag uit, daar het percentages van de totale bevolking betreft (dus inclusief zuigelingen, kleuters en peuters). De tabel slaat niet op alle ooit verweduwden of gescheidenen. In de periode 1940 t/m 1970 werden er bijna 200 000 huwelijken ontbonden door echtscheiding en meer dan 1 miljoen huwelijken werden in deze periode door het overlijden van een van de partners ontbonden¹. Van degenen wier huwelijk voor deze volkstelling ontbonden is, komen we hier maar een deel tegen. De overigen zijn verdwenen uit deze populaties doordat ze zijn overleden, opnieuw zijn gehuwd of naar het buitenland zijn vertrokken.

Tabel 4. De totale bevolking van Nederland naar geslacht en burgerlijke staat op 28 februari 1971

Geslacht	Ongehuwd	Gehuwd	Verweduwd	Gescheiden van echt	Gescheiden van t + b	Totaal
Mannen	3 203 110	3 127 695	142 250	39 840	14 210	6 527 105
Vrouwen	2 880 465	3 088 890	482 310	70 720	15 570	6 537 955
Totaal	6 083 575	6 216 585	624 560	110 560	29 780	13 065 060
<i>Procentueel</i>						
Mannen	24,5	23,9	1,1	0,3	0,1	49,96
Vrouwen	22,1	23,6	3,7	0,6	0,1	50,04
Totaal	46,6	47,5	4,8	0,9	0,2	100

Bron: CBS, 14e Algemene Volkstelling 28-02-'71.

3.2. De leefverbanden, diversiteit en aantallen

In deze tabel zijn niet opgenomen degenen die zonder formele scheiding uit elkaar zijn gegaan.

De leefverbanden van gescheidenen en verweduwdens zijn als volgt ingedeeld:

- gezinnen;
- huishoudens zonder eigen gezinsleden;
- tehuizen en inrichtingen.

Bij de verdere analyse wordt een onderscheid naar geslacht en burgerlijke staat aangebracht. Hierbij worden ook gehuwden en ongehuwden betrokken.

De bij de Volkstelling gehanteerde omschrijving van het gezin maakt het mogelijk de volgende indeling te maken:

- a. volledige gezinnen (echtparen met kind(eren));
- b. echtparen zonder (thuiswonende) kinderen;
- c. één-oudergezinnen (man of vrouw met kind(eren)).

Tabel 5 is op deze indeling gebaseerd.

Tabel 5. Gezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd op 28 februari 1971

	Aantallen	Proc.	Aantallen	Proc.
Volledige gezinnen			2 099 802	64,7
Echtparen zonder (thuisw.) kinderen			925 170	28,5
Eén-oudergezinnen			219 186	6,8
Eén-oudergezinnen met man hoofd, ongehuwd	1 166	0,5		
Eén-oudergezinnen met man hoofd, gehuwd	4 856	2,2		
Eén-oudergezinnen met man hoofd, gescheiden	5 063	2,3		
Eén-oudergezinnen met man hoofd, verweduwd	28 371	12,9		
Eén-oudergezinnen met vrouw hoofd, ongehuwd	11 409	5,2		
Eén-oudergezinnen met vrouw hoofd, gehuwd	12 664	5,8		
Eén-oudergezinnen met vrouw hoofd, gescheiden	39 576	18,1		
Eén-oudergezinnen met vrouw hoofd, verweduwd	116 081	53,0		
Totaal	219 186	= 100,0%	3 244 158	= 100,0%

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografie tabellen.

De één-oudergezinnen zijn voor het overgrote deel door huwelijksontbinding ontstaan. Dit is voor 86,3% het geval, nl. die met een gescheiden of verweduwd man of vrouw aan het hoofd. In deze gevallen is het niet helemaal zeker dat deze één-oudergezinnen direct na de huwelijksontbinding zijn ontstaan. Een aantal van deze één-oudergezinnen kan ook kortere of langere tijd na huwelijksontbinding ontstaan zijn, bij voorbeeld doordat het kind van de ex-echtgenoot pas na de huwelijksontbinding wordt geboren, of dat er na de huwelijksontbinding een buitenechtelijke geboorte plaatsvindt, of dat vóór de huwelijksontbinding niet meer thuiswonende kinderen, weer bij de vader of moeder komen wonen.

Het ontstaan van de overige één-oudergezinnen kan slechts ten dele verklaard worden. De gezinnen waar een gehuwde aan het hoofd staat, kunnen ontstaan zijn door een (nog) niet formele maar wel feitelijke huwelijksontbinding, door een (tijdelijk) afzonderlijke woonplaats van man en vrouw (bijvoorbeeld in verband met de woningnood, werk elders, het verblijf van een

van de echtgenoten in een tehuis of inrichting). Degenen die van tafel en bed gescheiden waren zijn hier tot de gescheidenen gerekend. Uit deze tabel wordt niet duidelijk in hoeveel van deze gevallen er sprake was van een volledige huwelijksontbinding. Dat er een belangrijk aantal waren die van plan zijn te gaan scheiden is waarschijnlijk. Na het van kracht worden van de nieuwe echtscheidingswet nam het aantal echtscheidingen snel toe.

De één-oudergezinnen met als hoofd een ongehuwde vrouw kunnen ontstaan zijn door één of meerdere buitenechtelijke geboorten. Ook kan het één-oudergezin met man of vrouw aan het hoofd de situatie van een concubinaat weergeven, waarin samenlevende ongehuwd een kind hebben. Ook wanneer een concubinaat met kinderen uiteenvalt kan er een één-oudergezin achterblijven.

Na deze inventarisatie van de gezinnen blijkt dat 24,7% van gescheiden en verweduwd mannen en vrouwen hoofd van een één-oudergezin waren. Voor de mannen en vrouwen afzonderlijk zijn deze percentages respectievelijk 17,1 en 27,4%. Het één-oudergezin kan ook samenwonen met een of meerdere anderen. Daarom is het van belang het voorgaande scherper te omschrijven. Dit kan als volgt: op het moment van de Volkstelling 1971 woonde 24,7% van de gescheidenen en verweduwd samen met een of meer van zijn of haar kinderen. Het gaat om de op dat moment ook als gescheidene of verweduwde «geregistreerd staanden». Want ook in de volledige gezinnen kunnen uiteraard gescheidenen en verweduwd na een tweede huwelijk met kinderen uit hun eerste huwelijk samenwonen. Aantallen hierover zijn niet bekend. Wel weten we hoeveel gescheidenen en verweduwd er in het totaal hertrouwd waren.

Tabel 6. Alle op 28 februari 1971 bestaande huwelijken naar geslacht en eerste of niet-eerste huwelijk

Beiden voor de 1e keer gehuwd	2 803 195	92,7%
Vrouw eerste huwelijk, man niet-eerste huwelijk	88 281	2,9%
Man eerste huwelijk, vrouw niet-eerste huwelijk	51 966	1,7%
Beiden niet-eerste huwelijk	81 530	2,7%
Totaal	3 024 972	100,0%

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografie tabellen.

Uit tabel 6 blijkt dat er op het moment van de Volkstelling 1971, 169 811 gescheiden en verweduwd mannen weer binnen een nieuw huwelijk leefden. Voor de gescheiden en verweduwd vrouwen was dit aantal geringer, nl. 133 496. Wanneer we deze cijfers vergelijken met die uit tabel 4, dan zien we dat het aantal mannen dat na echtscheiding of verweduwing op 28 februari 1971 hertrouwd was, niet veel kleiner is dan het aantal mannen dat na huwelijksontbinding nog als gescheidene of weduwnaar verder leeft. Niet alleen is het aantal hertrouwde vrouwen geringer dan het aantal hertrouwde mannen, maar ook is het aantal hertrouwde vrouwen kleiner dan een kwart van het aantal vrouwen dat als weduwe of als gescheiden vrouw verder leeft.

Daarnaast zijn er de gescheidenen en verweduwd die niet (meer) samenwonen met anderen waarmee ze door huwelijk, bloedverwantschap (in de eerste graad) of adoptie zijn verbonden. Een kind dat gehuwd is of gehuwd is geweest en al dan niet (weer) samenwoont met één of beide van zijn/haar ouders maakt volgens de CBS-definitie² geen deel meer uit van het ouderlijk gezin.

De volgende onderverdeling is aan te brengen: de alleenstaande (éénpersoonshuishouden), het niet-gezinshuishouden en het huishouden met een gezin. Wat deze laatste twee situaties betreft, blijkt ook of de verweduwd, de gescheidene enz. lid of hoofd van zo'n huishouden is. «Hoofd van een huishouden is degene die door de leden van dat huishouden als zodanig

wordt beschouwd. In de praktijk is dit meestal de voornaamste kostwinner»³. Tezamen worden de betrokkenen die in een van deze drie soorten huishoudens leven ook wel aangeduid met het begrip «niet in gezinsverband levenden». In tabel 7 zijn de niet in gezinsverband levenden onderscheiden naar geslacht, burgerlijke staat en huishoudenstype.

Uit deze tabel wordt duidelijk dat een deel van de niet in gezinsverband levenden, na huwelijksontbinding in dit leefverband terecht is gekomen. De verweduwden en gescheidenen vormen bij elkaar 43% van het totaal aantal mensen dat niet in gezinsverband leeft (resp. 29,2% van de mannen en 52,7% van de vrouwen). Ook hier kunnen we in de categorie gehuwden personen aantreffen wier huwelijk feitelijk is ontbonden.

Met deze inventarisatie van de niet in gezinsverband levenden zijn we 64,4% van de op het moment van de Volkstelling 1971 als gescheidene of verweduwde levenden op het spoor gekomen (71,2% van de mannen en 62,1% van de vrouwen).

Hiermee komt ook naar voren dat er ruim 2,5 keer zoveel gescheidenen en verweduwden niet in gezinsverband leefden dan het percentage dat met eigen of adoptief kinderen samenwoonde. Er komen hier ruim 4 keer zoveel mannen voor, waarbij relatief meer gescheiden mannen niet in gezinsverband leefden. Van de gescheiden vrouwen leefde iets meer niet in gezinsverband dan dat er samenleefden met eigen of adoptief kinderen. Voor de verweduwde vrouwen is dit verschil wel weer veel groter.

Tabel 7. De niet in gezinsverband levenden naar geslacht, burgerlijke staat en (positie in het) huishouden op 28 februari 1971

Type huishouden	Totaal	Ongehuwd	Gehuwd	Gescheiden	Verweduwd
Mannen					
Alleenstaanden	256 440	136 015	47 399	22 769	50 257
Niet gezinshuishouden:					
– hoofd	44 187	27 448	2 653	5 143	8 943
– lid	46 018	30 127	3 834	6 522	5 535
Huishouden met gezin:					
– hoofd	10 349	3 823	1 045	2 062	3 419
– lid	119 772	67 166	17 824	10 480	24 302
Totaal	476 766	264 579	72 755	46 976	92 456
Procentueel	100	55,5	15,3	9,8	19,4
Vrouwen					
Alleenstaanden	424 560	164 458	7 705	28 831	223 566
Niet gezinshuishouden:					
– hoofd	56 881	27 076	867	4 502	24 436
– lid	77 997	54 517	2 815	5 341	15 324
Huishouden met gezin:					
– hoofd	8 990	1 121	233	759	6 877
– lid	101 778	41 591	16 775	4 323	39 089
Totaal	670 206	288 763	28 395	43 756	309 292
Procentueel	100	43,1	4,2	6,5	46,2

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

Binnen de huishoudenstypen bestaan verschillen met betrekking tot samenstelling en omvang. Wat de samenstelling betreft kan een niet-gezinshuishouden bijvoorbeeld bestaan uit een concubinaat, een commune, twee of meer samenwonende broers, zussen of vrienden, maar ook uit een vader of moeder met een kind dat gehuwd geweest is. In een huishouden met een gezin is altijd een gezinsrelatie aanwezig tussen twee of meer personen. Tussen de gescheidene of verweduwde en één of meer van de gezinsleden

kunnen daarnaast verschillende relaties bestaan. In een andere censusmonografie zal aandacht besteed worden aan de samenstelling van deze huishoudens⁴. Hier wordt verder aandacht besteed aan gescheidenen en verweduwden die in een tehuis of inrichting leefden. Een indeling van de bewoners en het inwonend personeel naar geslacht en burgerlijke staat is gemaakt in tabel 8.

Tabel 8. De bewoners van en personeel wonend in inrichtingen en tehuizen, naar geslacht en burgerlijke staat op 28 februari 1971

Burgerlijke staat	Geslacht			
	Man		Vrouw	
	abs.	proc.	abs.	proc.
Bewoners waarvoor de inrichting is bestemd:				
– ongehuwd	74 176	24,2	76 615	25,0
– gehuwd	15 540	5,1	13 250	4,3
– gescheiden	1 674	0,5	2 638	0,9
– verweduwd	21 263	6,9	56 490	18,4
Inwonend personeel:				
– ongehuwd	2 744	0,9	41 102	13,4
– gehuwd	78	0,0	274	0,1
– gescheiden	42	0,0	239	0,1
– verweduwd	8	0,0	136	0,0
Totaal	115 525	37,6	190 744	62,2
			306 269 = 100%	

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

Uit deze tabel blijkt dat de gescheidenen en de verweduwden 26,8% van de bewoners en het personeel vormen. Onder het inwonend personeel komen we weinig gescheidenen en verweduwden tegen. Verder kunnen we ook hier in de categorie gehuwden tegenkomen wier huwelijk eigenlijk is ontbonden. Verder weten we dat van alle gescheidenen en verweduwden 10,7% op het moment van de Volkstelling 1971 tot de bewoners van een tehuis of inrichting behoorde (11,7% van de mannen en 10,4% van de vrouwen) en 0,1% behoorde tot het inwonend personeel (0,0% van de mannen en 0,1% van de vrouwen).

Het criterium dat bij de Volkstelling gehanteerd is om vast te stellen of de betrokkenen tot de bewoners of het inwonend personeel van een tehuis of inrichting behoren is als volgt: «Tot de personen in inrichtingen en tehuizen zijn uitsluitend gerekend de personen die in groepsverband in inrichtingen woonachtig zijn. Alle in inrichtingen en tehuizen wonende personen die een zelfstandige huishouding voeren zijn – onafhankelijk van de vraag of zij behoren tot de directie of het personeel, dan wel tot de personen voor wie de inrichting is bestemd – verantwoord onder de «personen in huishoudens»»⁵.

In tabel 9 is het in groepsverband inwonend personeel van tehuizen en inrichtingen in één categorie vermeld.

In de oorspronkelijke CBS-tabel was het aantal kloosterlingen verder uitgesplitst, in die zin dat bij ongeveer alle categorieën een afzonderlijke categorie «tevens kloosterling» vermeld stond. Deze categorieën hebben we ondergebracht in de categorie kloosterlingen⁶. Uit deze tabel komt naar voren dat van de verweduwden het grootste deel in een bejaardentehuis verbleef. In de tehuizen voor zieken en herstellenden en in de tehuizen voor geestelijk gehandicapten verbleven bijna alle overige verweduwden. Van de gescheidenen verbleef een veel kleiner deel in een bejaardentehuis. Hierna verble-

ven de meeste gescheidenen in een tehuis (inrichting) voor geestelijk gehandicapten. Bij de gescheiden vrouwen komen we, in vergelijking met de weduwen, meer inwonend personeel tegen. Bij de gescheiden mannen zijn degenen die verbleven in instellingen voor andere sociale zorg en de militairen, categorieën van grotere omvang.

Tabel 9. Personen in inrichtingen en tehuizen naar geslacht, burgerlijke staat en aard van de inrichting op 28 februari 1971

	Man					Vrouw				
	Tot.	Ongeh.	Geh.	Gesch.	Wed.	Tot.	Ongeh.	Geh.	Gesch.	Wed.
Bejaarden	30,2	7,1	65,8	36,7	87,3	39,4	12,8	75,9	53,0	85,2
Zieken en herst.	3,5	2,2	5,6	6,9	6,1	3,8	2,0	6,1	7,0	6,9
Geest. geh.	21,9	28,8	10,7	26,0	5,1	13,0	15,4	14,7	27,5	6,8
Andere geh.	2,1	2,9	0,4	2,0	0,6	1,3	1,7	0,4	1,3	0,6
Opvoeding buitenh.	7,7	11,5	—	0,1	0,0	2,9	4,7	0,0	—	—
Andere soc. zorg	1,4	1,6	0,3	14,2	0,6	0,5	0,7	0,1	1,6	0,1
Onderwijs	8,2	12,3	0,2	0,1	0,0	2,3	3,7	0,1	0,0	0,0
Kloosterlingen	6,5	9,7	0,0	0,1	0,1	12,4	20,0	0,0	0,1	0,1
Militairen	12,8	15,8	15,9	7,5	0,0	0,2	0,4	0,0	0,1	—
Gevangenen	0,2	0,2	0,2	2,6	0,1	0,0	0,0	—	—	—
Overigen	3,0	4,3	0,3	1,3	0,1	2,4	3,8	0,5	1,0	0,1
Personeel in groepsverb.	2,5	3,6	0,5	2,4	0,0	21,9	34,9	2,0	8,3	0,2
Totaal proc.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Totaal abs.	115 525	76 920	15 618	1 716	21 271	190 744	117 717	13 524	2 877	56 626

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

Bij de gehuwden die niet (meer) met hun partner samenwonen zien we een bijna analoog beeld als bij de verweduwen, met als uitzondering dat tegenover het geringere percentage gehuwde vrouwen in de bejaardentehuizen een groter percentage gehuwde vrouwen in tehuizen voor geestelijk gehandicapten verbleef. En dat tegenover het kleinere percentage gehuwde mannen in de bejaardentehuizen een groter percentage militairen staat. Van de ongehuwden verbleef het kleinste deel in een bejaardentehuis en bij hen zien we de hoogste percentages inwonend personeel, beide in vergelijking met de gescheidenen, de verweduwen en de gehuwden. Van de ongehuwde mannen komen we het grootste percentage tegen in de tehuizen en inrichtingen voor geestelijk gehandicapten. Van de ongehuwde vrouwen vormde het inwonend personeel de grootste categorie, daarna de kloosterlingen en pas daarna de geestelijk gehandicapten. Het is zinvol de belangrijkste resultaten uit de hiervoor gepresenteerde tabellen nog eens naast elkaar te zetten.

Uit tabel 10 blijkt dat van alle betrokkenen het grootste deel niet in gezinsverband leefde. Van zowel de mannen als de vrouwen leefde 18,3% als bewoner of als inwonend personeel in een tehuis of inrichting. Van de vrouwen behoorde een groter deel tot het inwonend personeel. Van de vrouwen was bovendien een groter deel hoofd van een één-oudergezin. Van de mannen leefde een groter deel niet (meer) in gezinsverband. Opvallend is dat zowel een even groot deel van de mannen als van de vrouwen alleenstaand was. Van de mannen was een iets groter deel hoofd van een niet-gezins-huishouden en leefde een veel groter deel in een huishouden met een gezin.

Tussen de burgerlijke staten en de geslachten zijn belangrijke verschillen. Van de weduwnaars en de weduwen leefde een bijna even groot percentage niet (meer) in gezinsverband (resp. 65,0 en 64,3%). Van de weduwen was een veel groter percentage alleenstaand en van de weduwnaars was een veel groter percentage lid van een huishouden met een gezin.

Tabel 10. De door huwelijksontbinding ontstane leefverbanden en de leefverbanden waarin de ongehuwden en de gehuwden die niet (meer) samenwoonden met hun partner, leefden op 28 februari 1971, naar geslacht en burgerlijke staat

Leefverbanden	Man				
	Totaal	Ongehuwd	Gehuwd	Gescheiden	Verweduwd
Hfd. één-oudergezin	6,2	0,3	5,2	9,4	20,0
Niet in gezinsverband levenden:					
— alleenstaand	40,6	39,7	50,8	42,4	35,4
— hfd. n.g.h.h.	7,0	8,0	2,8	9,6	6,3
— lid n.g.h.h.	7,3	8,8	4,1	12,1	3,9
— hfd. h.h. + g.	1,6	1,1	1,1	3,8	2,4
— lid h.h. + g.	19,0	19,6	19,1	19,5	17,1
Tehuizen en inrichting:					
— bewoner	17,8	21,6	16,7	3,1	15,0
— inwonend pers.	0,5	0,8	0,1	0,1	0,0
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
	631 747	342 665 ¹	93 229 ¹	53 755 ²	142 098 ²
Leefverbanden	Vrouw				
	Totaal	Ongehuwd	Gehuwd	Gescheiden	Verweduwd
Hfd. één-oudergezin	17,3	2,7	23,2	45,9	24,1
Niet in gezinsverband levenden:					
— alleenstaand	40,8	39,4	14,1	33,4	46,4
— hfd. n.g.h.h.	5,5	6,5	1,6	5,2	5,1
— lid n.g.h.h.	7,5	13,0	5,2	6,2	3,2
— hfd. h.h. + g.	0,9	0,3	0,4	0,9	1,4
— lid h.h. + g.	9,8	10,0	30,7	5,0	8,1
Tehuizen en inrichting:					
— bewoner	14,3	18,3	24,3	3,1	11,7
— inwonend pers.	4,0	9,8	0,5	0,3	0,0
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
	1 040 680	417 889 ¹	54 583 ¹	86 209 ²	481 999 ²

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

¹ Het totaal aantal ongehuwden en gehuwden dat in deze tabel vermeld staat verschilt aanzienlijk van de totalen uit tabel 4, omdat hier alleen die ongehuwden vermeld staan die niet (meer) in het gezin van hun ouders leven en de gehuwden die niet (meer) met hun partner samenwonen.

² Het hier vermelde aantal gescheidenen en verweduwen verschilt van het aantal uit tabel 4, omdat hier de varende en rijdende bevolking buiten beschouwing is gelaten, alsmede de personen die zijn opgenomen in het Centraal Persoons Register.

Tussen de weduwen en weduwnaars is geen groot verschil in het percentage dat hoofd van een één-oudergezin was. Tegenover het iets kleinere percentage mannen dat hoofd van een één-oudergezin was staat een groter percentage mannen dat bewoner van een tehuis of inrichting was. Hiermee komt naar voren, dat weduwnaars meer met anderen dan eigen kinderen in een huishouden leefden. De weduwen komen na huwelijksontbinding meer alleen te staan of wonen met kinderen. Ook onder één-oudergezinnen komt het voor, dat samen met anderen een huishouden wordt gevoerd. Tussen de gescheiden mannen en vrouwen zien we als verschil, dat van deze mannen een groter deel met anderen in een huishouden leefde. Van de gescheiden vrouwen was een veel groter deel hoofd van een één-oudergezin; van de gescheiden mannen een groter deel alleenstaand. Bovendien zien we dat een duidelijk groter deel van de gescheiden mannen in een niet-gezins-huishouden en in een huishouden met een gezin leefde.

Het percentage gescheiden mannen dat in een tehuis of inrichting verbleef is ongeveer gelijk aan dit percentage gescheiden vrouwen. Van de gescheiden mannen leefde in vergelijking met de weduwnaars een kleiner deel als hoofd van een één-oudergezin, een groter deel als alleenstaande. Ook leefde een groter deel in een niet-gezins-huishouden of een huishouden met een gezin en was een kleiner deel bewoner van een tehuis of inrichting. Bij de vergelijking tussen gescheiden vrouwen en weduwen blijkt precies het omgekeerde. Het totale percentage weduwen dat met anderen dan eigen gezinsleden een huishouden voerde is ongeveer gelijk aan dit percentage ge-

scheiden vrouwen. Van de gescheidenen en verweduwen die met anderen dan de eigen gezinsleden een huishouden voerden was een groter deel lid van zo'n huishouden. Alleen de verweduwen die in een niet-gezinshuishouden leefden vormen hierop een uitzondering. Van hen was een groter deel hoofd van zo'n huishouden.

Bij de overige burgerlijke staten blijkt in de eerste plaats dat er in 1971 bijna 40 000 meer gehuwde, niet met hun echtspartner samenwonende, mannen dan vrouwen waren. Dit verschil kan worden verklaard door het aantal gehuwde buitenlandse arbeiders, waarvan de vrouw en de eventuele kinderen in hun land van herkomst zijn gebleven. Het grootste deel van deze categorie komen we tegen bij de alleenstaanden. In vergelijking met weduwen en gescheiden vrouwen was van de gehuwde vrouwen een veel kleiner deel alleenstaand of hoofd van een één-oudergezin. Van deze gehuwde mannen ligt dit percentage boven dat van de weduwnaars.

Van de ongehuwde mannen en vrouwen leefde het grootste deel samen met anderen in een huishouden. Het percentage ongehuwde mannen en vrouwen dat alleenstaand was verschilt niet veel. Van de ongehuwde mannen leefde een groter deel als lid van een huishouden met een gezin of als bewoner van een tehuis of inrichting, terwijl van de ongehuwde vrouwen bijna 10% tot het inwonend personeel van de tehuizen of inrichtingen behoorde.

3.3. Veranderingen in de omvang van de populaties verweduwen en gescheidenen

Uit de vorige hoofdstukken bleek dat het aantal echtscheidingen en verweddingen in absolute zin is toegenomen. Gerelateerd aan het aantal bestaande huwelijken nam het aantal echtscheidingen toe, maar daalde het aantal huwelijksontbindingen door sterfte. Door sterfte – vooral in de hogere leeftijdsklassen – vindt er een belangrijke afname van het aantal verweduwen en gescheidenen plaats. Daarnaast kunnen door huwelijk en vertrek uit Nederland veranderingen optreden. Een andere – tegenwoordig niet onbelangrijke – mutatie wordt veroorzaakt door aankomst in Nederland (gastarbeiders, Surinamers). Dit betreft echter in hoofdzaak gehuwden (al dan niet samenwonend) en ongehuwden.

In tabel 11 geven we de ontwikkelingen weer over een reeks van jaren.

Het blijkt dat tussen 1968 en 1974 het aantal gescheidenen en het aantal verweduwen is toegenomen. Uit de indexcijfers blijkt ook dat het aantal gescheidenen sneller is gestegen dan het aantal verweduwen. Het aantal gescheiden mannen is sterker gestegen dan het aantal gescheiden vrouwen. Het aantal weduwen steeg sterker dan het aantal weduwnaars. In vergelijking met 1960 was op 31 december 1971 een kleiner deel van de totale mannelijke bevolking verweduwd (resp. 2,5 en 2,2%) en een groter deel gescheiden (resp. 0,5 en 0,8%). Van alle vrouwen was het percentage weduwen toegenomen van 6,2 tot 7,5% en het percentage gescheiden vrouwen steeg van

Tabel 11. Het aantal verweduwen en gescheidenen naar geslacht op 31 december van de jaren 1968 t/m 1974

Jaar	Man				Vrouw			
	Verweduwd		Gescheiden		Verweduwd		Gescheiden	
	abs.	index	abs.	index	abs.	index	abs.	index
1968	144 248	99	40 343	87	458 023	94	67 406	90
1969	145 088	100	43 433	94	471 416	97	71 489	96
1970	145 681	100	46 373	100	485 448	100	74 793	100
1971	146 151	100	50 628	109	498 760	103	79 893	107
1972	147 001	101	57 113	123	513 241	106	88 108	118
1973	147 444	101	65 804	142	526 742	109	98 584	132
1974	148 064	102	75 159	162	540 133	111	109 957	147

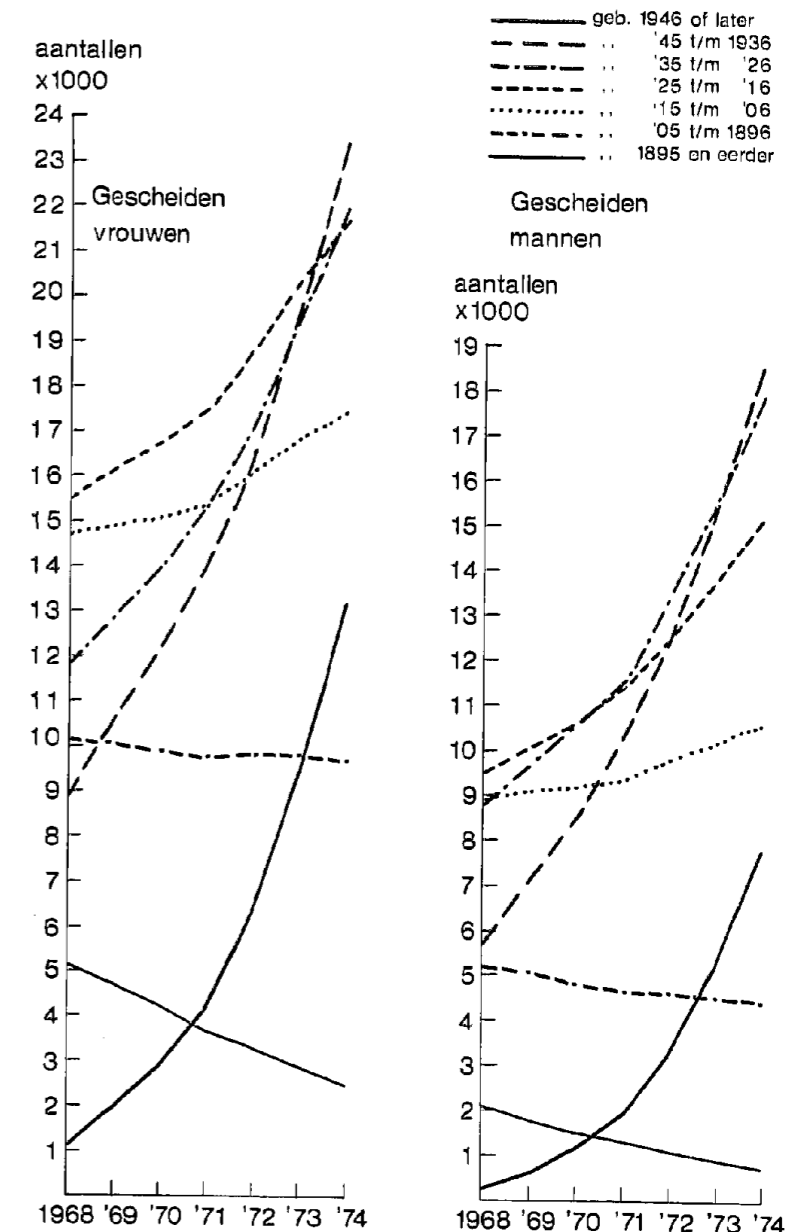
Bron: CBS, Bevolkingsboekhouding.

1,0 tot 1,2%⁷. Het percentage gescheiden mannen en vrouwen is ook in vergelijking met eerdere periodes toegenomen.

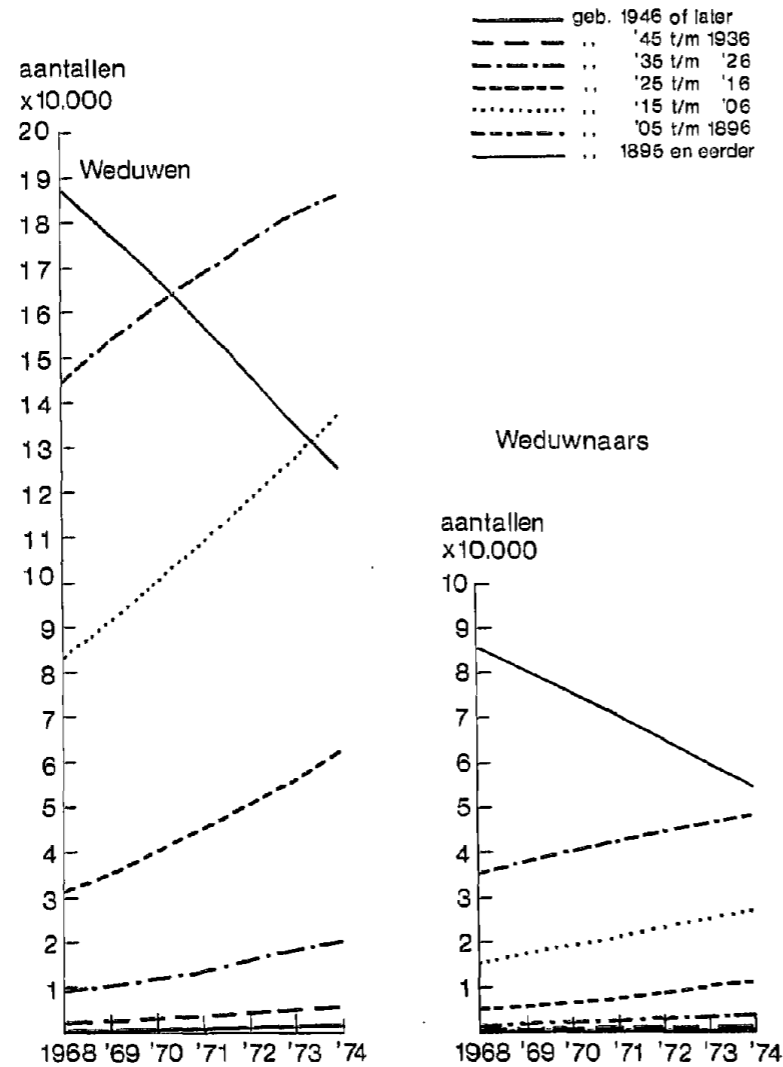
Na 1971 is dit percentage verder gestegen tot resp. 1,1 en 1,6% in 1974. In het percentage weduwnaars heeft sinds het begin van deze eeuw een nog sterkere daling plaatsgevonden. Na 1971 is dit percentage ongeveer constant gebleven. Het percentage weduwen daarentegen, dat aanvankelijk sinds het begin van deze eeuw daalde, lag in 1971 boven het niveau van 1899 en is daarna verder gestegen (tot 7,9 in 1974). In absolute zin heeft een toename plaatsgevonden van het aantal verweduwen en gescheidenen. Daarnaast zijn de gescheidenen en de weduwen een groter deel van de bevolking gaan uitmaken. Het percentage weduwnaars is de laatste jaren constant gebleven.

Hoe deze ontwikkeling na de Volkstelling 1971 is geweest, blijkt uit de grafieken 3 en 4.

Grafiek 3. Het aantal gescheiden vrouwen en mannen, naar geboorteperiode, op 31 december van de jaren 1968 t/m 1974

Grafiek 4. Het aantal weduwen en weduwnaars, naar geboorteperiode, op 31 december van de jaren 1968 t/m 1974

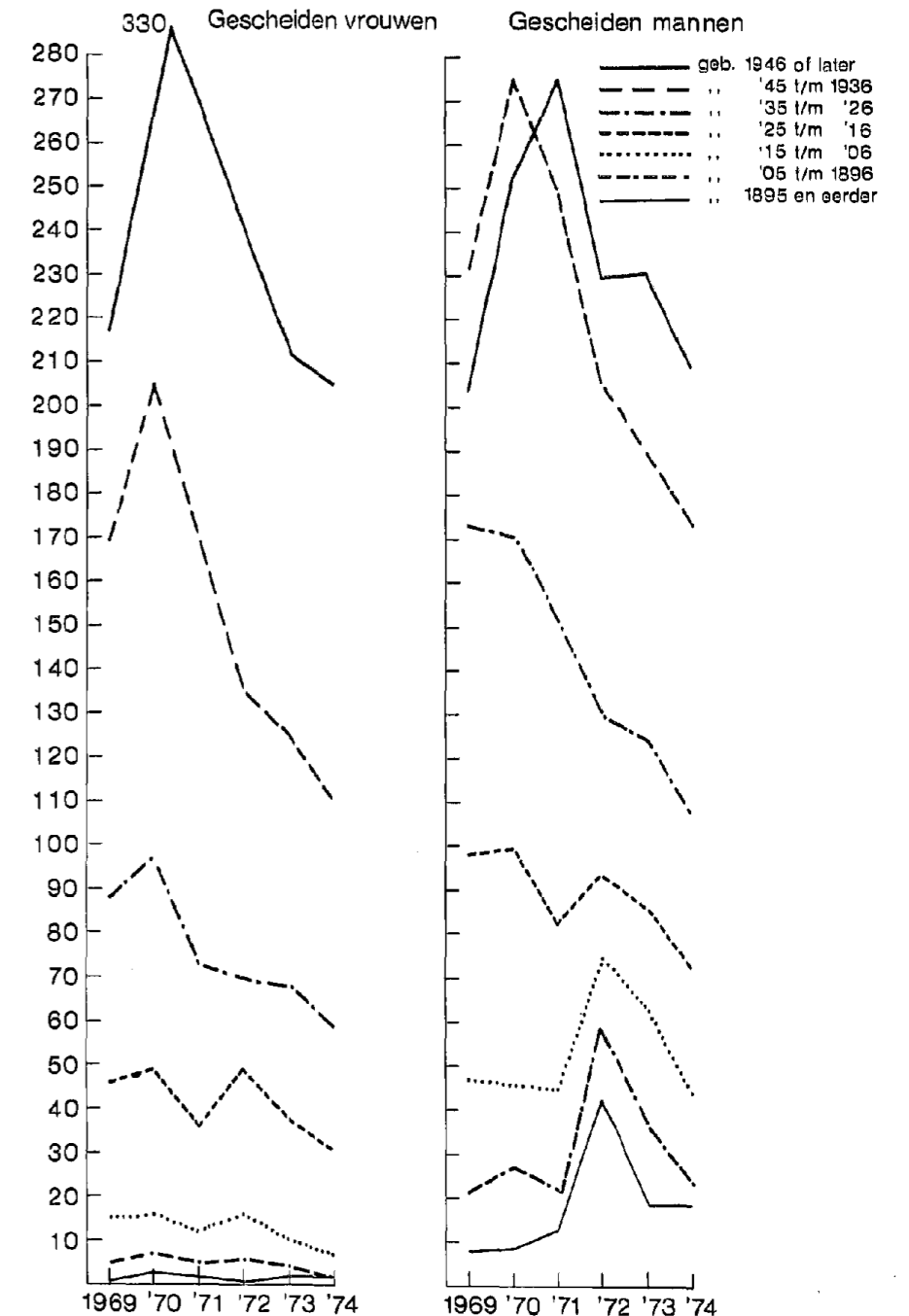

Uit grafiek 3 blijkt, dat in de periode 31 december 1968 t/m 31 december 1974 alleen het aantal gescheiden vrouwen en mannen uit de twee oudste leeftijdscategorieën afneemt. Het aantal gescheiden vrouwen en mannen die in 1906 of daarna geboren zijn nam in deze periode toe. Daarbij blijkt, dat zowel bij de mannen als de vrouwen deze toename het sterkst is voor degenen die in 1926 of later geboren zijn. Ook blijkt uit deze grafiek dat alle geboortecohorten meer gescheiden vrouwen dan gescheiden mannen voortbrengen.

Uit grafiek 4 blijkt, dat alleen het aantal weduwen en weduwnaars, die in 1895 of daarvoor geboren zijn, afneemt. Verder vindt voor alle geboortecohorten een toename van het aantal plaats. Deze toename is voor de weduwen groter dan voor de weduwnaars. Ook blijken er in alle leeftijdscategorieën meer weduwen dan weduwnaars voor te komen. De veranderingen binnen het aantal gescheidenen en verweduwden kunnen door verschillende oorzaken plaatsvinden. Het aantal gescheidenen en verweduwden kan toenemen door echtscheidingen resp. verweduwingen en door immigratie.

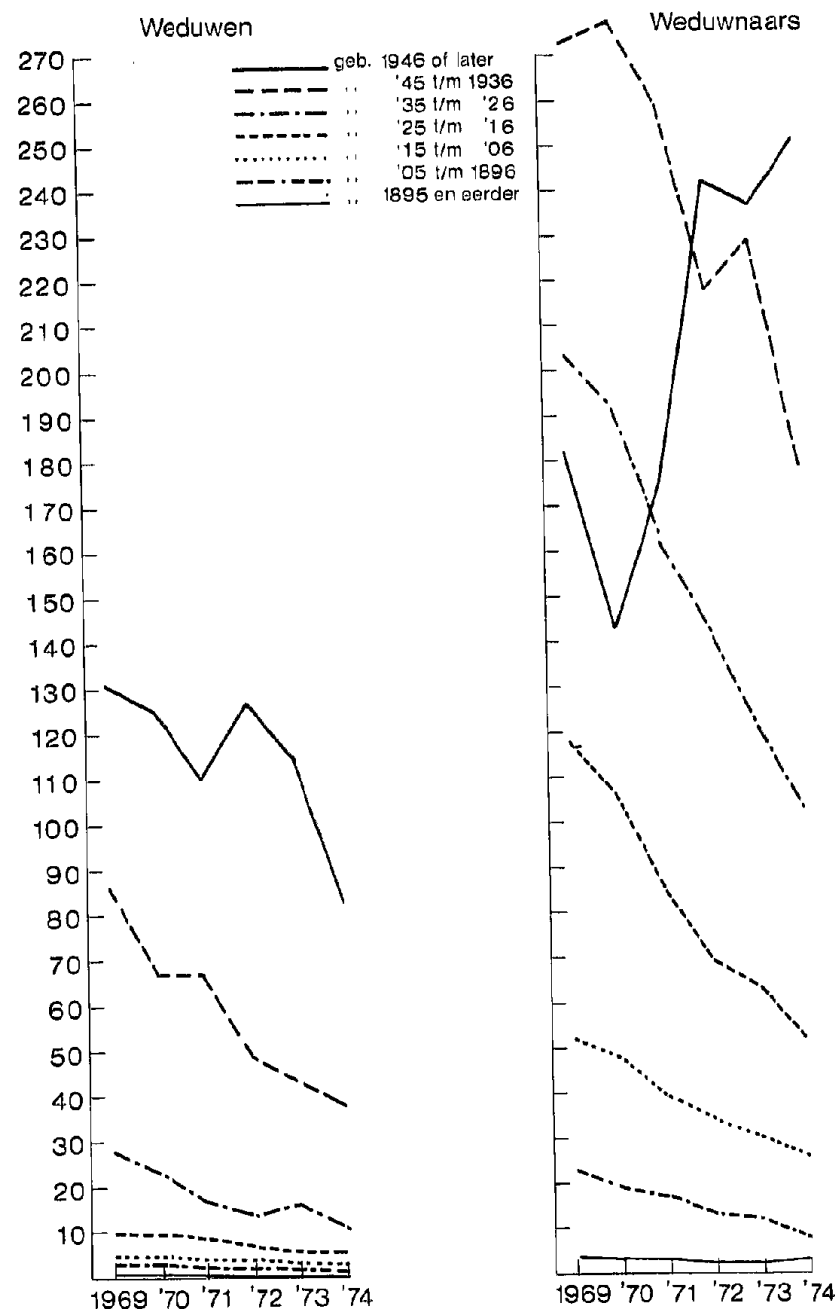
Het aantal kan afnemen door hertrouwen, overlijden of emigratie. Over een groot aantal jaren zijn gegevens over deze mutaties beschikbaar. Het netto resultaat van deze mutaties over de jaren 1968 t/m 1974 is weergegeven in de grafieken 3 en 4. Uit deze gegevens blijkt dat hertrouwen en overlijden de belangrijkste factoren zijn die tot veranderingen leiden. Hoe deze veranderingen zich hebben voltrokken blijkt uit de grafieken 5 t/m 8. Naast deze

Grafiek 5. Het aantal gescheiden vrouwen en mannen, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwd, per 1000 gescheiden vrouwen, resp. gescheiden mannen

veranderingen die een afname van het aantal verweduwd en gescheiden tot gevolg hebben, kan ook worden geconstateerd dat er een (klein) positief migratiesaldo van verweduwd en gescheiden is. In deze periode betrof het migratie-overschot gemiddeld ca. 240 gescheiden vrouwen, ca. 115 gescheiden mannen, ca. 295 weduwen en ca. 50 weduwnaars per jaar. De toename van het aantal verweduwd en gescheiden wordt voorna-

Grafiek 6. Het aantal weduwen en weduwnaars, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwden, per 1000 weduwen resp. weduwnaars

melijk veroorzaakt doordat er meer mensen scheiden of verweduwd dan er hertrouwen en overlijden. In bijlage 1 zijn deze mutaties opgenomen.

In de hertrouw- en overlijdensgrafieken zijn de aantalsveranderingen per geboorteperiode geschetst. In grafiek 5 blijkt, dat van alle gescheiden mannen en vrouwen uit de verschillende geboorteperiodes nog een deel hertrouwt. Van alle gescheiden mannen en vrouwen die in 1945 of daarvoor geboren waren hertrouwden relatief meer mannen dan vrouwen. Van de gescheiden die in 1947 of daarna geboren waren, hertrouwden relatief meer vrouwen.

Hiernaast valt op dat voor alle gescheiden de hertrouwfrequentie in ieder geval na 1972 afneemt. Voor zowel mannen als vrouwen die in 1915 of daarvoor geboren waren, was de hertrouwfrequentie in 1972 het hoogst. Hierin komt hoogst waarschijnlijk tot uitdrukking dat het hier voor een deel gaat om mensen die gescheiden zijn na het van kracht worden van de nieuwe echtscheidingswet (oktober 1971).

Voor gescheiden vrouwen en mannen die in 1926 of daarna geboren zijn lag de hoogste hertrouwfrequentie voor 1972. Voor hen heeft het wachten op de wetswijziging een minder belangrijke rol gespeeld. Ook wanneer we voor alle gescheiden mannen en vrouwen de hertrouwfrequentie over deze periode vergelijken blijkt dat deze in 1970 het hoogst was (tabel 12) en daarna afneemt. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de invoering van de nieuwe echtscheidingswet nauwelijks invloed heeft gehad op de totale hertrouwfrequentie.

In grafiek 6 komt de hertrouwfrequentie van de verweduwd naar voren. Daarbij valt op dat van de weduwen een veel kleiner deel hertrouwt dan van de gescheiden vrouwen. Dit geldt vooral voor de jongere leeftijdscategorieën. Van de weduwnaars die geboren zijn in de periode 1916 t/m 1945 hertrouwd in de jaren 1969 en 1970 een groter deel dan van de gescheiden mannen die in deze periode werd geboren. Voor alle geboortecohorten weduwen en weduwnaars is een afname van de hertrouwfrequentie vast te stellen in de jaren 1969 t/m 1974. Bij het hiervan afwijkende beeld, dat we bij de weduwnaars die na 1945 geboren zijn zien, moet er rekening mee worden gehouden dat er nog relatief zeer weinig weduwnaars tot dit geboortecohort behoren. Verder blijkt in deze tabel ook een groot verschil in de hertrouwfrequentie van de weduwen en de weduwnaars te zijn.

Tabel 12. Het totaal aantal gescheiden mannen en vrouwen die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwden per 1000 gescheiden mannen, resp. gescheiden vrouwen

Jaar	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Mannen	113,9	127,0	121,2	125,0	120,3	109,2
Vrouwen	58,8	76,1	65,8	65,9	65,6	63,5

Dit verschil in hertrouwfrequentie tussen de weduwnaars en de weduwen en het verloop van de hertrouwfrequentie in deze periode komt ook tot uitdrukking in tabel 13.

Tabel 13. Het aantal weduwnaars en weduwen die in de jaren 1969 t/m 1974 hertrouwden per 1000 weduwnaars resp. weduwen

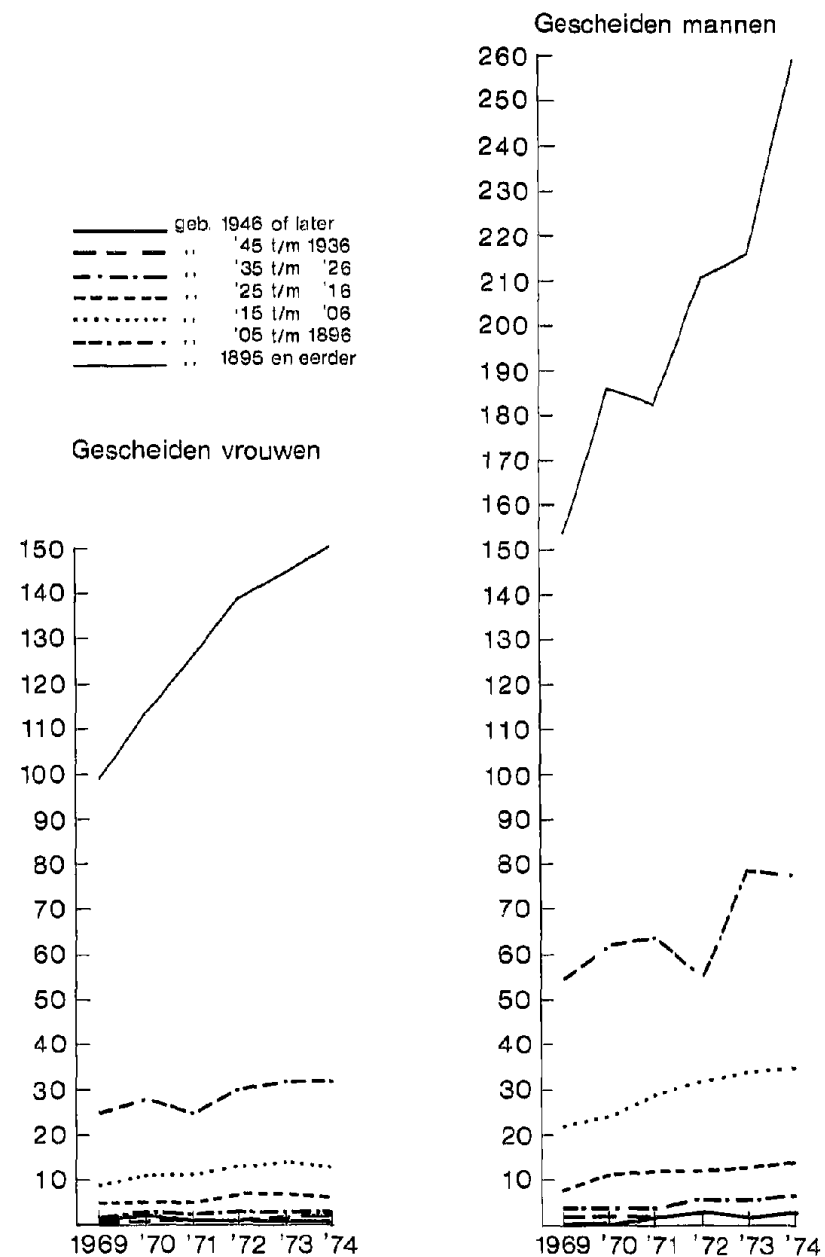
Jaar	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Mannen	22,2	21,9	20,0	18,2	18,2	16,4
Vrouwen	4,1	3,8	3,5	3,1	3,2	2,8

Hiermee wordt eveneens het grote verschil in de hertrouwfrequentie tussen gescheidenen en verweduwden benadrukt. In de grafieken 5 en 6 kwam dit minder duidelijk tot uitdrukking.

Het geringe percentage weduwnaars en weduwen (die hertrouwen) uit de oudste leeftijdscategorieën drukt een zwaar stempel op de totale hertrouwfrequentie, omdat deze leeftijdscategorieën het overgrote deel van de weduwen en weduwnaars omvatten. Bij de gescheidenen zijn daarentegen juist de jongere leeftijdscategorieën sterker vertegenwoordigd.

In grafiek 7 is weergegeven hoeveel gescheiden mannen en vrouwen per 1000 gescheiden mannen resp. vrouwen er in de jaren 1969 t/m 1974 overle-

Grafiek 7. Het aantal gescheiden vrouwen en mannen, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 zijn overleden, per 1000 gescheiden vrouwen resp. gescheiden mannen

den zijn. Uit deze tabel blijkt dat voor gescheiden vrouwen alleen voor het oudste geboortecohort het overlijden toeneemt.

Voor de gescheiden mannen is de toename van dit geboortecohort nog groter. Bovendien blijkt dat voor gescheiden mannen uit ongeveer alle geboortecohorten de sterftfrequentie hoger is dan voor gescheiden vrouwen. De totale sterftfrequentie voor de gescheiden mannen en vrouwen is in tabel 14 gegeven.

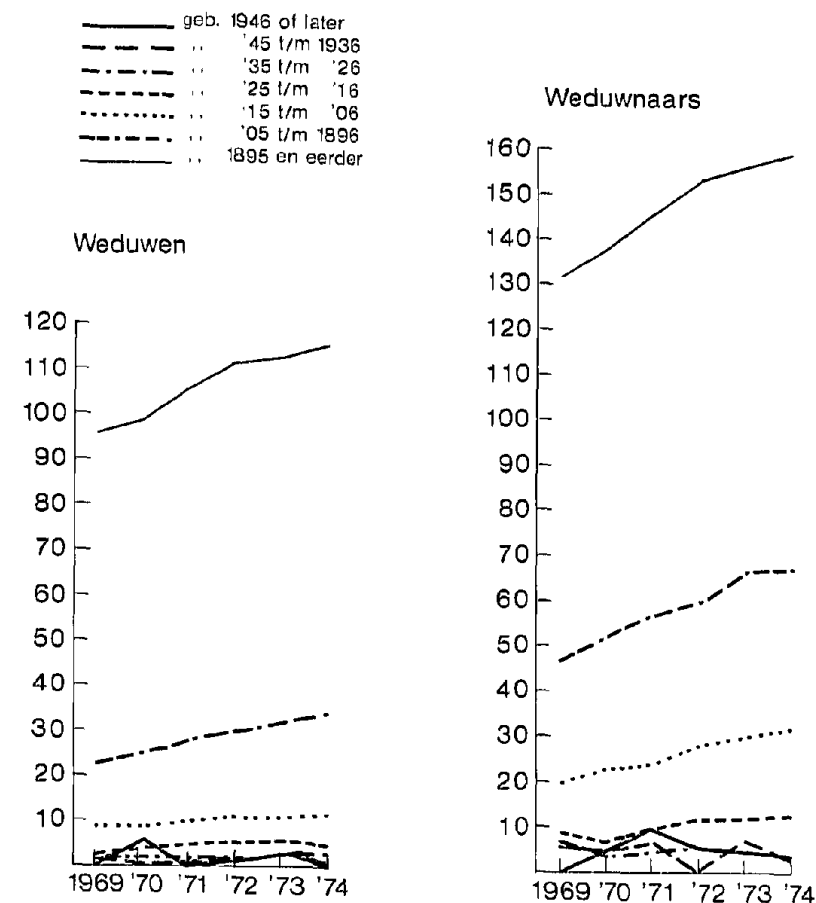
Tabel 14. Het aantal gescheiden mannen en vrouwen die in de jaren 1969 t/m 1974 zijn overleden per 1000 gescheiden mannen resp. gescheiden vrouwen

Jaar	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Mannen	21,8	22,5	21,4	21,7	20,0	18,7
Vrouwen	14,3	15,0	13,5	13,9	13,0	11,3

In deze tabel komt tevens het verschil naar voren tussen gescheiden mannen en gescheiden vrouwen. Bovendien blijkt dat de sterftfrequentie sinds 1970 duidelijk is gedaald. Dit laatste kan worden verklaard uit de sterke toename van het aantal gescheiden mannen en vrouwen uit de jongste leeftijdscategorieën (zie grafiek 3).

De veranderingen in de populatie verweduwden door overlijden van de verweduwde komen naar voren in grafiek 8. Daarin blijkt dat voor weduwen

Grafiek 8. Het aantal weduwen en weduwnaars, naar geboorteperiode, die in de jaren 1969 t/m 1974 zijn overleden, per 1000 weduwen resp. weduwnaars

uit de oudste twee geboortecohorten en voor weduwnaars uit de oudste drie geboortecohorten de sterftfrequentie toeneemt. Verder zien we ook hier weer een hogere sterftfrequentie voor de weduwnaars dan voor de weduwen in bijna alle geboortecohorten. Vergelijken we deze grafiek met grafiek 7, dan valt op dat er onder de verweduwden die in 1895 of daarvoor geboren zijn, in de periode 1969 t/m 1974 minder sterfte heeft plaatsgevonden dan onder de gescheidenen die in dezelfde periode zijn geboren.

Voor de overige geboortecohorten loopt de sterftfrequentie van de verweduwden en de gescheidenen ongeveer parallel. We geven hier ook nog de sterftfrequentie van alle weduwen en weduwnaars. (Tabel 15).

Tabel 15. Het aantal weduwnaars en weduwen die in de periode 1969 t/m 1974 zijn overleden per 1000 weduwnaars resp. weduwen

Jaar	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Mannen	90,5	92,1	93,7	94,2	92,3	90,4
Vrouwen	46,8	46,4	46,9	47,0	45,1	44,1

In deze tabel komt het verschil tussen weduwnaars en weduwen naar voren. Bovendien blijkt de sterftfrequentie van verweduwden duidelijk hoger te liggen dan van gescheidenen. Ook hier speelt de leeftijdssamenstelling van de verweduwden een belangrijke rol. Wat tenslotte nog opvalt is dat ook de sterftfrequentie van zowel de weduwen als die van de weduwnaars sinds 1970 is afgenomen, zij het in wat mindere mate dan die van de gescheidenen.

Hiermee zijn de belangrijkste veranderingen in de omvang van de populaties gescheidenen en verweduwden besproken. In tabel 16 zijn de indexcijfers opgenomen.

Tabel 16. Het aantal echtscheidingen en verweduwingen in de jaren 1969 t/m 1974 per 1000 gescheiden mannen resp. vrouwen en per 1000 weduwnaars resp. weduwen

Jaar	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Gescheiden mannen	209,2	212,6	228,9	265,7	280,5	257,6
Gescheiden vrouwen	128,3	133,7	143,4	175,1	188,5	180,3
Weduwnaars	118,3	117,8	116,8	117,7	113,6	110,6
Weduwen	79,2	79,1	76,8	78,2	73,6	71,3

Uit deze tabel blijkt dat het aantal echtscheidingen per 1000 gescheidenen sinds 1969 sterk gestegen is. Vooral na de invoering van de nieuwe echtscheidingswet. Het aantal verweduwingen per 1000 weduwnaars resp. weduwen is iets gedaald. Wanneer we deze cijfers vergelijken met cijfers over de afname van het aantal verweduwden en gescheidenen, dan blijkt ook hieruit de netto toename van het aantal verweduwden en gescheidenen. De toename van het aantal gescheidenen en verweduwden is steeds groter geweest dan de afname van deze aantallen. Wanneer er in de verschillende frequenties geen veranderingen optreden betekent dit dat er steeds meer gescheidenen en verweduwden bijkomen.

Verder blijkt uit het voorgaande dat een stabilisering van de echtscheidings- en verweduwingfrequentie ook nog een toename van het aantal gescheidenen en verweduwden tot gevolg zal hebben wanneer de hertrouwen- en sterftfrequentie, zoals in de afgelopen jaren het geval was, verder afneemt.

Wat het aantal gescheidenen betreft is de toename vooral het gevolg geweest van een sterke toename in de jongere geboortecohorten. Bij de verweduwden betrof deze toename de oudere leeftijdscohorten.

3.4. Veranderingen binnen de populaties

Veranderingen in het aantal gescheidenen en verweduwden zoals aan de orde gekomen, hebben ook gevolgen voor het aantal leefverbanden. Over deze verschillende leefverbanden bestaat echter veel minder informatie dan over de ontwikkeling van het aantal echtscheidingen en verweduwingen. Alleen uit de gegevens die bij de volkstellingen worden verzameld kunnen we informatie verkrijgen over de leefverbanden. Daarbij komen ook de gehuwden die niet meer met hun partner samenwonen en de ongehuwden die niet meer in het gezin van hun ouders leefden naar voren.

In tabel 17 is de situatie zoals die in 1960 was, weergegeven. Voor 1960 kon niet worden vastgesteld welk deel van de verweduwden etc. lid van een huishouden met een gezin en welk deel lid van een niet-gezinshuishouden was; daarom zijn deze twee categorieën samengevoegd. Het inwonend personeel in de inrichtingen en tehuizen is niet afzonderlijk onderscheiden.

De grote toename van het aantal gescheidenen tussen 1960 en 1971 kan ten dele worden verklaard uit een andere indeling van tabel 10 ten aanzien van de burgerlijke staten. In 1971 was ruim 25% van de gescheiden mannen en bijna 20% van de gescheiden vrouwen alleen gescheiden van tafel en bed (zie tabel 4). Het aantal mannen en vrouwen dat in 1960 alleen van tafel en bed gescheiden was, is niet te achterhalen. Dit betekent dat het aantal gehuwden dat niet (meer) met hun echtpartner samenwoont, tussen 1960 en 1971 sterker gestegen is dan ogenschijnlijk blijkt.

Uit de tabellen 10 en 17 blijkt duidelijk dat het aantal ongehuwden, gehuwden, gescheidenen en verweduwden is toegenomen. De toename van het aantal weduwnaars was zeer gering. De belangrijkste verandering die we zo-

Tabel 17. De door huwelijksontbinding ontstane leefverbanden en de leefverbanden waarin de ongehuwden en de gehuwden die niet (meer) samenwoonden met hun partner, leefden op 31 mei 1960, naar geslacht en burgerlijke staat

Leefverbanden	Man				
	Totaal	Ongehuwd	Gehuwd ¹	Gescheiden	Verweduwd
Hfd. één-oudergezin	7,9	0,1	6,8	10,6	25,1
Niet gezinsverband:					
- alleenstaande	22,3	20,3	20,8	31,1	25,4
- hfd. n.g.h.h.	8,4	8,5	7,5	10,6	7,8
- hfd. h.h. + g.	1,9	0,7	2,9	3,5	3,8
- lid n.g.h.h. of h.h. + g.	39,1	43,7	38,4	40,1	28,9
Tehuis of inrichting	20,4	26,7	23,5	4,2	9,1
Totaal proc.	100%	100%	100%	100%	100%
Totaal abs.	524 153	311 596	42 443	28 998	141 116
Leefverbanden	Vrouw				
	Totaal	Ongehuwd	Gehuwd ¹	Gescheiden	Verweduwd
Hfd. één-oudergezin	18,6	1,4	38,3	42,4	31,2
Niet gezinsverband:					
- alleenstaand	30,3	25,4	16,5	29,2	37,6
- hfd. n.g.h.h.	6,5	7,1	2,7	6,8	6,3
- hfd. h.h. + g.	0,9	0,2	0,4	0,8	1,7
- lid n.g.h.h. of h.h. + g.	25,4	34,9	26,6	17,3	16,2
Tehuis of inrichting	18,3	31,1	15,4	3,5	7,1
Totaal proc.	100%	100%	100%	100%	100%
Totaal abs.	846 750	386 948	48 282	51 359	360 161

Bron: CBS, Volkstelling 1960, deel 5A, tabel 1.

¹ Inclusief de gescheidenen van tafel en bed.

wel bij de mannen als de vrouwen zien is de toename van de percentages alleenstaanden. Bij de mannen was deze toename (van 22,3 naar 40,6%) groter dan bij de vrouwen (30,3 naar 40,8%). Een en ander moet mede worden verklaard uit de komst van de buitenlandse werknemers. Binnen de afzonderlijke leefverbanden blijkt dezelfde verandering. Een uitzondering betreft de gehuwde vrouwen die niet meer met hun echtpartner samenwoonden. Van hen is tussen 1960 en 1971 het percentage alleenstaanden gedaald.

Bij zowel de weduwnaars als de weduwen staat naast de sterke stijging van het percentage alleenstaanden ook een stijging van het percentage weduwnaars en weduwen dat in een inrichting of tehuis verblijft. Bij de weduwen is verder het percentage hoofden van een huishouden met een gezin iets gedaald.

Bij de ongehuwden valt een nog sterkere stijging te constateren van de percentages alleenstaanden. Bij de ongehuwde vrouwen is bovendien het percentage dat hoofd van een één-oudergezin is, bijna verdubbeld (van 1,4 naar 2,7%). Bij de ongehuwde mannen blijkt eveneens een stijging van het percentage dat hoofd van een één-oudergezin was en van het percentage dat hoofd van een huishouden met een gezin was. Bij zowel de ongehuwde mannen als vrouwen is het percentage dat lid was van een huishouden met een gezin of een niet-gezinshuishouden, sterk gedaald. Bij de gescheiden mannen blijkt naast de sterke stijging van het percentage alleenstaanden ook een geringe stijging van het percentage dat hoofd van een huishouden met een gezin was. Bij de gehuwde mannen zien we dezelfde veranderingen. Bij de gescheiden vrouwen is een veel minder sterke toename vast te stellen van het percentage alleenstaanden. Het percentage dat hoofd van een één-oudergezin was nam toe, evenals het percentage dat hoofd van een huishouden met een gezin was. Bij de gehuwde vrouwen is het percentage alleenstaanden afgenomen en is het percentage dat lid van een niet-gezins-huishouden of een huishouden met een gezin was en het percentage dat in een inrichting of tehuis verbleef sterk toegenomen.

Bij de veranderingen in de leefverbanden waarin de gescheidenen en de gehuwden leefden speelt de andere indeling van degenen die alleen van tafel en bed gescheiden waren, een rol. Welke precies de invloed hiervan is valt niet te zeggen. We beschikken niet over afzonderlijke informatie over de leefverbanden waarin deze mensen leefden.

De hier gesignaleerde veranderingen tussen de leefverbanden waarin we de verweduwd, gescheidenen enz. in 1960 en 1971 tegenkwamen hangen samen met een aantal demografische ontwikkelingen: de afname van het geboorte- en sterftcijfer en de toename van de echtscheidingsfrequentie.

4. De verweduwd

4.1. Inleiding

De meeste personen waarvan het huwelijk bij de Volkstelling 1971 was ontbonden, waren verweduwd. Ondanks de sterke toename van het aantal gescheidenen tussen 1960 en 1971 en vooral na 1971, ziet het er naar uit dat het aantal verweduwd voorlopig nog aanzienlijk groter zal blijven dan het aantal gescheidenen. Eind 1976 waren er 144 512 weduwnaars en 564 190 weduwen. Naar voren is gekomen dat ten opzichte van 1960 een belangrijk groter deel van de weduwnaars en weduwen alleenstaand was en een groter deel van de verweduwd zich in tehuizen en inrichtingen bevond.

Met behulp van variabelen als leeftijd, kerkelijke gezindte enz. wordt verder zicht verkregen op de verweduwd. Daarnaast bieden deze gegevens de mogelijkheid om na te gaan in welke leefverbanden de verweduwd leefden. Hier wordt bezien of er wat dit betreft per leeftijdsklasse, kerkelijke gezindte, onderwijsniveau, sociale groep en woonplaats verschillen zijn. Bij de analyse is van belang dat het variabelen betreft waardoor de verweduwd bij de volkstelling gekenmerkt werden, hetgeen niet wil zeggen dat de betrokkenen ook op het moment van de huwelijksontbinding dezelfde leeftijd, woonplaats enz. hadden. Met betrekking tot al deze variabelen kunnen sinds de huwelijksontbinding veranderingen zijn opgetreden.

Een variabele die van groot belang is voor het leefverband waarin de verweduwd na de huwelijksontbinding is terechtgekomen, is het al dan niet aanwezig zijn van nog thuiswonende kinderen op het moment van de huwelijksontbinding. Door het bij de volkstelling gemaakte onderscheid in leefverbanden zijn alle verweduwd met nog thuiswonende kinderen ondergebracht bij de één-oudergezinnen.

Het gaat in dit hoofdstuk dus om de vraag wat er na huwelijksontbinding door sterfte met de achtergebleven partner gebeurt. Ook hier doemt het probleem weer op dat de gegevens van de volkstelling een transversaal karakter hebben, terwijl voor een dergelijke opsporingsanalyse eigenlijk longitudinale gegevens benodigd zijn.

4.2. Weduwen en weduwnaars

Door het overlijden van één van de echtpartners wordt uiteindelijk elk huwelijk ontbonden. Het moment waarop een van de partners sterft kan echter ver in de tijd verwijderd liggen van het moment waarop de andere (de verweduwd) overlijdt. Uit de cijfers komt naar voren dat vooral het aantal verweduwd in de oudere leeftijdsgroepen toeneemt. Dit is niet alleen het resultaat van een hogere sterfte van de ex-partners van deze verweduwd, (al speelt dit wel een dominante rol) maar ook van een hogere hertrouwfrequentie van de jongere weduwen en vooral weduwnaars. Op basis van deze informatie kan worden verwacht dat het overgrote deel van de verweduwd tot de oudere leeftijdscategorieën behoorde.

Van alle weduwnaars was minder dan een kwart jonger dan 65 jaar; van de weduwen was ruim 30% jonger dan 65 jaar. Naast dit verschil blijkt dat van de weduwen een groter deel tot de leeftijdscategorie 65-74 jaar behoorde en dat van de weduwnaars meer dan de helft 75 jaar of ouder was.

Naast de invloed van de variabelen geslacht en leeftijd op de hertrouwfrequentie van de verweduwd, blijken deze variabelen ook invloed te hebben op het leefverband waarin de verweduwd zijn terechtgekomen.

Noten

¹ CBS. Echtscheidingen in Nederland 1900-1974. Den Haag, 1976.

² CBS. Technische toelichting bij de 14e Algemene Volkstelling. Voorburg, 1976, blz. 4.

³ CBS. op. cit. blz. 6.

⁴ Huishoudenssamenstellingenamenlevingsvormen verschijnt begin 1979.

⁵ CBS. op. cit. blz. 6.

⁶ Een nadere toelichting op de precieze indeling van de verschillende soorten tehuizen en inrichtingen staat in de CBS-publicaties.

⁷ CBS. Statistisch Zakboek, 1974, blz. 16 en 17.

Tabel 18. De verweduwen naar geslacht en leeftijd

	Totaal	Mannen	Vrouwen
Jonger dan 30 jaar	0,5	0,6	0,5
30-44 jaar	2,7	1,9	3,0
45-64 jaar	26,4	17,8	28,9
65-74 jaar	32,0	27,6	33,3
75 jaar en ouder	38,4	52,1	34,3
Totaal	100%	100%	100%
	624 097	142 098	481 999

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

In tabel 19 zijn de variabelen geslacht en leeftijd tegen de huishoudenssituaties uitgezet. Het voornaamste verschil tussen weduwen en weduwnaars is dat weduwen meer alleenstaand zijn en weduwnaars meer voorkomen in de positie van lid van een huishouden met een gezin. Dit kan er op duiden dat de weduwe zich als alleenstaande makkelijker weet te handhaven dan de weduwnaar. Daarnaast treedt een ander effect op: de mannen zijn in het algemeen meer opgenomen in het arbeidsproces dan de vrouwen. Fitié¹ stelt dan ook «Intrekken bij een ander huishouden op commerciële, vriendschappelijke of andere basis heeft voor menig een uit deze groep evidente voordelen». Met enkele geringe uitzonderingen blijkt dan ook over de gehele linie dat de weduwnaar zich meer in een niet-zelfstandige huishoudenssituatie bevond dan de weduwe.

De vraag kan echter gesteld worden of hier wel zo duidelijk sprake is van een evident voordeel. Bijna over de gehele linie blijkt zich met betrekking tot de huishoudensvorming een verdunning voor te doen (individualisering). Nu blijkt echter dat de weduwnaars niet deelnemen aan deze macrosociologische trend. De vraag komt op of we hier wel te maken hebben met een «gunstig» maatschappelijk verschijnsel. Het zou ook kunnen zijn dat weduwnaars zich veel minder zelfstandig kunnen handhaven – terwijl zij dit eigenlijk wel willen – en daardoor in andere huishoudens trekken. Niet uit het oog moet worden verloren dat naast zekere voordelen, het opgeven van de zelfstandigheid ook nadelen bezit.

Tabel 19. De verweduwen naar geslacht, leeftijd en leefverband

	Totaal		Hoofd één-ouder-gezin	Alleenstaand		Niet-gezins-huishouden		Huishouden met gezin		Bewoner teh. of inricht.	Inwon. personeel
	Abs.	Proc.		H	L	H	L				
Mannen											
Jonger dan 30 jaar	791	100%	10,2	46,5	3,8	7,5	—	29,8	1,8	0,3	
30-44 jaar	2 755	100%	57,8	26,6	1,9	2,6	1,5	9,0	0,5	0,1	
45-64 jaar	25 226	100%	46,8	31,4	7,2	3,3	4,2	6,2	1,0	0,0	
65-74 jaar	39 285	100%	17,1	44,9	8,7	4,8	2,7	15,0	6,9	—	
75 jaar en ouder	74 041	100%	11,0	31,9	4,9	3,6	1,7	22,1	24,7	—	
Totaal	142 098	100%	20,0	35,4	6,3	3,9	2,4	17,1	15,0	0,0	
Vrouwen											
Jonger dan 30 jaar	2 380	100%	48,9	36,0	1,7	3,4	—	9,3	0,3	0,5	
30-44 jaar	14 365	100%	82,4	11,4	2,0	1,7	0,3	2,0	0,1	0,1	
45-64 jaar	139 284	100%	45,7	39,6	6,3	3,0	1,9	2,8	0,7	0,1	
65-74 jaar	160 491	100%	13,8	61,6	6,2	3,3	1,7	7,6	5,8	0,0	
75 jaar en ouder	165 479	100%	10,5	40,5	3,3	3,3	0,9	13,6	27,9	0,0	
Totaal	481 999	100%	24,1	46,4	5,1	3,2	1,4	8,1	11,7	0,0	

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

Verder blijkt dat alleen van de hoogbejaarde verweduwen (75 jaar of ouder) een belangrijk deel als bewoner in een tehuis of inrichting verbleef. Van deze weduwnaars en weduwen verbleef meer dan 80% in een bejaardentehuis. Dit is natuurlijk een logische zaak. Veelal kan men zeggen hoe ouder men wordt hoe lastiger het is om zich zelfstandig te handhaven. Daarnaast is het beleid er op gericht eerder hoogbejaarden in een inrichting op te nemen dan andere categorieën bejaarden.

Uit de gegevens komt evenwel ook naar voren dat van de verweduwen in bijna alle leeftijdscategorieën het één-oudergezin en het alleenstaand zijn de belangrijkste leefverbanden waren. De betekenis van het één-oudergezin neemt duidelijk af voor de verweduwen van 65 jaar en ouder, terwijl ook van de weduwnaars die jonger dan 30 jaar waren relatief een kleiner deel hoofd van een één-oudergezin was. Ook dit is duidelijk. Bij de oudere verweduwen is een belangrijk deel van de kinderen het huis uit en bij de zeer jonge verweduwen heeft er geen gezinsvorming plaats kunnen vinden.

Een andere belangrijke variabele is de huishoudensgrootte. Hiermee wordt aangegeven hoeveel personen gezamenlijk een huishouden voeren. Dit aantal kan groter zijn dan het aantal gezinsleden. Er kunnen echter ook meer personen in één huis (woning) wonen dan het huishouden groot is. Kamerbewoners e.d. die zelfstandig een huishouden voeren behoren niet tot de huishoudens. Bij het bepalen van de huishoudensgrootte (tabel 20) zijn door het CBS twee verschillende definities gebruikt. Voor het vaststellen van de huishoudensgrootte van de niet-gezinshuishoudens en de huishoudens met een gezin is de huishoudensdefinitie van 1960 gebruikt. De omvang van de huishoudens van de één-oudergezinnen is vastgesteld met behulp van de huishoudensdefinitie van 1947. Hierbij is een één-oudergezin dat samen met anderen een huishouden voerde als afzonderlijk huishouden beschouwd, behalve wanneer het hoofd van het huishouden tevens gezinshoofd was. Zo is bijvoorbeeld een man die als hoofd samen met een vrouw en haar kind een huishouden voerde volgens de definitie van 1947 niet tot het huishouden van het één-oudergezin gerekend. De omvang van zo'n huishouden werd dan vastgesteld op twee personen. Een ander punt waar we bij het bekijken van de gegevens over de huishoudensgrootte rekening mee moeten houden, betreft de minimale omvang van de verschillende huishoudensstypen. Een huishouden met een gezin waar een verweduwde deel van kan uitmaken telt in ieder geval 3 personen, anders kan er geen gezinsrelatie (echt-paar of ouder-kind) binnen zo'n huishouden bestaan. Zowel binnen de één-

Tabel 20. De verweduwen naar geslacht, leefverband en huishoudensgrootte

	Man				Vrouw					
	Hfd. één-ouder-gezin	Niet-gez. h.h.		Huish. + gez.		Hfd. één-ouder-gezin	Niet-gez. h.h.		Huish. + gez.	
		H	L	H	L		H	L	H	L
2 personen	52,8	93,3	85,6	—	—	51,7	90,9	89,0	—	—
3 personen	25,1	6,1	11,0	36,7	22,5	25,5	7,1	8,8	45,5	24,7
4 personen	11,6	0,6	2,7	27,0	20,9	12,1	1,6	1,5	27,8	21,7
5 personen	5,1	—	0,2	23,4	23,9	5,4	0,3	0,1	16,5	24,1
6 personen	2,5	—	0,4	8,5	15,4	2,7	0,0	0,3	6,6	13,4
7 en meer personen	2,9	—	0,1	4,4	17,3	2,6	0,1	0,4	3,6	16,1
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	28 371	8 943	5 535	3 419	24 302	116 081	24 436	15 324	6 877	39 089
Gemiddelde h.h. gez.	2,9	2,1	2,2	4,2	5,0	2,9	2,1	2,2	4,0	4,9

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

oudergezinnen als binnen de huishoudens met een gezin kan een grotere omvang bepaald worden doordat er meerdere gezinsleden aanwezig zijn, of doordat er meerdere anderen in zo'n huishouden leven.

Uit tabel 20 blijkt dat de huishoudensgrootte van de één-oudergezinnen met een weduwnaar en die met een weduwe aan het hoofd nauwelijks verschilt. Verder blijkt hieruit ook dat de helft van de hoofden van een één-oudergezin slechts met één kind een huishouden voerde zonder anderen (die volgens de huishoudensdefinitie 1947 tot zo'n huishouden behoren). Het totale percentage verweduwden dat alleen met eigen kinderen een huishouden voerde was waarschijnlijk veel groter. Van de verweduwden die hoofd of lid van een niet-gezinshuishouden waren, voerde het overgrote deel ook slechts met één ander het huishouden. Huishoudens van groter omvang zien we bij de verweduwden die hoofd en lid waren van een huishouden met een gezin. Het huishouden kan opgevat worden als een primaire samenlevingsvorm waarbinnen intensieve relaties tussen de leden kunnen bestaan. De aard van deze relaties hangt mede af van wie deze andere leden van het huishouden zijn.

Naast relaties met andere leden van hun huishouden, kunnen verweduwden ook relaties hebben met personen die niet tot hetzelfde huishouden behoren, maar bijvoorbeeld wel in dezelfde woning wonen. Aanwijzingen hiervoor vinden we in de wijze waarop de verweduwden waren gehuisvest.

In tabel 21 staat vermeld of de verweduwden hoofdbewoner van een woning waren, al dan niet met inwoning, of dat zij zelf inwonend waren. Bij deze tabel is een korte toelichting nodig omdat het naast elkaar gebruiken van de begrippen «huishouden» en «inwoning» tot misverstanden kan leiden. Het onderscheid tussen het «tot een huishouden behoren» en «inwonend zijn» is hier essentieel. Zodra iemand tot een huishouden behoort, wordt niet meer van inwoning gesproken. Een secundair gezin (dat is een gezin waarvan het hoofd niet tevens optreedt als hoofd van de huishouding), vormt hierop een uitzondering. In dit geval is er tegelijkertijd sprake van inwoning en van deel uitmaken van het huishouden. Hierdoor blijven ook een aantal cellen in tabel 21 leeg. Ter verduidelijking hiervan het volgende voorbeeld.

Wanneer een alleenstaande weduwnaar inwoning zou hebben van een secundair gezin, is deze weduwnaar geen alleenstaande meer, maar hoofd van een huishouden met een gezin. Het belang van de huisvesting ligt n.l. hierin dat dit ook een indicatie kan zijn voor de mate van individualisering. Het is duidelijk dat het huishouden een ruimer begrip is dan het gezin; boven het huishouden is echter ook de huisvestingssituatie aanwezig. Dit kunnen we dan weer typeren als een ruimer begrip dan het huishouden. Natuurlijk is het duidelijk dat lang niet in alle gevallen van inwoning e.d. de individualisering wordt aangetast. En ook is het duidelijk dat bijvoorbeeld daar waar helemaal geen sprake is van inwoning of dergelijke zaken er toch een aantasting van de individualisering – al dan niet als positief ervaren – aanwezig kan zijn (de studentenflat, de volksbuurt etc.). De huisvestingssituatie levert toch enige gegevens op over de wijze waarop anderen in de nabijheid vertoeven. Maar met uitzondering van secundaire gezinnen is deze variabele wel anders van inhoud dan de huishoudenssituatie.

Uit tabel 21 blijkt dat meer dan 80% van de weduwnaars en weduwen hoofdbewoner van een woning zonder inwoning was. Meer dan 90% was hoofdbewoner. De hoogste percentages hoofdbewoners komen voor bij verweduwden die in een niet-gezinshuishouden of in een huishouden met een gezin leefden. Er zijn hierbij nauwelijks verschillen tussen mannen en vrouwen.

De grootste percentages die inwonend waren, worden aangetroffen bij weduwnaars die hoofd van een één-oudergezin waren (7,3) en bij alleenstaande weduwnaars (8,0). De eersten woonden overwegend in als secundair gezin. Bij de weduwen zien we een analoog beeld, alleen zijn de percentages hier duidelijk lager. De hoogste percentages inwoning treffen we aan bij de alleenstaanden, 9,2 bij de weduwnaars en 11,3 bij de weduwen. Van de weduwnaars die hoofd van een één-oudergezin zijn had 8,1% inwoning

Tabel 21. De verweduwden naar geslacht, leefverband en wijze van huisvesting

	Totaal	Hoofd één-oudergezin	Alleenstaand	Niet-gezinshuishouden	Huishouden met gezin
Mannen					
Hoofdbewoner van een woning:					
– zonder inwoning	83,9	84,2	80,9	93,9	83,8
– met inw. zelfst. huishouden	5,4	3,4	9,2	3,9	1,7
– met inw. secundair gezin	4,3	4,7			13,8
– met inw. en zelfst. huishouden en sec. gez.	0,1	0,0			0,3
Inwonend:					
– als zelfst. huishouden, zoekt woning	0,3	0,1	0,6	0,1	0,0
– als zelfst. huishouden, zoekt niet	3,5	0,9	7,4	1,1	0,1
– als secundair gezin	1,5	6,3			
Gehuisvest in andere bewoonde ruimte	1,1	0,6	1,8	1,0	0,3
Totaal proc.	100%	100%	100%	100%	100%
Totaal abs.	120 827	28 371	50 257	14 478	27 721
Vrouwen					
Hoofdbewoner van een woning:					
– zonder inwoning	84,5	87,0	82,6	92,6	80,7
– met inw. zelfst. huishouden	8,0	4,8	11,3	5,4	1,8
– met inw. secundair gezin	2,5	2,6			16,2
– met inw. en zelfst. huishouden en sec. gezin	0,1	0,0			0,5
Inwonend:					
– als zelfst. huish. of alleenst., zoekt woning	0,4	0,2	0,5	0,2	0,0
– als zelfst. huish. of alleenst., zoekt niet	3,0	1,0	4,8	1,1	0,3
– als secundair gezin	1,1	3,9			
Gehuisvest in andere bewoonde ruimte	0,6	0,4	0,7	0,8	0,4
Totaal proc.	100%	100%	100%	100%	100%
Totaal abs.	425 373	116 081	223 566	39 760	45 966

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

en van deze weduwen 7,4%. Hieruit blijkt dat het overgrote deel van de verweduwden zonder anderen die tot zijn of haar huishouden behoren, een woning bewonen. Deze verweduwden hebben – naast de relaties binnen het eventuele huishouden – dus geen relatie met anderen die voortvloeien uit het zelfinwonend zijn, of het hebben van inwoners.

Van de weduwnaars die hoofd van een één-oudergezin en hoofdbewoner met inwoning waren had een groter percentage inwoning van een secundair gezin en van de weduwen had een groter percentage inwoning van een zelfstandig huishouden of alleenstaande. Ook was van deze weduwnaars een groter deel dan de weduwen zelf als secundair gezin inwonend. Deze verschillen zouden er op kunnen wijzen dat bij weduwnaars die inwonend waren of inwoning hadden, deze inwoning mede tot stand gekomen is om de weduwnaar te helpen bij de huishoudelijke taken. Bij de weduwen daarentegen zou de inwoning om andere redenen tot stand gekomen kunnen zijn (bijvoorbeeld financiële in verband met de huur van de woning). Tenslotte kunnen we uit het hoge percentage hoofdbewoners onder alle verweduwden en het geringe percentage woningzoekenden onder hen concluderen dat slechts een klein deel van alle verweduwden moeite heeft met het vinden van een woning. Dit was wel te verwachten aangezien de verweduwden na huwelijksontbinding meestal in dezelfde woning kunnen blijven wonen.

Een variabele van geheel andere aard is de kerkelijke gezindte. Slechts indirect kan de kerkelijke gezindte iets zeggen over de levenswijze van individuen. Uit bijlage 2 blijkt dat het belangrijkste verschil bestaat uit de hogere percentages Rooms-katholieken en Gereformeerden die hoofd van een één-

oudergezin waren; een groter deel van de Rooms-katholieken leefde in een huishouden met een gezin. Verder komen in deze tabel binnen alle kerkelijke gezindten de eerder gesignaleerde verschillen tussen weduwnaars en weduwen naar voren. Het grotere percentage één-oudergezinnen bij de Rooms-katholieken en de Gereformeerden kan verklaard worden uit de hogere huwelijksvruchtbaarheid bij de Gereformeerden en de Rooms-katholieken zoals we die tot aan de jaren '60 waargenomen hebben².

Het meer opgenomen zijn in een huishouden met een gezin kan tevens met een hogere vruchtbaarheid samenhangen. In een grote familie zijn voor de achtergebleven huwelijkspartner meer mogelijkheden aanwezig om bij een van de kinderen in te trekken. Naast de huwelijksvruchtbaarheid spelen uiteraard interveniërende regionale variabelen een rol. Het merendeel van de Rooms-katholieken woont in het zuiden des lands. Gereformeerden wonen meer op het platteland.

Verder blijkt als meer algemeen beeld naar voren te komen dat van zowel de weduwnaars als van de weduwen die tot de overige kerkelijke gezindten of tot geen kerkelijke gezindte behoorden een groter deel alleenstaand was en een kleiner deel in een huishouden met een gezin leefde. Ook hier spelen vroegere ontwikkelingen in de vruchtbaarheid en regionale variabelen waarschijnlijk een rol bij de verklaring van deze verschillen.

In bijlage 3 is voor alle verweduwden weergegeven welk onderwijs zij hebben genoten en in welke leefverbanden verweduwden naar onderwijsniveau zijn terechtgekomen³.

Daaruit blijkt dat meer dan de helft van alle verweduwden uitsluitend een opleiding op basisniveau heeft genoten. Iets meer dan 5% heeft een opleiding op middelbaar of hoger niveau genoten. Van iets meer dan een kwart van de verweduwden was het onderwijsniveau onbekend. Bij het genoten onderwijs van de verweduwden speelt de hoge leeftijd van het overgrote deel van hen een belangrijke rol.

Deze uitkomsten behoeven geen verwondering te wekken. Verweduwden behoren voor het grootste deel tot de oudere bevolkingscategorieën. Het onderwijsniveau van deze categorieën is in het algemeen lager dan van de jongere categorieën.

Uit de tabel blijkt verder dat van de verweduwden met uitsluitend een opleiding op basisniveau een groot deel in een huishouden met een gezin leefde. Van de weduwnaars met een opleiding op middelbaar of hoger niveau leefde een groter deel in een niet-gezinshuishouden. Waarschijnlijk hangt dit mede samen met de financiële situatie van deze categorie weduwnaars. Van deze weduwen was een groter deel alleenstaand.

Uit bijlage 4 blijkt in de eerste plaats dat ruim driekwart van de weduwnaars en ruim 90% van de weduwen geen beroep (meer) uitoefende; hierbij is de leeftijd van invloed. Bij het verschil tussen weduwen en weduwnaars is verder van belang dat de weduwen die een weduwenpensioen ontvangen hier tot de gepensioneerden zijn gerekend. Aangezien er nog geen weduwnaarspensioen bestaat, gaan de mannen in het algemeen pas vanaf hun 65ste jaar tot de gepensioneerden behoren⁴. Verder kan bij deze variabele een verschil in geboortefrequentie tussen de onderscheiden sociale groepen een rol spelen.

Verder valt in deze tabel op dat meer weduwen dan weduwnaars als zelfstandige of als employé nog een beroep uitoefenden. Onder de weduwen die als zelfstandige nog een beroep uitoefenden, zullen er veel zijn die na het overlijden van hun man, alleen de zaak voortgezet hebben.

Tussen de gepensioneerden en degenen die nog een beroep uitoefenden zien we belangrijke verschillen wat betreft het leefverband waarin zij zijn terechtgekomen. Van degenen die nog een beroep uitoefenden was een groter deel hoofd van een één-oudergezin. Bij de weduwen was dit percentage duidelijk het grootst bij de zelfstandigen. Van de gepensioneerden was een groter deel alleenstaand en dit percentage was het grootst bij de gepensioneerden die onderwijs van middelbaar of hoger niveau hadden genoten.

Van deze gepensioneerde mannen leefde ook een duidelijk groter deel in een niet-gezinshuishouden.

Van de overige gepensioneerden leefde vooral van de weduwnaars een relatief groot deel als lid van een huishouden met een gezin en bij de verweduwden die tot de arbeiders behoorden was dit percentage groter dan bij de verweduwden die nog een ander beroep uitoefenden.

Uit bijlage 5 blijkt dat voor de verweduwden in alle leefverbanden een pensioen de belangrijkste bron van inkomsten was. Van de weduwnaars die hoofd van een één-oudergezin waren had het kleinste deel een inkomen uit een pensioen als belangrijkste bron van levensonderhoud en bijna 40% een inkomen uit arbeid. Van de weduwnaars die hoofd van een niet-gezinshuishouden en van een huishouden met een gezin waren had in vergelijking met de alleenstaande weduwnaars en de weduwnaars die lid van zo'n huishouden waren, een groter deel een inkomen uit arbeid als belangrijkste bron van levensonderhoud. Verder valt op het relatief hogere percentage weduwnaars dat hoofd van een niet-gezinshuishouden was en een inkomen uit vermogen als belangrijkste bron van levensonderhoud had en het hogere percentage weduwnaars dat hoofd van een één-oudergezin was en waarvoor een inkomen uit een vermogen de belangrijkste bron van levensonderhoud was. Bij de weduwen zien we in essentie dezelfde verschillen als bij de weduwnaars, alleen zijn deze verschillen veel kleiner en in de meeste gevallen niet significant. Bovendien hadden niet duidelijk minder weduwen die hoofd van een één-oudergezin, een niet-gezinshuishouden en een huishouden met een gezin waren, een pensioen als belangrijkste bron van levensonderhoud.

De woonplaats van verweduwden kan van invloed zijn op het leefverband waarin verweduwden zijn terechtgekomen. Deze is zowel van belang wat betreft het meer of minder geaccepteerd zijn van bepaalde leefverbanden, in bepaalde delen van het land of verschillen tussen stad en platteland in dit opzicht. Tevens is de woonplaats van belang met betrekking tot de voorhanden zijnde mogelijkheden van huisvesting voor bijvoorbeeld alleenstaanden.

Ook wat de woonplaats van de verweduwden betreft kan er na het overlijden van de partner een verandering optreden. De verweduwde kan bijvoorbeeld weer dichterbij zijn of haar familie gaan wonen.

We besteden hierna aandacht aan de regio waar, en aan de urbanisatiegraad van de gemeente waarin de verweduwden woonden. In bijlage 6 staat vermeld welk deel van de verweduwden in een bepaald deel van het land woonde en in welke leefverbanden deze verweduwden daar leefden.

Uit deze tabel blijkt dat de weduwnaars meer verspreid over alle regio's wonen dan de weduwen. Van de weduwen woonde meer dan de helft in het westen van het land, terwijl van de weduwnaars bijna 45% in het westen woonde.

Ook is in deze tabel het aantal weduwnaars en weduwen gerelateerd aan het aantal gehuwde mannen resp. gehuwde vrouwen. Daaruit blijkt dat in Zuidwest-Nederland relatief de meeste weduwnaars woonden en in West-Nederland de meeste weduwen.

De vraag die hier gesteld kan worden is of deze spreiding verband houdt met regionale sterftepatronen of dat er sprake is van bepaalde migratiepatronen na overlijden van de huwelijkspartner. Het een sluit het ander natuurlijk niet uit, maar het laatste lijkt de voorkeur te genieten. Er kan wel degelijk worden gezegd dat de weduwnaars (in verband met plaatsing in een bejaardentehuis e.d.) mobieler zijn dan de weduwen. Zij zijn meer op verzorging door anderen aangewezen. In de eigen regio (het westen) is weinig plaats, daardoor kunnen migratiebewegingen op gang zijn gebracht.

Zowel bij de weduwnaars als bij de weduwen die in Zuid-Nederland woonden zien we de hoogste percentages die hoofd van een één-oudergezin waren. Daarna komen de hoogste percentages hoofden van een één-oudergezin voor bij de verweduwden die in het oosten van het land woonden. En van de verweduwden die in het oosten en zuiden van het land woonden was ook een hoger percentage lid van een huishouden met een gezin. Van

de verweduwden in de overige regio's was een hoger percentage alleenstaand. Hiernaast leefde van de weduwnaars in Noord- en West-Nederland een hoger percentage in een niet-gezinshuishouden.

In bijlage 7 is weergegeven welk deel van de verweduwden in de verschillende soorten steden woonde en in welk leefverband zij daar leefden. Uit deze tabel blijkt dat van de weduwnaars een groter deel in de plattelands- en verstedelijkte plattelandsgemeenten woonde en dat van de weduwen een groter deel in de middelgrote en grote steden woonde. Maar ook hier geldt dat dit pas na het overlijden van de huwelijkspartner kan zijn ontstaan. Een samenhang met de locatie van bejaardenhuizen e.d. kan ook hier worden verondersteld. Daarnaast blijft natuurlijk de differentiële sterfte naar regio een rol spelen.

Het aantal weduwen en weduwnaars hebben we gerelateerd aan het aantal gehuwde mannen en vrouwen. Daaruit blijkt dat in de plattelandsgemeenten relatief de meeste weduwnaars woonden en in de grote steden de meeste weduwen. Verder blijkt uit deze tabel dat van de weduwnaars en weduwen die op het platteland leefden een groter deel hoofd van een één-oudergezin was; van deze categorie leefde een groter deel in een huishouden met een gezin. Van de weduwnaars in de forensengemeenten en grotere steden leefde een iets groter deel in een niet-gezinshuishouden. Van de weduwen in de grotere steden leefde een groter deel als alleenstaande.

Noten

¹ Fitié, H. J. Trendrapport, enkele lange termijn ontwikkelingen binnen de Volkshuisvesting, Den Haag, 1977, blz. 26.

² De Hoog, C. Huishouden, huwelijk en gezin. Amsterdam, 1976, blz. 45.

³ Een verdere toelichting op de indeling van de hier onderscheiden onderwijsniveaus is te vinden in de Technische Toelichting op de Volkstelling. Ook de andere variabelen worden daar in verder toegelicht.

⁴ Zie voor verdere informatie over de huidige regelingen met betrekking tot de weduwen- en weduwnaarspensioenen: I. A. T. de Rooij, Weduwnaarspensioenen. In: Intermediair, nr. 30, 29 juli 1977.

5. De gescheidenen

5.1. Inleiding

In 1971 waren er ongeveer 140 000 gescheiden mannen en vrouwen in Nederland. Daarna is het aantal gescheiden mannen en het aantal gescheiden vrouwen sterk gestegen. Dit aantal bedraagt eind 1976 237 530 personen (98 712 mannen en 138 818 vrouwen). Van de gescheiden mannen was in vergelijking met de weduwnaars een groter deel alleenstaand.

Een veel kleiner deel van hen was hoofd van een één-oudergezin. Van de gescheiden vrouwen was in vergelijking met de weduwen een veel groter deel hoofd van een één-oudergezin en een kleiner deel alleenstaand. Van hen leefde een kleiner deel in een huishouden met een gezin en een groter deel in een niet-gezinshuishouden. Verder was van de gescheidenen een groter deel hertrouwd. Ook bij de gescheidenen is sinds 1961 het percentage alleenstaanden toegenomen. Deze toename was echter bij de gescheiden vrouwen veel geringer dan bij de weduwen. We gaan hier in op de leefverbanden waarin de gescheidenen zijn terechtgekomen.

De belangrijkste verklaring kan weer worden gevonden bij het leeftijdsverschil tussen de gescheidenen en de verweduwden. Echtscheiding vindt op jeugdiger leeftijd plaats dan sterfte. Dit betekent dat bij scheiding veel meer gezinnen met thuiswonende kinderen betrokken zijn dan bij verweduwing. Daarnaast speelt natuurlijk een rol dat kinderen veelal eerder aan de vrouw worden toegewezen dan aan de man. Dit laatste verklaart voor een belangrijk deel de verschillen in leefsituatie tussen gescheiden mannen en vrouwen.

5.2. Gescheiden mannen en vrouwen

In tegenstelling tot hetgeen bij verweduwing het geval is, blijven na echtscheiding beide ex-partners over. Bij het echtscheidingsvonnis wordt bepaald wie de kinderen krijgt toegewezen en hoe de boedel wordt gescheiden. Het vonnis omvat veelal ook de bepaling wie in de woning kan blijven (meestal de vrouw). Eén van de ex-partners zal een andere woongelegenheden moeten zoeken. Bij de veranderingen die na echtscheiding worden doorgevoerd kunnen verschillende variabelen een rol spelen.

Echtscheiding maakt een einde aan het huwelijk. In vergelijking met verweduwing komt echtscheiding veel meer voor bij jongere leeftijdscategorieën. Hoewel van de jongere gescheidenen een groter deel hertrouwd dan van de verweduwde, bleek dat de toename van het aantal gescheiden mannen en vrouwen juist het sterkst was bij deze jongeren.

Tabel 22. De gescheidenen naar geslacht en leeftijd

	Totaal	Mannen	Vrouwen
Jonger dan 30 jaar	10,6	9,3	11,4
30-44 jaar	27,4	29,2	26,2
45-64 jaar	44,4	44,3	44,5
65-74 jaar	12,5	12,8	12,3
75 jaar en ouder	5,1	4,4	5,6
Totaal	100%	100%	100%
	139 964	53 755	86 209

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

Tabel 23. De gescheidenen naar geslacht, leeftijd en leefverband

	Totaal		Hoofd één-oudergezin	Alleenstaande	Niet-gezins-huishouden		Huishouden met gezin		Bewoner teh. of inricht.	Inwon. personeel
	Abs.	Proc.			H	L	H	L		
Mannen										
Jonger dan 30 jaar	5 019	100%	5,1	37,6	6,2	7,8	3,5	38,3	1,4	0,1
30-44 jaar	15 686	100%	11,6	45,0	6,5	8,6	3,8	23,1	1,3	0,1
45-64 jaar	23 798	100%	11,4	42,8	10,7	12,7	4,7	15,3	2,2	0,1
65-74 jaar	6 876	100%	2,9	41,9	14,6	19,7	2,3	13,0	5,6	0,0
75 jaar en ouder	2 376	100%	2,9	31,9	11,4	16,5	0,9	16,3	20,1	—
Totaal	53 755	100%	9,4	42,4	9,6	12,1	3,8	19,5	3,1	0,1
Vrouwen										
Jonger dan 30 jaar	9 821	100%	67,7	14,3	1,3	4,3	0,5	10,9	0,3	0,6
30-44 jaar	22 625	100%	72,2	14,8	2,2	4,8	0,2	4,9	0,7	0,2
45-64 jaar	38 336	100%	39,9	39,1	7,4	7,3	1,4	3,3	1,3	0,3
65-74 jaar	10 635	100%	10,0	64,4	7,3	6,3	1,1	4,4	6,4	0,0
75 jaar en ouder	4 792	100%	4,8	46,2	5,3	8,0	0,2	8,8	26,8	—
Totaal	86 209	100%	45,9	33,4	5,2	6,2	0,9	5,0	3,1	0,3

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

Tussen de leeftijdsverdeling van de gescheiden mannen en vrouwen bestaan geen grote verschillen. Bij de geringe leeftijdsverschillen spelen zowel de verschillen in leeftijd tussen de huwelijkspartners als de hogere hertrouwfrequentie van de gescheiden mannen een rol.

Van betekenis is ook hier de vraag in welke leefverbanden gescheidenen terecht zijn gekomen. Uit tabel 23 blijkt dat er wel belangrijke differentiaties optreden tussen gescheiden mannen en vrouwen wanneer de leeftijdsverdeling naar huishouden bezien wordt. Van de gescheiden vrouwen die jonger dan 45 jaar waren, was ongeveer 70% hoofd van een één-oudergezin. Een veel groter deel van deze gescheiden mannen was alleenstaand en van hen was slechts 10% hoofd van een één-oudergezin. Tevens leefde een groter deel van de gescheiden mannen in een niet-gezins-huishouden. Ruim een kwart van deze mannen was lid van een huishouden met een gezin.

Bij de oudere gescheiden mannen en vrouwen bestaan belangrijke verschillen tussen de percentages die hoofd van een één-oudergezin waren en de percentages die niet in gezinsverband leefden. Van de gescheiden vrouwen van 65 jaar en ouder was een groter deel alleenstaand dan van de gescheiden mannen van deze leeftijd.

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat het grootste deel van de gescheiden mannen en een nog groter deel van de gescheiden vrouwen niet in een leefverband leefde waarin de gescheidene met een ander een relatie heeft die enigszins vergelijkbaar is met een huwelijksrelatie. Vooral van de gescheiden vrouwen moet een zeer groot deel alleen de huishoudelijke activiteiten verrichten, de kinderen opvoeden en is men in andere opzichten alleen komen te staan. Van de gescheiden mannen in alle leeftijdscategorieën leefde een groter deel in een niet-gezins-huishouden en in een huishouden met een gezin.

Dit wijst erop dat de gescheiden mannen eerder hun zelfstandigheid prijsgeven. Waarbij we wel aantekenen dat een deel van degenen in een niet-gezins-huishouden zullen samenleven. Dit is ook niet uitgesloten bij degenen die in een huishouden vertoeven met een één-oudergezin met een vrouwelijk hoofd.

Tabel 24. De gescheidenen naar geslacht, leefverband en huishoudensgrootte

	Man					Vrouw				
	Hfd. één-oudergezin	Niet-gez. h.h.		Huish. + gez.		Hfd. één-oudergezin	Niet-gez. h.h.		Huish. + gez.	
		H	L	H	L		H	L	H	L
2 personen	45,8	92,4	84,3	—	—	42,2	88,3	86,6	—	—
3 personen	32,6	6,6	10,2	56,0	37,9	31,5	9,4	10,7	49,4	34,1
4 personen	11,9	0,6	3,5	28,5	23,8	15,1	1,6	1,5	38,7	25,1
5 personen	4,8	—	0,9	10,7	17,4	6,5	0,2	0,4	9,2	19,0
6 personen	2,4	0,2	0,2	2,9	10,1	2,4	—	—	0,1	10,5
7 en meer personen	2,6	0,2	0,9	1,9	11,1	2,3	0,5	0,8	2,6	11,3
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	5 063	5 143	6 522	2 062	10 480	39 576	4 502	5 341	759	4 323
Gem. h.h. grootte	3,0	2,1	2,3	3,7	4,4	3,0	2,2	2,2	3,7	4,5

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen.

Van de gescheidenen weten we met hoeveel anderen zij in een huishouden leefden (tabel 24).

Uit de tabel blijkt dat een iets groter deel van de gescheiden mannen met één kind een huishouden voerde, terwijl van de gescheiden vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren, een iets groter deel in een huishouden bestaande uit vier of vijf personen leefde. Van zowel de gescheiden mannen als de gescheiden vrouwen voerde iets minder dan de helft alleen met één kind een huishouden, terwijl waarschijnlijk een veel groter deel alleen met eigen kinderen een huishouden voerde. Van de gescheidenen die in een niet-gezins-huishouden leefden, voerde het overgrote deel slechts met één ander een huishouden. Dit kan op samenwonen wijzen.

Van de gescheidenen die in een huishouden met een gezin leefden, voerde een groter deel met meerdere anderen een huishouden. Tevens was van de gescheidenen een groot deel hoofdbewoner van een woning zonder inwoning, zoals blijkt uit tabel 25. Van de gescheiden mannen had een iets groter deel inwoning. Van de gescheiden mannen was een groter deel zelf inwonend, en een groter deel gehuisvest in een andere bewoonde ruimte.

Bij de gescheiden mannen zien we de grootste percentages hoofdbewoners (iets meer dan 95%) bij hen die in een niet-gezins-huishouden of in een huishouden met een gezin leefden. Van de alleenstaande gescheiden mannen was ruim 30% inwonend en bijna 9% gehuisvest in een andere bewoonde ruimte. Ook van de gescheiden mannen die hoofd van een één-oudergezin waren was een groter deel inwonend. Bij de gescheiden vrouwen zien we in essentie dezelfde verschillen. Bij de alleenstaande gescheidenen zijn de aantallen woningzoekenden het grootst. Een ander belangrijk punt is dat van de gescheiden mannen die hoofd van een één-oudergezin waren en inwoning hadden, een groter deel inwoning van een secundair gezin had. De verschillen tussen de gescheiden mannen en vrouwen wijzen erop dat vrouwen na echtscheiding vaker in de echtelijke woning blijven wonen.

Naast de leeftijd kunnen andere variabelen zoals kerkelijke gezindte, opleidingsniveau en sociale groep van invloed zijn geweest op het leefverband waarin de gescheidenen zijn terechtgekomen.

Maar deze variabelen spelen uiteraard ook een rol in verband met de echtscheiding zelf. Evenals bij de sterfte hebben zij een differentiërende werking.

Zo blijkt uit bijlage 8 in de eerste plaats dat een aanzienlijk deel van de gescheidenen (meer mannen dan vrouwen) tot geen van de kerkelijke gezindten behoorden. Deze percentages zijn veel hoger dan bij de verweduwd.

Tabel 25. De gescheidenen naar geslacht, leefverband en wijze van huisvesting

	Totaal	Hoofd één-oudergezin	Alleenstaand	Niet-gezinshuishouden		Huishouden met gezin	
				H	L	H	L
Mannen							
Hoofdbewoner van een woning:							
— zonder inwoning	65,5	66,2	47,7	89,9		74,9	
— met inw. zelfst. huishouden	7,6	7,3	10,4	6,9		3,3	
— met inw. secundair gezin	5,4	8,2				19,1	
— met inw. en zelfst. huishouden en sec. gez.	0,2	0,2				0,7	
Inwonend:							
— als zelfst. huishouden, zoekt woning	3,9	0,7	8,2	0,5		0,4	
— als zelfst. huishouden, zoekt niet	11,5	3,1	24,8	1,1		0,5	
— als secundair gezin	1,3	13,6					
Gehuisvest in andere bewoonde ruimte	4,6	0,5	8,9	1,7		1,1	
Totaal proc.	100%	100%	100%	100%		100%	
Totaal abs.	52 039	5 063	22 769	11 665		12 542	
Vrouwen							
Hoofdbewoner van een woning:							
— zonder inwoning	73,2	73,6	66,7	88,9		76,9	
— met inw. zelfst. huish. of alleenst.	10,8	8,2	16,7	7,3		3,2	
— met inw. secundair gezin	1,7	1,6				15,8	
— met inw. en zelfst. huishouden en sec. gez.	0,1	0,1				1,5	
Inwonend:							
— als zelfst. huish. of alleenst., zoekt woning	2,0	1,2	4,1	0,2		0,0	
— als zelfst. huish. of alleenst., zoekt niet	5,0	2,2	10,6	1,6		1,3	
— als secundair gezin	5,6	11,8					
Gehuisvest in andere bewoonde ruimte	1,6	1,3	1,9	2,0		1,2	
Totaal proc.	100%	100%	100%	100%		100%	
Totaal abs.	83 332	39 576	28 831	9 843		5 082	

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censomonografietafellen.

Van de gescheiden mannen behoorde in vergelijking met de gescheiden vrouwen een groter deel tot de Rooms-katholieken en tot de buitenkerkelijken; van de gescheiden vrouwen was een groter deel Nederlands-Hervormd. Bij de gescheiden mannen bestaan nauwelijks verschillen tussen de verdeling naar de kerkelijke gezindten en leefverband. Alleen de gescheiden mannen die tot de overige kerkelijke gezindten behoorden vormen een uitzondering. Hieronder waren meer alleenstaanden, bovendien was ook een kleiner deel lid van een huishouden met een gezin. Verder blijkt dat van de gescheiden mannen die Rooms-katholiek waren het grootste deel lid van een huishouden met een gezin was. Van de Nederlands-Hervormde mannen leefde het grootste percentage in een niet-gezinshuishouden.

Bij de gescheiden vrouwen zien we wel iets grotere verschillen tussen met name de percentages die hoofd van een één-oudergezin waren en de percentages alleenstaanden. De hoogste percentages die hoofd van een één-oudergezin waren, zien we bij Rooms-katholieke en Gereformeerde vrouwen en de vrouwen die tot geen kerkelijke gezindte behoorden. Ook hierbij zal de grotere huwelijksvruchtbaarheid binnen de kerkelijke gezindte een rol spelen. Bij de gescheiden vrouwen die tot de overige kerkelijke gezindten behoorden zien we het grootste percentage alleenstaanden.

Uit bijlage 9 blijkt dat er eveneens geen grote verschillen zijn tussen het onderwijsniveau van gescheiden mannen en vrouwen. De gescheiden vrouwen hebben in het algemeen minder onderwijs genoten dan de gescheiden mannen. Dit is een logische zaak omdat het gemiddelde onderwijsniveau van mannen in het algemeen hoger tot veel hoger is dan het gemiddelde on-

derwijsniveau van vrouwen. Slechts 1% van de gescheiden mannen en vrouwen volgde nog dagonderwijs. Van de gescheiden mannen met geen verdere opleiding dan die op middelbaar niveau was een hoger percentage hoofd van een één-oudergezin, en het percentage alleenstaanden was hoger naarmate het onderwijsniveau hoger was. Bij de mannen met een opleiding van middelbaar, semi-hoger of hoger niveau was een iets groter percentage hoofd van een niet-gezinshuishouden. Bij de mannen met uitsluitend een opleiding op basisniveau ligt het percentage dat lid was van zo'n huishouden ook hoger dan het gemiddelde en van de mannen met een opleiding op hoger niveau was een veel kleiner deel lid van zo'n huishouden. Het percentage gescheiden mannen dat lid was van een huishouden met een gezin neemt af naarmate het opleidingsniveau stijgt.

Wanneer we bij de gescheiden vrouwen de vrouwen met uitsluitend een opleiding op basisniveau even buiten beschouwing laten, neemt het percentage hoofden van een één-oudergezin af, en neemt het percentage alleenstaanden toe naarmate het onderwijsniveau stijgt. Ook het percentage gescheiden vrouwen dat lid was van een huishouden met een gezin daalt naarmate het onderwijsniveau stijgt. Van de gescheiden vrouwen met uitsluitend onderwijs op basisniveau was in vergelijking met de gescheiden vrouwen met een iets hogere opleiding, een kleiner deel hoofd van een één-oudergezin en een groter deel alleenstaand. Van deze vrouwen leefde het grootste percentage in een niet-gezinshuishouden.

Uit bijlage 10 blijkt dat van de gescheiden mannen een veel groter deel dan van de gescheiden vrouwen nog een beroep uitoefende. Dit is een situatie die ook bij de gehuwden voorkomt. Wel moet hierbij worden opgemerkt dat gescheiden vrouwen veel meer buitenshuis werken dan gehuwde vrouwen. Het percentage gepensioneerde gescheiden mannen en vrouwen was nagenoeg gelijk. De gescheiden vrouwen behoorden vooral tot de categorie «overigen» (huisvrouwen).

Van de gescheiden mannen die nog een beroep uitoefenden was een groter deel dan van de andere gescheiden mannen hoofd van een één-oudergezin. Van de arbeiders was een kleiner deel alleenstaand en een relatief groot deel lid van een niet-gezinshuishouden. Van de zelfstandigen leefde, in vergelijking met de overige mannen die nog een beroep uitoefenden, een groter deel in een niet-gezinshuishouden. Van de gepensioneerde gescheiden mannen en vooral van degenen die een opleiding op middelbaar of hoger niveau hadden genoten, leefde relatief een groot deel in zo'n huishouden.

Van de gescheiden vrouwen die nog een beroep uitoefenden was een groter deel dan van de andere gescheiden vrouwen hoofd van een één-oudergezin. Ook hier zien we bij de arbeiders het kleinste percentage alleenstaanden en het grootste percentage dat lid van een huishouden met een gezin was.

Van de gescheiden vrouwen die tot de categorie «overigen» behoorden was het grootste percentage hoofd van een één-oudergezin en het kleinste percentage alleenstaand. Bij de gescheiden vrouwen die gepensioneerde waren zien we de grootste percentages alleenstaanden. Tevens is het nog van belang erop te wijzen dat van de gescheiden mannen die hoofd van een één-oudergezin waren bijna 80% nog een beroep uitoefende. Van deze vrouwen oefende bijna een derde nog een beroep uit, zoals blijkt uit bijlage 11.

Hieruit blijkt bovendien dat van de gescheiden vrouwen een belangrijk deel een sociale uitkering of alimentatie als belangrijkste bron van levensonderhoud had. Deze percentages zijn het hoogst bij de gescheiden vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren. Van deze gescheiden mannen had iets meer dan driekwart een inkomen uit arbeid als belangrijkste bron van levensonderhoud. Alleen bij de gescheiden mannen die hoofd van een huishouden met een gezin waren, was dit percentage hoger. Van de gescheiden mannen die in een niet-gezinshuishouden leefden had, in vergelijking met de overige gescheiden mannen, het grootste percentage een inkomen uit een pensioen als belangrijkste bron van levensonderhoud. En van de alleenstaande gescheiden mannen was van meer dan een kwart onbe-

kend wat hun belangrijkste bron van levensonderhoud was. Van deze mannen had het kleinste deel een inkomen uit arbeid. Bij de alleenstaande gescheiden vrouwen zien we in essentie dezelfde verschillen. Het grootste percentage gescheiden vrouwen dat een inkomen uit arbeid had, treffen we aan bij de leden van een huishouden met een gezin. En bij de gescheiden vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren was dit percentage het kleinst. Het percentage gescheiden vrouwen waarvoor een pensioen de belangrijkste bron van levensonderhoud was, is het grootst bij de alleenstaanden.

Hiermee wordt duidelijk dat van de gescheiden mannen die hoofd van een één-oudergezin waren iets meer dan driekwart en van deze gescheiden vrouwen ruim een kwart naast hun huishoudelijk werk en de opvoeding van de kinderen, ook nog een beroep uitoefende. Verder krijgen we uit deze tabel de indruk dat van de alleenstaande gescheidenen het kleinste percentage nog een beroep uitoefende.

Uit een vergelijk tussen de bijlagen 10 en 11 blijkt dat onder de alleenstaande gescheidenen het grootste percentage nog een beroep uitoefende waardoor niet het grootste deel van het inkomen verkregen werd. Het betreft hier waarschijnlijk gescheidenen die nog gedurende een of enkele dagdelen werken.

Het is aannemelijk dat er in de woonplaats van de gescheidenen eerder dan bij verweduwden veranderingen zijn opgetreden. Het zoeken van andere huisvesting door één van de, of beide gescheidenen kan betekenen dat verhuisd wordt naar een andere gemeente of ander deel van het land. In bijlage 12 staan eerst het aantal gescheidenen per 1000 gehuwden in de verschillende regio's weergegeven en voorts de leefverbanden waarin de gescheidenen daar leefden. Het blijkt dat het grootste deel van de gescheidenen in West-Nederland woonde. Ook woonden daar per 1000 gehuwde mannen resp. gehuwde vrouwen de meeste gescheiden mannen en vrouwen.

Van de gescheiden mannen die in West-Nederland woonden was een kleiner deel hoofd van een één-oudergezin en een groter deel alleenstaand. Bij de gescheiden mannen die in Oost- en Zuid-Nederland woonden zien we de grootste percentages die lid van een huishouden met een gezin waren. Opvallend is dat we bij de gescheiden mannen die in Zuidwest-Nederland woonden het hoogste percentage aantreffen die in een niet-gezinshuishouden leefden. Een verklaring hiervoor ontbreekt.

Bij de gescheiden vrouwen in Zuidwest-Nederland zien we het grootste percentage dat lid was van een niet-gezinshuishouden. Van de gescheiden vrouwen die in Oost- en Zuid-Nederland woonden leefde een groter deel als lid van een huishouden met een gezin. Van de gescheiden vrouwen die in West- en Zuidwest-Nederland woonden was een kleiner deel hoofd van een één-oudergezin en bij de vrouwen die in West-Nederland woonden zien we het grootste percentage alleenstaanden. Het kleinste percentage alleenstaanden zien we bij de vrouwen die in Zuid-Nederland woonden. Uit bijlage 13 blijkt dat van de gescheiden mannen een iets groter deel in een plattelands- of verstedelijkte plattelandsgemeente woonde dan van de gescheiden vrouwen, terwijl van deze laatsten een iets groter deel in één van de forensengemeenten woonde.

Per 1000 gehuwde mannen resp. vrouwen woonden in de grote steden de meeste gescheidenen. Uit deze tabel blijkt verder dat zowel bij de gescheiden mannen als vrouwen, naarmate de urbanisatiegraad van de woongemeente toeneemt, het percentage gescheidenen dat hoofd van een één-oudergezin was en het percentage dat in een huishouden met een gezin leefde afneemt, terwijl het percentage dat alleenstaand was toeneemt. De forensengemeenten vormen wat het voorgaande betreft enigszins een uitzondering. Daar was het percentage alleenstaanden relatief hoog evenals het percentage gescheidenen dat in een niet-gezinshuishouden leefde. Dit laatste percentage is echter zowel bij de gescheiden mannen als bij de gescheiden vrouwen die in een plattelandsgemeente woonden, nog hoger. We hebben

hier vooral wat de gescheiden mannen betreft mogelijk te maken met gepensioneerden met een opleiding van middelbaar of hoger niveau, die naar het platteland getrokken zijn.

Noten

¹ De Hoog, C. Partnerkeuze. Amsterdam, 1974, blz. 97.

6. De gehuwden die niet met hun partner samenwonen en de ongehuwden

6.1. Inleiding

Behalve gescheidenen en verweduwen leefden in de verschillende leefverbanden ook gehuwden en ongehuwden. Onder deze gehuwden treffen we in de eerste plaats mannen en vrouwen aan die wel gehuwd zijn, maar die nog niet samenleven (veelal doordat het huwelijk nog niet kerkelijk is ingezegend). Ten tweede behoren tot hen personen die om redenen van huisvesting, werk etc. «tijdelijk» niet samenwonen. Hiertoe rekenen we ook de buitenlandse arbeiders. Bovendien was een deel van hen zonder formele scheiding uit elkaar gegaan. Degenen die van tafel en bed gescheiden waren, zijn tot de «gescheidenen van echt» gerekend. Het is niet mogelijk de omvang van de afzonderlijke categorieën vast te stellen. Bij de ongehuwden gaat het alleen om die ongehuwden die niet meer met één of beide ouder(s) in gezinsverband leven. Van deze ongehuwden is niemand gehuwd geweest. Maar wel kan uiteraard een deel van de ongehuwden gedurende een kortere of langere tijd een relatie met een partner hebben (gehad). Goed voorstelbaar is dit bij een deel van de niet-gehuwde moeders. Overigens zijn niet alle ongehuwden met één of meerdere kinderen bij de Volkstelling als één-oudergezin geteld. De ongehuwden met kinderen die nog in het gezin van hun ouders leefden zijn niet afzonderlijk als één-oudergezin geteld (dit om technische redenen). Het werkelijke aantal één-oudergezinnen met een ongehuwde aan het hoofd was dan ook groter dan het aantal dat in dit hoofdstuk wordt genoemd. Van de gehuwden en de ongehuwden zijn gegevens beschikbaar die gelijk zijn aan de variabelen als bij de gescheidenen en de verweduwen.

Alleen de leeftijd van de gehuwden en ongehuwden wordt hier uitgebreid besproken, omdat deze populaties erg heterogeen van samenstelling zijn.

6.2. De leeftijd van de gehuwden en de ongehuwden

Aangezien tot deze gehuwden ook personen behoren die nog niet met hun echtgenoot samenwonen, zijn de jongere leeftijdscategorieën hier sterker vertegenwoordigd dan bij de gescheidenen. Bovendien behoort van de buitenlandse arbeiders een groot deel eveneens tot de jongere leeftijdscategorieën. Van de ongehuwden waartoe ook buitenshuis wonende scholieren, studenten en leerling-verpleegkundigen etc. behoren, zal een groot deel tot de jongste leeftijdscategorie behoren (tabel 26).

Tabel 26. De gehuwden en ongehuwden naar geslacht en leeftijd

	Gehuwd			Ongehuwd		
	Totaal	Mannen	Vrouwen	Totaal	Mannen	Vrouwen
Jonger dan 30 jaar	33,7	31,3	38,1	44,4	51,5	38,3
30-44 jaar	28,6	37,4	13,6	14,4	16,6	12,7
45-64 jaar	16,3	14,1	20,1	23,4	20,0	26,1
65-74 jaar	8,2	6,2	11,6	11,0	8,0	13,5
75 jaar en ouder	13,2	11,3	16,5	6,8	4,3	8,9
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	147 812	93 229	54 583	760 554	342 665	417 889

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

Van deze gehuwden was ongeveer eenderde jonger dan 30 jaar. Bij de vrouwen lag het percentage duidelijk hoger dan bij de mannen. Van de mannen had een veel groter deel een leeftijd tussen de 30 en 45 jaar en van de vrouwen behoorde weer een groter deel tot de oudere leeftijdscategorieën. Van de ongehuwden was een nog groter deel jonger dan 30 jaar. Van de ongehuwde mannen was zelfs iets meer dan de helft jonger dan 30 jaar en behoorde een groter deel van deze mannen tot de leeftijdscategorie 30-44 jaar. Van deze vrouwen behoorde een groter deel tot de oudere leeftijdscategorieën. Zowel bij de gehuwden als bij de ongehuwden bleek iets meer dan tweederde deel van de mannen en iets meer dan de helft van de vrouwen jonger dan 45 jaar te zijn. Van de verweduwen was nog geen 4% jonger dan 45 jaar en van de gescheidenen behoorde ruim eenderde tot deze leeftijdscategorie. Uit tabel 26 blijkt voorts dat bij de ongehuwden boven de 45 jaar een ernstige verstoring in de aantalsverhoudingen naar geslacht gaat optreden. Met andere woorden er zijn dan veel meer ongehuwde vrouwen dan ongehuwde mannen. Deze situatie heeft ongetwijfeld gevolgen voor de huwelijkskansen. Bovendien zijn er tussen de gehuwde en ongehuwde mannen en vrouwen grotere verschillen in de percentages dan tussen de weduwnaars en weduwen en tussen de gescheiden mannen en vrouwen.

Voorts valt op dat van de gehuwde mannen en de gehuwde vrouwen een groter percentage 75 jaar of ouder was dan het percentage dat tot de leeftijdscategorie 65-74 jaar behoorde. We hebben hier waarschijnlijk te maken met echtparen die niet meer samenwoonden omdat een van beide partners in een tehuis of inrichting verbleef.

In tabel 27 komt naar voren in welke leefverbanden de gehuwde mannen en vrouwen verdeeld naar leeftijd verbleven. De belangrijkste verschillen komen naar voren in de percentages alleenstaanden, hoofden van één-oudergezinnen, leden van een huishouden met een gezin en bewoners van tehuizen en inrichtingen. Van zowel de mannen als vrouwen die jonger dan 30 jaar waren leefde een aanzienlijk deel - een groter deel van de vrouwen dan van de mannen - als lid van een huishouden met een gezin. Het gaat hier waarschijnlijk om een groot aantal mannen en vrouwen die wel gehuwd zijn maar nog niet samenwonen. Binnen deze categorie kunnen we echter ook personen aantreffen die in verband met hun werk in een andere woonplaats dan die van hun echtgenoot waren ingeschreven en als kostganger in een

gezin leefden. Van de vrouwen uit deze leeftijdscategorie was verder een groot deel hoofd van een één-oudergezin en een kleiner deel alleenstaand en leefde een kleiner deel in een tehuis of inrichting. Van de gehuwde mannen in de leeftijd van 30 tot 45 jaar behoorde het grootste percentage tot de alleenstaanden. In deze leeftijdscategorie komen we een deel van de buitenlandse arbeiders tegen. Hun vrouwen zijn in het geboorteland achtergebleven. Bij de vrouwen in deze leeftijdscategorie zien we het grootste percentage hoofden van een één-oudergezin en ook een aanzienlijk groter percentage leden van een huishouden met een gezin dan bij de gehuwde mannen van 30-45 jaar.

Het grootste percentage gehuwden dat in een niet-gezinshuishouden leefde treffen we bij de gehuwde mannen aan in de leeftijdscategorieën 45-64 jaar en 65-74 jaar en bij de vrouwen in de leeftijdscategorie 45-64 jaar. Bij de gehuwde vrouwen uit deze leeftijdscategorie is het grootste percentage alleenstaand. Van de gehuwde mannen en vrouwen die 65 jaar of ouder waren leefde een groot deel in een tehuis of inrichting.

Het verblijf (langer dan een jaar) van een van de echtgenoten in een tehuis of inrichting is een reden waardoor zowel deze ene als de andere echtgenoot is ingedeeld bij de gehuwden die niet met hun echtpartner samenleven. De andere echtgenoot kunnen we dan in een van de andere leefverbanden tegenkomen (deze kan ook in een inrichting of tehuis verblijven). Dit laatste lijkt voor een deel van de oudere gehuwden het geval te zijn, gezien de hoge percentages bij zowel de mannen als de vrouwen uit vooral de oudste leeftijdscategorie, die in een tehuis of inrichting verblijven. Het gaat in al deze gevallen om mannen en vrouwen die niet als echtpaar in een tehuis of inrichting verblijven. Is dit wel het geval dan zijn ze niet gerekend tot de gehuwden die niet meer samenleven.

Bij deze gehuwde mannen moeten we er voortdurend rekening mee houden dat het grote percentage buitenlandse arbeiders (waarvan het overgrote deel alleenstaand was of tot de alleenstaanden is gerekend) van invloed is op de percentages mannen die we in de overige leefverbanden tegenkomen. Wanneer deze buitenlandse werknemers niet meegeteld waren, zou het percentage alleenstaande gehuwde mannen kleiner zijn geweest en zouden we in alle overige leefverbanden relatief meer gehuwde mannen zijn tegengekomen. Uit de absolute cijfers blijkt ook dat er duidelijk meer mannen dan vrouwen in een niet-gezinshuishouden en in een huishouden met een gezin leefden. Het aantal gehuwde vrouwen dat hoofd van een één-oudergezin was, was in absolute zin 2,6 keer zo groot als dit aantal mannen.

Een ander deel van deze gehuwden leefde om andere redenen niet meer samen. Het gaat hier om mensen die bezig zijn met een echtscheiding en om mensen die niet meer samen wensen te leven maar (nog) niet formeel wensen te scheiden. Deze mensen vormen echter maar een deel van deze totale populatie gehuwden.

In tabel 28 is weergegeven in welke leefverbanden de ongehuwde mannen en vrouwen uit de verschillende leeftijdscategorieën vertoefden. Hieruit blijkt dat er in 1971 ruim 75 000 meer ongehuwde vrouwen dan mannen in Nederland leefden. In de leeftijdscategorieën jonger dan 45 jaar was het aantal mannen echter groter. Ook onder de ongehuwden treffen we buitenlandse arbeiders aan. Er waren meer mannelijke dan vrouwelijke buitenlandse arbeiders. Van alle ongehuwde vrouwen was in vergelijking met de ongehuwde mannen een groter deel hoofd van een één-oudergezin, leefde een groter deel in een niet-gezinshuishouden en behoorde een groter deel tot het inwonend personeel van inrichtingen en tehuizen. Van deze mannen verbleef een groter deel als bewoner in een inrichting of tehuis en leefde een groter deel in een huishouden met een gezin. Het percentage alleenstaanden was bij de ongehuwde mannen en vrouwen ongeveer gelijk. Voor een deel van de ongehuwden die in een tehuis of inrichting verbleven, was dit verblijf er de oorzaak van dat zij niet gehuwd zijn (lichamelijk of geestelijk gehandicapt, kloosterlingen e.d.). Bij de ongehuwde mannen in de niet-gezinshuishoudens treffen we bijvoorbeeld geestelijken aan.

Tabel 27. De gehuwden naar geslacht, leeftijd en leefverband

	Totaal		Hoofd één-oudergezin	Alleenstaand	Niet-gezins-huishouden		Huishouden met gezin		Bewoner teh. of inricht.	Inwon. personeel
	Abs.	Proc.			H	L	H	L		
Mannen										
Jonger dan 30 jaar	28 987	100%	1,5	42,0	1,3	4,1	0,3	44,4	6,2	0,2
30-44 jaar	34 839	100%	4,5	78,5	1,8	3,7	0,6	8,6	2,3	0,1
45-64 jaar	13 106	100%	18,4	43,3	7,6	6,7	4,9	9,8	9,4	0,1
65-74 jaar	5 762	100%	4,9	25,0	8,4	5,6	1,6	7,2	47,4	-
75 jaar en ouder	10 535	100%	1,4	7,3	1,7	1,8	0,2	2,5	85,0	-
Totaal	93 229	100%	5,2	50,8	2,8	4,1	1,1	19,1	16,7	0,1
Vrouwen										
Jonger dan 30 jaar	20 823	100%	18,2	10,4	0,5	5,4	-	64,2	0,4	0,9
30-44 jaar	7 448	100%	56,6	13,7	1,2	5,6	0,1	18,3	3,9	0,5
45-64 jaar	10 980	100%	37,6	24,2	4,2	8,2	1,6	11,8	12,2	0,3
65-74 jaar	6 306	100%	4,8	21,1	2,5	4,0	0,8	6,6	60,0	0,0
75 jaar en ouder	9 026	100%	2,4	5,7	0,7	1,5	-	3,7	86,0	-
Totaal	54 583	100%	23,2	14,1	1,6	5,2	0,4	30,7	24,3	0,5

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censustratigrafietabellen.

Tabel 28. De ongehuwden naar geslacht, leeftijd en leefverband

	Totaal		Hoofd één-oudergezin	Alleenstaand	Niet-gezins-huishouden		Huishouden met gezin		Bewoner teh. of inricht.	Inwon. personeel
	Abs.	Proc.			H	L	H	L		
Mannen										
Jonger dan 30 jaar	175 206	100%	0,1	42,5	1,8	6,0	0,4	21,4	26,7	1,2
30-44 jaar	56 748	100%	0,5	48,1	9,2	8,8	2,6	18,0	12,3	0,5
45-64 jaar	68 531	100%	0,6	32,9	16,4	13,9	2,0	18,3	15,3	0,6
65-74 jaar	27 255	100%	0,5	29,2	20,4	13,4	0,7	16,9	18,7	0,1
75 jaar en ouder	14 925	100%	1,0	25,5	15,4	9,6	0,9	15,1	32,4	0,0
Totaal	342 665	100%	0,3	39,7	8,0	8,8	1,1	19,6	21,6	0,8
Vrouwen										
Jonger dan 30 jaar	162 207	100%	3,0	36,6	1,8	6,9	0,0	16,2	14,6	21,0
30-44 jaar	53 027	100%	7,0	49,5	6,4	10,9	0,6	6,8	13,3	5,5
45-64 jaar	109 214	100%	2,1	41,8	10,4	19,4	0,5	6,1	16,2	3,8
65-74 jaar	56 411	100%	0,7	39,5	11,5	20,6	0,3	5,8	21,3	0,3
75 jaar en ouder	37 030	100%	0,5	29,7	8,0	12,8	0,1	4,9	43,9	0,0
Totaal	417 889	100%	2,7	39,4	6,5	13,0	0,3	10,0	18,3	9,8

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censuromonografietabellen.

In huishoudens met een gezin kunnen we te maken hebben met pleegkinderen. Ook kunnen we hier intern huispersoneel tegenkomen. De verschillen tussen de ongehuwde mannen en vrouwen met betrekking tot de leefverbanden waarin zij zijn terechtgekomen, bestaan binnen de meeste leeftijdscategorieën. Uitzonderingen vormen de percentages alleenstaanden en de percentages bewoners in een tehuis of inrichting.

In de leeftijdscategorie jonger dan 30 jaar leefde een groter percentage mannen als alleenstaande, terwijl in de leeftijdscategorieën van 45 jaar en ouder een groter percentage vrouwen als alleenstaande leefde. Van de mannen die jonger dan 30 jaar waren leefde een groter percentage als bewoner in een tehuis of inrichting, terwijl van de vrouwen van 65 jaar en ouder een groter percentage in een tehuis of inrichting verbleef.

Tenslotte blijkt uit deze tabel dat het relatief hoge percentage ongehuwde vrouwen dat tot het inwonend personeel van inrichtingen of tehuizen behoorde, voor het overgrote deel bestaat uit vrouwen die jonger dan 30 jaar waren.

Een belangrijk verschil tussen de ongehuwden en de overige burgerlijke staten die hiervoor aan de orde zijn geweest betreft het percentage mannen en vrouwen dat in een niet-gezins-huishouden leefde. Bij de ongehuwde vrouwen is dit percentage veel groter dan bij de anderen. Bij de ongehuwde mannen is dit percentage ook groter dan bij de gehuwde mannen en de weduwnaars, maar kleiner dan bij de gescheiden mannen.

Bij de ongehuwden wordt dit percentage voornamelijk bepaald door de oudere leeftijdscategorieën. Deze cijfers wijzen er dus niet op dat een groot deel van de jongere ongehuwden in concubinaat leefde, als alternatief voor het huwelijk. Ook bij de huishoudens met een gezin kunnen concubinaten voorkomen bestaande uit een ongehuwde en een één-oudergezin. Gezien het feit dat het overgrote deel van de mannen die in zo'n huishouden leefde de positie van lid bekleedde, lijkt het echter niet aannemelijk dat er van hen een groot deel samenleefde.

Van de niet-alleenstaande gehuwden is de omvang van het huishouden waarin zij verbleven vermeld in bijlage 14.

Van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren voerde een groter deel dan van de mannen met één of twee kinderen (of met één kind en

6.3. De gehuwde mannen en vrouwen

een ander), een huishouden. En een groter deel van de mannen leefde in een huishouden bestaande uit vier of meer personen. Waarschijnlijk zijn dit vooral mannen waarvan de vrouw in een tehuis of inrichting verbleef. En van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren zal een groter deel om andere redenen niet meer met hun man samenleven, aangezien in deze gevallen de kinderen eerder bij de moeder blijven.

Van de gehuwden in een niet-gezins-huishouden leefde het overgrote deel, en een groter deel van de vrouwen dan van de mannen, in een tweepersoonshuishouden. Alleen van de mannen die lid van zo'n huishouden waren, leefde iets meer dan 20% in een huishouden van vier personen of meer. Meer huishoudens van grotere omvang zien we ook hier weer vooral bij de gehuwden die lid van een huishouden met een gezin waren.

Van de gehuwde vrouwen was een groter deel dan van de mannen hoofdbewoner van een woning, zonder inwoning (bijlage 15), en van de mannen was een veel groter deel inwonend en een groter deel gehuisvest in andere bewoonde ruimtes. Deze verschillen zijn grotendeels te verklaren door de verschillen tussen de alleenstaande mannen en vrouwen. Van de alleenstaande mannen was maar iets meer dan 17% hoofdbewoner van een woning, 36,1% inwonend en 46,2% gehuisvest in een andere bewoonde ruimte. Hiertoe behoren ook de pensions voor de buitenlandse arbeiders. Van de alleenstaande vrouwen was iets meer dan 73% hoofdbewoner van een woning en een groter deel, dan van de vrouwen in de overige leefverbanden, inwonend.

Van de mannen die hoofd van een één-oudergezin waren was een groter deel dan van deze vrouwen hoofdbewoner van een woning en van deze vrouwen was een aanzienlijk groter deel inwonend als secundair gezin. Bij de gehuwden die lid waren van een huishouden met een gezin - waarvan een groot deel nog niet kerkelijk gehuwd was en niet met z'n partner samenleefde - was niet de gehuwde zelf hoofdbewoner, maar woonde de eenheid (het gezin) waarin deze gehuwde verbleef zonder inwoning in deze woning.

We gaan hierna in op een aantal andere kenmerken van de populaties gehuwde mannen en vrouwen die niet (meer) met hun echtgenoot samenleefden.

Van de gehuwde mannen behoorde vooral een groot deel tot een van de overige kerkelijke gezindten. Dit moet worden toegeschreven aan het grote aantal Mohammedanen onder de gastarbeiders (Marokkanen, Turken). De andere kerkelijke gezindten en degenen die tot geen kerkelijke gezindte behoren zijn onder hen veel minder sterk vertegenwoordigd dan binnen de totale Nederlandse bevolking. Het percentage Rooms-katholieken verschilde hiervan nog het minst. Van de gehuwde vrouwen was zelfs iets meer dan de helft Rooms-katholiek en behoorde een groter deel dan van de mannen tot de Nederlands-Hervormden, tot de Gereformeerden en tot geen kerkelijke gezindte.

Tabel 29. De gehuwden naar geslacht en kerkelijke gezindte

	Mannen	Vrouwen
Rooms-katholiek	34,8	51,2
Nederlands-Hervormd	8,3	17,3
Gereformeerd	2,3	4,9
Overige	40,4	3,4
Geen	14,3	23,2
Totaal	100%	100%
	77 611	41 059

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censuromonografietabellen.

Het hoge percentage mannen dat tot een van de overige kerkelijke gezindten behoorde wordt ook verklaard door het grote aantal buitenlandse arbeiders onder deze gehuwde mannen. Van deze mannen was iets meer dan 90% alleenstaand. Van de drie met name genoemde kerkelijke gezindten leefden de grootste percentages als lid in een huishouden met een gezin. Deze percentages waren het grootst bij de Rooms-katholieken (42,4% van de mannen en 56,3% van de vrouwen). Ook hieruit blijkt, dat het voor een belangrijk deel gaat om mannen en vrouwen die nog niet samenleven aanzien zij nog niet in de kerk getrouwd zijn (tabel 29).

De verdeling van de gehuwden naar onderwijsniveau vertoont veel overeenkomst met die van de gescheidenen (tabel 30). Van de gehuwde mannen had in vergelijking met de gehuwde vrouwen een veel groter deel alleen onderwijs op basisoniveau gevolgd en was van een veel groter deel van de mannen het onderwijsniveau onbekend. Een groter deel van deze vrouwen had onderwijs op lager-, uitgebreid lager- of middelbaar niveau genoten. Ook bij dit verschil tussen de mannen en vrouwen speelt het grote aantal buitenlandse arbeiders een rol. Van de mannen waarvan het onderwijsniveau onbekend is en van de mannen met uitsluitend onderwijs op basisoniveau leefden de grootste percentages als alleenstaanden.

Tabel 30. De gehuwden naar geslacht en onderwijsniveau

	Mannen	Vrouwen
Geen dagonderwijs meer volgend:		
— basisoniveau	36,4	25,4
— lager niveau	3,3	12,1
— uitgebreid lager niveau	14,9	27,2
— middelbaar niveau	4,2	8,6
— semi-hoger niveau	2,5	2,8
— hoger niveau	1,4	0,6
— niveau onbekend	35,9	22,2
Nog dagonderwijs volgend	1,4	1,2
Totaal	100%	100%
	77 611	41 059

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Consusmonografietabellen.

Van zowel de gehuwde mannen als de gehuwde vrouwen met een opleiding op hoger niveau leefde in vergelijking met de overige onderwijsniveaus het grootste deel als hoofd van een één-oudergezin, als alleenstaande en in een niet-gezinshuishouden, terwijl een kleiner deel in een huishouden met een gezin leefde. Van deze verschillen is bij de vrouwen alleen het laatste significant. Bij de mannen verschilt het percentage alleenstaanden en het percentage dat in een niet-gezinshuishouden leefde niet significant van deze percentages mannen met onderwijs op basisoniveau en de mannen waarvan het onderwijsniveau onbekend was. De percentages hoofden van een één-oudergezin en percentages die in een niet-gezinshuishouden leefden, verschilden niet significant.

Van de gehuwde mannen oefende iets meer dan 80% een beroep uit en behoorde iets meer dan 60% tot de arbeiders (tabel 31). Van de gehuwde vrouwen oefende een kleiner deel nog een beroep uit. Van hen behoorde wel een groter deel tot de employé's. Iets meer dan de helft van de gehuwde vrouwen behoorde tot de overige sociale groepen en van hen was verreweg het grootste deel huisvrouw.

Onder de mannen die tot de arbeiders behoorden en onder de «overigen» treffen we de grootste percentages alleenstaanden aan en onder de gepensioneerden het grootste percentage dat in een niet-gezinshuishouden leefde.

Tabel 31. De gehuwden naar geslacht en sociale groep

	Mannen	Vrouwen
Zelfstandigen	5,1	1,5
Employé's	14,3	24,6
Arbeiders	61,7	14,2
Gepensioneerden:		
— middelbaar en hoger onderwijsniveau	0,5	0,4
— overige onderwijsniveaus	5,6	7,2
Overigen	12,9	52,1
Totaal	100%	100%
	77 611	41 059

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Consusmonografietabellen.

Onder de mannen die tot de employé's behoorden, treffen we het grootste percentage aan dat als lid in een huishouden met een gezin leefde. Bij de gehuwde vrouwen treffen we de grootste percentages alleenstaanden aan onder de zelfstandigen en de gepensioneerden. Van de gepensioneerde vrouwen leefde een groter percentage in een niet-gezinshuishouden en van zowel de arbeiders als van de employé's leefde een zeer hoog percentage (resp. 60,9 en 65,3) als lid van een huishouden met een gezin.

Uit bijlage 16 blijkt dat van de gehuwde mannen een groter deel een inkomen uit arbeid als voornaamste bron van levensonderhoud had, terwijl een veel groter deel van de vrouwen onderhouden werd door de echtgenoot, de ouders of een verzorger. Hiernaast had een groter deel van de vrouwen een inkomen uit pensioen of een sociale uitkering als voornaamste bron van levensonderhoud. Van een groter deel van de mannen was bekend wat hun belangrijkste bron van levensonderhoud was. De hoogste percentages mannen met een inkomen uit arbeid treffen we aan bij de hoofden van een één-oudergezin en in een huishouden met een gezin. Bij de mannen die in een niet-gezinshuishouden leefden had relatief een groot deel een inkomen uit pensioen als belangrijkste bron van levensonderhoud en bij de alleenstaanden was van een groot deel het inkomen onbekend. Dit laatste zien we ook bij de gehuwde vrouwen, zij het dat hier het percentage kleiner is. De grootste percentages met een inkomen uit arbeid zien we bij de vrouwen die lid van een niet-gezinshuishouden of van een huishouden met een gezin waren. Bij de vrouwen die hoofd van zo'n huishouden waren, treffen we de grootste percentages aan met een inkomen uit pensioen. Van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren werd bijna de helft onderhouden door de echtgenoot, de ouders of een verzorger.

Van de gehuwde mannen leefde iets meer dan de helft en van de gehuwde vrouwen iets minder dan de helft, in West-Nederland. In vergelijking met de gescheiden mannen en vrouwen leefde van zowel de gehuwde mannen als van de gehuwde vrouwen, een groter deel in Oost- en Zuid-Nederland. In het oosten van het land was het aantal «gehuwden» per 1000 gehuwde mannen resp. gehuwde vrouwen het grootst (tabel 32).

Bij de mannen en vrouwen in deze landsdelen zijn de percentages die lid van een huishouden met een gezin waren het grootst. Bij de vrouwen is dit verschil tot de overige landsdelen groter dan bij de mannen.

Onder de mannen in West-Nederland treffen we het grootste percentage alleenstaanden aan; bij de mannen in Oost- en Zuid-Nederland is dit percentage groter dan bij de mannen in de overige landsdelen. Bij de vrouwen zijn de percentages alleenstaanden in het oosten en zuiden van Nederland het laagst. Ook bij hen is het percentage alleenstaanden in het westen het hoogst, maar aanzienlijk lager dan bij de gehuwde mannen die in het westen woonden. Van de mannen die in Zeeland woonden leefde in vergelijking

Tabel 32. De gehuwden naar geslacht en regio

	Mannen	Per 1000 gehuwde mannen	Vrouwen	Per 1000 gehuwde vrouwen
Noord-Nederland	3,8	9	6,0	7
Oost-Nederland	16,4	23	15,3	11
West-Nederland	53,4	29	48,4	14
Zuidwest-Nederland	0,9	9	1,6	8
Zuid-Nederland	25,6	31	28,7	19
Zuid. IJsselmeerpolders	0,0	3	0,0	5
Totaal	100%		100%	
	77 611	26	41 059	14

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

met de overige landsdelen een groter percentage in een niet-gezinshuishouden. Deze verschillen en overeenkomsten tussen de gehuwde mannen en vrouwen wijzen erop dat we vooral in het oosten en zuiden nog veel te maken hebben met gehuwden, die nog niet samenwonen. Verder zullen we vooral bij de mannen in Oost-, West- en Zuid-Nederland de meeste buitenlandse arbeiders tegenkomen.

Uit tabel 33 blijkt dat van deze gehuwde vrouwen een groter deel in de plattelands-, de verstedelijkte plattelands- en de forensengemeenten woonde en dat van deze gehuwde mannen een groter deel in de overige steden woonde. Per 1000 gehuwde mannen resp. vrouwen was het aantal mannen en vrouwen het grootst in de grote steden.

Bij de gehuwde mannen blijkt het percentage alleenstaanden toe te nemen en het percentage dat lid was van een huishouden met een gezin af te nemen, met het stijgen van de urbanisatiegraad van de woongemeente. Bij de gehuwde vrouwen was het percentage alleenstaanden in de steden groter dan op het platteland en het percentage dat lid was van een huishouden met een gezin op het platteland groter dan in de steden. Bij hen is dit verband echter minder duidelijk.

Een groot deel van de gehuwde mannen en vrouwen bleek te bestaan uit gehuwden die nog niet samenleven aangezien hun huwelijk nog niet kerkelijk ingezegend was. Hiernaast bestond een groot deel van de gehuwde mannen uit buitenlandse arbeiders. Beide categorieën komen we voor een groot deel in twee van de leefverbanden tegen, respectievelijk bij de leden

Tabel 33. De gehuwden naar geslacht en urbanisatiegraad van de woonplaats

	Mannen	Per 1000 gehuwde mannen	Vrouwen	Per 1000 gehuwde vrouwen
Plattelandsgemeenten	5,2	12	7,4	9
Verstedelijkte plattelandsgemeenten	15,3	20	19,1	13
Forensengemeenten	10,1	19	12,4	12
Plattel. stadjes + kleine steden	8,9	25	6,9	10
Middelgrote steden	19,3	30	17,4	14
Grote steden	41,3	35	36,8	17
Totaal	100%		100%	
	77 611	26	41 059	14

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

van een huishouden met een gezin en bij de alleenstaanden. Hierdoor kon een minder goed zicht verkregen worden op wie deze andere gehuwden waren, in welke leefverbanden zij leefden en hoe hun levensomstandigheden daar waren.

Wel is nog naar voren gekomen dat we degenen die gehuwd zijn maar niet meer samenwoonden omdat één van de partners in een tehuis of inrichting verbleef, vooral tegenkomen onder de oudste twee leeftijdscategorieën. Bij een niet onbelangrijk aantal van deze gehuwden van 75 jaar en ouder verbleef ook de andere partner in een tehuis of inrichting. Deze gehuwden verbleven hier echter niet als echtpaar.

Verder is het aannemelijk dat bij de gehuwden die hun samenwonen zelf verbroken hebben ook variabelen als de leeftijd, kerkelijke gezindte, opleidingsniveau en verschillen tussen stad en platteland, vooral ook via de huwelijksvruchtbaarheid van invloed zijn geweest op het leefverband en de levensomstandigheden waarin deze mensen terecht zijn gekomen. In dit opzicht zullen er overeenkomsten zijn tussen deze categorie gehuwden en de wettelijk gescheidenen. Wel zou het kunnen zijn dat een deel van deze «gehuwden», doordat er (nog) geen boedelscheiding plaats gevonden heeft en er ook (nog) geen wettelijke regelingen zijn getroffen met betrekking tot hun huisvesting en hun inkomen, in slechtere omstandigheden verkeerde dan de gescheidenen. De beschikbare gegevens over deze variabelen geven hiervoor echter geen eenduidige aanwijzingen. Hierbij speelt ook de indeling van de variabelen een rol. Zo bleek van alle gehuwde vrouwen ongeveer 30% en van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren bijna de helft door de echtgenoot, de ouders of een verzorger te worden onderhouden. We weten echter niet welk deel door wie wordt onderhouden. Het kan zijn dat we hier te maken hebben met situaties waarin man en vrouw gescheiden leven en de man niet of nauwelijks meer bijdraagt in het levensonderhoud van zijn vrouw (en kinderen). Maar het kan hier ook gaan om gezinnen waarvan de man (tijdelijk) in een andere plaats of in het buitenland werkt en woont en dit levensonderhoud wel verzorgt.

6.4. De ongehuwde mannen en vrouwen

Van de ongehuwden die niet meer in het gezin van hun ouders leefden zijn dezelfde gegevens bekend als van de personen met een andere burgerlijke staat. Bij de analyse van deze variabelen blijven de ongehuwden die als bewoner of inwonend personeel in een tehuis of inrichting verbleven buiten beschouwing.

Dat deze ongehuwden niet meer in het ouderlijk gezin leven, kan verschillende redenen hebben: de ouders kunnen zijn overleden, hun huwelijk kan zijn ontbonden, de ongehuwde of de ouders kunnen in verband met hun werk of opleiding in een andere plaats wonen en de ongehuwde kan ook om andere redenen het ouderlijk gezin verlaten hebben. Dat van een aanzienlijk deel van de ongehuwden een of beide ouders niet meer leeft, is aannemelijk gezien de leeftjdsverdeling van de ongehuwden. Van de jongere ongehuwden zal een groot deel in verband met hun opleiding of hun werk niet meer in het ouderlijk gezin leven.

Uit bijlage 17 blijkt, dat van de ongehuwde vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren, een veel groter deel dan van de ongehuwde mannen in een huishouden van twee personen leefde. Een veel groter deel van deze vrouwen voerde dus alleen met één kind een huishouden. Bij deze ongehuwde vrouwen is de gemiddelde huishoudensgrootte duidelijk kleiner dan bij deze ongehuwde mannen. Ook van de ongehuwden die in een niet-gezinshuishouden leefden, voerde van de vrouwen een groter deel alleen met één andere zo'n huishouden. Van de mannen en vrouwen die in een huishouden met een gezin leefden, voerde een groter deel met meerdere anderen een huishouden; ook hier leefde van de vrouwen een groter deel in een huishouden bestaande uit maar drie personen.

Van de ongehuwden was meer dan de helft hoofdbewoner van een woning zonder inwoning, zoals blijkt uit bijlage 18. Van de ongehuwde mannen die hoofd van een één-oudergezin waren was een groter deel hoofdbewo-

ner. Van deze mannen had tevens een groter deel inwoning van een secundair gezin. Van deze vrouwen was een veel groter deel zelf inwonend als secundair gezin. Van de alleenstaande ongehuwde vrouwen was een groter deel hoofdbewoonster en van deze mannen was een groter deel zelf inwonend en een veel groter deel gehuisvest in een andere bewoonde ruimte. Onder deze laatste categorie treffen we ook weer veel buitenlandse arbeiders aan. De grootste percentages woningzoekenden kwamen onder de alleenstaanden voor. Van de ongehuwden die in een niet-gezinshuishouden en in een huishouden met een gezin leefden was het overgrote deel hoofdbewoner zonder inwoning. Daarbij bestaan geen duidelijke verschillen tussen de mannen en de vrouwen.

In tabel 34 komt de kerkelijke gezindte van de ongehuwden aan de orde. Van de ongehuwde mannen blijkt een iets groter deel Rooms-katholiek te zijn en behoorde ook een iets groter deel tot de overige kerkelijke gezindten. Verder was van de mannen een groter deel buitenkerkelijk.

Deze eerste twee verschillen kunnen waarschijnlijk mede verklaard worden door het aantal R.K. geestelijken dat niet in kloosters e.d. leefde en door buitenlandse arbeiders. Ook onder de ongehuwde vrouwen komen buitenlandse arbeidsters voor. Van zowel de mannen als vrouwen die tot de overige kerkelijke gezindten behoorden, leefde ook het grootste percentage als alleenstaande. Het grootste percentage hoofden van een één-oudergezin komen we bij de vrouwen tegen bij degenen die tot geen kerkelijke gezindte behoorden. Bij de mannen was dit percentage zeer laag.

Tabel 34. De ongehuwden naar geslacht en kerkelijke gezindte

	Mannen	Vrouwen
Rooms-katholiek	38,4	36,9
Nederlands-Hervormd	20,6	24,9
Gereformeerd	7,1	11,5
Overige	6,8	5,3
Geen	27,1	21,4
Totaal	100%	100%
	265 745	300 172

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censustratigrafietabellen.

Zowel bij de mannen als bij de vrouwen die tot een van de drie genoemde kerkelijke gezindten behoorden waren de percentages die in een niet-gezinshuishouden leefden het grootst.

Van deze vrouwen was een groter percentage lid dan hoofd van zo'n huishouden, terwijl deze percentages bij de mannen nauwelijks verschilden. Van de R.K. mannen en vrouwen en van de N.H. mannen leefden de grootste percentages als lid van een huishouden met een gezin. Bij de mannen en vrouwen die tot de overige kerkelijke gezindten behoorden waren deze percentages het laagst.

Uit tabel 35 blijkt dat van de ongehuwde mannen nog ruim 20% dagonderwijs volgde. Van de ongehuwde vrouwen volgde een kleiner deel nog dagonderwijs. Van de ongehuwde mannen had ook een groter deel uitsluitend onderwijs op basisniveau genoten en van de ongehuwde vrouwen had een veel groter deel onderwijs op middelbaar of semi-hoger niveau genoten.

Bij de ongehuwde vrouwen met geen verder onderwijs dan dat van uitgebreid lager niveau en bij de vrouwen waarvan het onderwijsniveau onbekend was, waren de grootste percentages hoofden van een één-oudergezin. Bij zowel de ongehuwde mannen als de ongehuwde vrouwen neemt het percentage alleenstaanden toe, naarmate het onderwijsniveau stijgt. En het-

Tabel 35. De ongehuwden naar geslacht en onderwijsniveau

	Mannen	Vrouwen
Geen dagonderwijs meer volgend:		
- basisniveau	26,9	23,8
- lager niveau	4,0	4,8
- uitgebreid lager niveau	13,5	14,6
- middelbaar niveau	5,3	13,1
- semi-hoger niveau	4,5	9,3
- hoger niveau	2,0	1,6
- niveau onbekend	21,8	20,5
Nog dagonderwijs volgend	22,0	12,3
Totaal	100%	100%
	265 745	300 172

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censustratigrafietabellen.

zelfde geldt voor de percentages die lid van een huishouden met een gezin waren. Bij de ongehuwde vrouwen die nog dagonderwijs volgden was dit percentage echter het grootst. Ook bij deze mannen was dit percentage relatief hoog.

In tabel 36 is weergegeven tot welke sociale groep de ongehuwden behoorden. Van de ongehuwde mannen oefende maar een iets groter deel een beroep uit dan van de ongehuwde vrouwen. En van de ongehuwde vrouwen behoorde zelfs een twee keer zo groot deel tot de employé's. Van deze vrouwen was ook een groter deel gepensioneerd.

Bij de vrouwen die tot de overige sociale beroepen behoorden komen we het grootste percentage hoofden van één-oudergezinnen tegen. Bij de mannen met een opleiding op hoger of middelbaar niveau is dit percentage het grootst, maar dit verschilt niet significant van de percentages bij de overige mannen. Bij de vrouwen die tot de employé's behoorden was een kleiner percentage hoofd van een één-oudergezin dan van de vrouwen die als zelfstandige of als arbeidster nog een beroep uitoefenden. Dit verschil tussen de zelfstandigen en de employé's is echter niet significant. Zowel van de mannelijke als vrouwelijke employé's was een groot percentage alleenstaand. Bij de mannen die tot de overigen behoorden was dit percentage echter nog hoger. De grootste percentages die in een niet-gezinshuishouden leefden kwamen zowel bij de mannen en vrouwen voor bij de zelfstandigen en de gepensioneerden. En van de gehuwde mannen die tot de arbeiders behoorden en van de gehuwde vrouwen die tot de arbeidsters en tot de overigen behoorden leefde in vergelijking met de overige sociale groepen het grootste deel in een huishouden met een gezin.

Tabel 36. De ongehuwden naar geslacht en sociale groep

	Mannen	Vrouwen
Zelfstandigen	7,6	2,3
Employé's	18,5	37,6
Arbeiders	29,5	11,6
Gepensioneerden:		
- middelbaar + hoger onderwijsniveau	0,9	3,1
- overige onderwijsniveaus	11,3	17,9
Overigen	32,3	27,5
Totaal	100%	100%
	265 745	300 172

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censustratigrafietabellen.

Uit bijlage 19 blijkt dat van de ongehuwde mannen een iets groter deel een inkomen uit arbeid had. Ook werd van de ongehuwde mannen een groter deel onderhouden door ouders of verzorgers en was van een groter deel van de mannen onbekend wat de belangrijkste bron van levensonderhoud was. Voor een veel groter deel van de vrouwen was een pensioen de belangrijkste bron van levensonderhoud. Tussen de ongehuwden in de verschillende leefverbanden zien we veel grotere verschillen met betrekking tot hun belangrijkste bron van levensonderhoud. Van de ongehuwde mannen die hoofd van een één-oudergezin waren had in vergelijking met de vrouwen een duidelijk groter deel een inkomen uit arbeid en tevens had een groter deel een pensioen. Van deze vrouwen had een groter deel een pensioen en werd een groter deel onderhouden door ouders of verzorgers. Bij de alleenstaanden had van de vrouwen een groter deel een inkomen uit arbeid en pensioen en had van de mannen een groter deel een sociale uitkering of werd onderhouden door ouders of verzorgers. Studietoelagen en renteloze voorschotten zijn tot de sociale uitkeringen gerekend.

Aangezien van de alleenstaande ongehuwde mannen een groter deel dan van de alleenstaande ongehuwde vrouwen nog dagonderwijs volgde, zal dit verschil voornamelijk hierdoor worden verklaard.

Bij de gehuwden die in een niet-gezinshuishouden leefden vallen vooral op de hoge percentages die een pensioen als voornaamste bron van levensonderhoud hadden. Bij de vrouwen zijn deze percentages duidelijk groter dan bij de mannen, terwijl van deze mannen een groter deel een inkomen uit arbeid als belangrijkste bron van levensonderhoud had. Van de ongehuwden die hoofd van een huishouden met een gezin waren, had zowel bij de mannen als bij de vrouwen het grootste percentage een inkomen uit arbeid. En zowel bij de mannen als bij de vrouwen die lid van zo'n huishouden waren, zien we de grootste percentages die door ouders of verzorgers werden onderhouden. Onder deze ongehuwden treffen we veel scholieren en studenten aan.

Van zowel de ongehuwde mannen als van de ongehuwde vrouwen leefde meer dan de helft in West-Nederland (tabel 37). Hier woonde een groter deel van de vrouwen en in Noord- en in Zuidwest-Nederland leefde een even groot deel van de ongehuwde mannen als van de ongehuwde vrouwen. In het zuiden en oosten van het land woonde een groter deel van de ongehuwde mannen. Van de ongehuwden woonde in de Zuidelijke IJsselmeerpolders slechts een zeer klein deel. Tevens woonden per 1000 gehuwde mannen resp. gehuwde vrouwen in het westen de meeste ongehuwden. Tussen de landsdelen bestonden verschillen met betrekking tot de leefverbanden waarin de ongehuwden zijn terechtgekomen. In West-Nederland was zowel bij de mannen als vrouwen het percentage één-oudergezinnen het hoogst, maar deze percentages verschilden niet significant van die in de andere de-

Tabel 37. De ongehuwden naar geslacht en landsdeel

	Mannen	Per 1000 gehuwde mannen	Vrouwen	Per 1000 gehuwde vrouwen
Noord-Nederland	10,4	82	10,4	93
Oost-Nederland	17,1	81	15,8	85
West-Nederland	52,6	98	56,8	120
Zuidwest-Nederland	2,1	72	2,1	83
Zuid-Nederland	17,8	75	14,8	70
Zuid. IJsselmeerpolders	0,1	36	0,1	42
Totaal	100%		100%	
	265 745	88	300 172	99

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

len van het land. Het percentage alleenstaanden was in West-Nederland wel duidelijk hoger dan in de overige delen van het land. Hiernaast leefde in het westen een kleiner percentage in een niet-gezinshuishouden. In Zuidwest-Nederland woonde een duidelijk groter percentage dan in de overige landsdelen in een niet-gezinshuishouden. In het oosten en zuiden van het land leefden de grootste percentages mannen en vrouwen in een huishouden met een gezin. Dit beeld komt in grotere mate overeen met de verschillen tussen stad en platteland zoals dat naar voren komt wanneer we kijken naar de urbanisatiegraad van de woonplaats. Uit tabel 38 blijkt dat van de ongehuwde mannen een iets groter deel op het platteland woonde terwijl van de ongehuwde vrouwen een iets groter deel in de forensengemeenten en de steden woonde. Van de gehuwden in de grote steden bleek een iets, maar niet significant groter deel van de ongehuwde mannen en vrouwen hoofd van een één-oudergezin te zijn. Wel was in de grote steden het percentage alleenstaanden duidelijk groter en dit percentage neemt toe naarmate de urbanisatiegraad stijgt. Hiernaast blijken zowel de percentages ongehuwde mannen en vrouwen die in een niet-gezinshuishouden als de percentages die in een huishouden met een gezin leefden af te nemen bij een toename van de urbanisatiegraad van hun woonplaats.

Tabel 38. De ongehuwden naar geslacht en urbanisatiegraad van de woonplaats

	Mannen	Per 1000 gehuwde mannen	Vrouwen	Per 1000 gehuwde vrouwen
Plattelandsgemeenten	9,2	76	6,1	57
Verstedelijkte plattelandsgemeenten	14,3	63	12,0	59
Forensengemeenten	9,3	60	11,3	83
Plattelandstadsjes + kleine steden	7,1	68	7,1	77
Middelgrote steden	15,4	82	16,3	98
Grote steden	44,7	131	47,2	156
Totaal	100%		100%	
	265 745	88	300 172	99

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietabellen.

Van alle ongehuwden behoorde in vergelijking met de mannen en vrouwen met een andere burgerlijke staat, een veel groter deel tot de jongste leeftijdscategorieën. Alleen van de gehuwde vrouwen die niet met hun partner samenwoonden behoorde een ongeveer even groot deel als van de ongehuwde vrouwen tot deze leeftijdscategorie. Voor een deel van de ongehuwden is dit dan ook de reden dat zij nog niet gehuwd zijn. Voor de overige ongehuwden zijn er andere redenen waarom zij nog niet gehuwd zijn of niet meer zullen trouwen. Hierdoor wordt ook verklaard dat van de ongehuwden een veel kleiner deel hoofd van een één-oudergezin was dan van de mannen en vrouwen met een andere burgerlijke staat.

Naast dit geringere percentage hoofden van een één-oudergezin bij de ongehuwden, blijkt dat van de ongehuwde vrouwen, in vergelijking met de vrouwen met een andere burgerlijke staat, een groter deel in een niet-gezinshuishouden leefde. Bij de ongehuwde mannen is dit percentage kleiner dan bij de gescheiden mannen. Bij zowel de mannen als vrouwen blijkt dit percentage vooral hoog te zijn in de leeftijdscategorieën 45-64 jaar en 65-74 jaar. Van alle ongehuwde mannen die in een niet-gezinshuishouden leefde was 61,9% 45 jaar of ouder en van deze vrouwen was 71,5% 45 jaar of ouder. Waarschijnlijk gaat het in veel van deze niet-gezinshuishoudens niet om concubinen, waarin de betrokkenen leven als alternatief voor het huwelijk,

maar komen we in deze niet-gezinshuishoudens veel samenlevende verwanten tegen.

Voor een ander deel van de ongehuwden is het leefverband waarin we ze hier zijn tegengekomen waarschijnlijk zeer duidelijk van tijdelijke aard. We denken hierbij vooral aan de jongere ongehuwden die in verband met hun opleiding tijdelijk alleenstaand zijn, in een ander gezin leven of als bewoner in een tehuis of inrichting verbleven. Van hen zal ongetwijfeld inmiddels al een deel getrouwd zijn. Aan het eind van hoofdstuk 5 hebben we geconcludeerd dat van de gehuwd geweest zijnde vrouwen van 65 jaar of ouder een groter deel dan van deze mannen alleenstaand was of in een inrichting of tehuis werd opgenomen. En van deze mannen leefde een groter deel in een niet-gezinshuishouden of in een huishouden met een gezin. We hebben er daarbij op gewezen dat dit wel eens mede het gevolg zou kunnen zijn van de taakverdeling binnen het huwelijk. Wanneer we echter de verschillen in dit opzicht tussen de ongehuwde mannen en vrouwen bezien, blijkt dat deze in essentie hetzelfde zijn. Dit spreekt dus de veronderstelling over de invloed van het gehuwd geweest zijn en de taakverdeling binnen het huwelijk op het leefverband waarin de betrokkenen terecht komen tegen. Wel komt bij het vergelijken van de ongehuwden en de gehuwd geweest zijnden van 65 jaar en ouder naar voren dat van zowel deze ongehuwde mannen als van deze ongehuwde vrouwen een groter deel in een tehuis of inrichting verbleef, en een veel kleiner deel alleenstaand was.

7. De één-oudergezinnen

7.1. Inleiding

Een groot deel van vooral de gescheiden vrouwen en weduwen was hoofd van een één-oudergezin. Het totaal aantal één-oudergezinnen was in 1971 kleiner dan in 1947. Beuckens-Vries¹ wijst erop dat het aantal één-oudergezinnen in 1947 zo hoog was: «als gevolg van de Tweede Wereldoorlog, waardoor het aantal weduwen en vooral het aantal gescheidenen sterk steeg». Na een sterke daling van het aantal één-oudergezinnen is dit aantal na 1956 weer toegenomen. Hoe deze ontwikkeling is geweest, zien we in tabel 39.

Tabel 39. Het aantal één-oudergezinnen van 1930-1971

1930	174 321
1947	231 195
1956	193 178
1960	199 255
1971	219 186

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen en Beuckens-Vries, M., Verschijningsvormen van het Gezin, blz. 121.

Door de recente ontwikkeling van het aantal echtscheidingen en de sterfte na 1971 is het aannemelijk dat het aantal één-oudergezinnen het aantal van 1947 weer heeft overschreden.

Om zicht te krijgen op de veranderingen van het aantal één-oudergezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd, wordt de situatie in 1971 met die in 1960 vergeleken.

Uit tabel 40 blijkt dat in 1971 een nog groter deel van de één-oudergezinnen dan in 1960 een vrouw als hoofd had. Verder blijkt dat een kleiner deel van de hoofden verweuwd was en dat ook een kleiner deel een gehuwde vrouw was. Dit laatste verschil wordt mede bepaald doordat degenen die van tafel en bed gescheiden waren in 1960 bij de gehuwden waren ingedeeld en in 1971 bij de gescheidenen.

Tabel 40. De één-oudergezinnen naar geslacht en burgerlijke staat van het hoofd

	Ongehuwd	Gehuwd	Gescheiden	Verweuwd	Totaal man/vrouw	Totaal één-oudergezin
Mannen						
1960	183 (0,1)	2 881 (1,4)	3 060 (1,5)	35 390 (17,8)	41 515 (20,8)	
1971	1 166 (0,5)	4 856 (2,2)	5 063 (2,3)	28 371 (12,9)	39 456 (17,9)	
Vrouwen						
1960	5 258 (2,6)	18 492 (9,3)	21 767 (10,9)	112 223 (56,3)	157 740 (79,2)	199 255 (100%)
1971	11 409 (5,2)	12 664 (5,8)	39 576 (18,1)	116 081 (53,0)	179 730 (82,1)	219 186 (100%)

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censusmonografietafellen en Beuckens-Vries, M., Verschijningsvormen van het Gezin, blz. 119.

Naast deze verschillen blijkt dat in 1971 een kleiner deel van alle weduwnaars en weduwen hoofd van een één-oudergezin was dan in 1960. Ook van de gescheiden en gehuwde mannen en van de gehuwde vrouwen was in 1971 een kleiner deel hoofd van een één-oudergezin dan in 1960. En van de gescheiden vrouwen en van de ongehuwde mannen en vrouwen was in 1971 een iets groter deel hoofd van een één-oudergezin. (Bij de ongehuwde vrouwen zijn niet alle één-oudergezinnen meegeteld). Ook was van al deze mannen en vrouwen in 1971 een iets kleiner deel dan in 1960 hoofd van een één-oudergezin.

In de vorige hoofdstukken zijn ook al een aantal kenmerken van één-oudergezinnen naar voren gekomen. Met behulp van gegevens over het aantal kinderen en de gezinsfase van de één-oudergezinnen kan deze informatie worden aangevuld. Daarnaast is het mogelijk de één-oudergezinnen met betrekking tot een aantal kenmerken te vergelijken met de volledige gezinnen.

7.2. De gezinsgrootte en de gezinsfase

Van de één-oudergezinnen is een groot deel ontstaan door huwelijksontbinding en een kleiner deel is ontstaan doordat één van de echtgenoten is opgenomen in een tehuis of inrichting of doordat één van de echtgenoten (meestal de man) door zijn werk niet met de overige gezinsleden samenwoonde. Verder zijn er één-oudergezinnen ontstaan zonder dat er een huwelijk is geweest.

In bijlage 20 wordt het aantal kinderen in de één-oudergezinnen vergeleken met het aantal kinderen in de volledige gezinnen. Het blijkt dat in een veel groter deel van de één-oudergezinnen slechts één kind aanwezig was. Bij de ongehuwde vrouwen is dit percentage het hoogst en bij de gehuwde mannen is dit percentage duidelijk lager dan bij de overige mannen. Ook bij de gehuwde vrouwen is dit percentage laag. Van de gescheiden mannen had een duidelijk groter percentage dan van de gescheiden vrouwen, slechts één kind. Bij de ongehuwden zien we precies het tegengestelde.

Hierbij moet worden opgemerkt dat wij geen duidelijke verklaring hebben kunnen vinden voor de omvang van het verschijnsel ongehuwde vader. Uit de cijfers blijkt dat dit ongeveer duizend personen betreft. Het kan zijn dat in enkele gevallen mannen van een natuurlijk kind de opvoeding op zich hebben genomen (de moeder doet afstand). Het is ook mogelijk dat we hier te maken hebben met voormalige concubinaatsverhoudingen (de vrouw is overleden of vertrokken). Het meest waarschijnlijk is echter dat we te maken hebben met bestaande concubinen.

Uit het voorgaande blijkt nog niet dat het hier gaat om onvoltooide gezinnen. Het is nl. ook mogelijk dat er op het moment van de huwelijksontbinding al kinderen uit huis waren of dat deze daarna uit huis zijn gegaan. Informatie over de leeftijd van de kinderen kan hier verder uitsluitend geven. Bij de indeling van de gezinnen naar gezinsfase is gebruik gemaakt van de leeftijd van de kinderen. In bijlage 21 wordt de gezinsfase van de verschillende één-oudergezinnen vergeleken met die van de volledige gezinnen. Uit deze tabel blijkt dat in een veel groter deel van de volledige gezinnen uitsluitend jongere kinderen aanwezig waren en dat in een groter deel van de één-oudergezinnen uitsluitend oudere kinderen aanwezig waren. Verder komen in deze tabel heel duidelijk de verschillen tussen de mannen en vrouwen met een andere burgerlijke staat naar voren.

Van de weduwnaars had iets meer dan 60% en van de weduwen had 55% uitsluitend kinderen van 21 jaar of ouder. Van de gescheiden, de gehuwde en de ongehuwde mannen en vrouwen had een veel groter deel één of meerdere jongere kinderen. Bij een deel van de gescheidenen zal dus inderdaad het kindertal nog niet voltooid zijn geweest bij de huwelijksontbinding, terwijl dit bij minder van de verweduwden het geval is geweest. Van de verweduwden leefde een relatief groot deel met één of meerdere kinderen van 30 jaar of ouder en we hebben hier te maken met situaties waarin de kinderen waarschijnlijk mede door de huwelijksontbinding bij de langstlevende echtgenoot blijven wonen.

Ook uit tabel 41 blijkt dat van de kinderen in de één-oudergezinnen een veel groter deel 30 jaar of ouder was dan van de kinderen in de volledige gezinnen. Verder blijkt in de één-oudergezinnen met een man als hoofd een groter deel van de kinderen 30 jaar of ouder te zijn dan in de één-oudergezinnen met een vrouw aan het hoofd. Er bestaat geen verschil tussen het percentage jongens en het percentage meisjes in de één-oudergezinnen met een man of vrouw aan het hoofd. In vergelijking met de volledige gezinnen was een iets groter deel van de kinderen in de één-oudergezinnen van het mannelijke geslacht.

Tabel 41. De kinderen in de volledige en in de één-oudergezinnen naar geslacht en leeftijd

	Totaal	Volledig gezin	Eén-oudergezin met als hoofd	
			man	vrouw
Jongens:				
- jonger dan 30 jaar	52,2	52,6	44,0	47,0
- 30 jaar en ouder	1,6	0,9	12,3	9,3
Meisjes:				
- jonger dan 30 jaar	45,3	46,1	32,5	36,6
- 30 jaar en ouder	1,0	0,4	11,2	7,1
Totaal	100%	100%	100%	100%
	5 305 939	4 908 791	71 373	325 775

Bron: CBS, Volkstelling 1971, Censurmonografietabellen.

Het aantal kinderen in de één-oudergezinnen en de gezinsfase waarin deze gezinnen verkeerden, geven ook aanwijzingen voor de taken met betrekking tot het voeren van een huishouden en de opvoeding van de kinderen waarvoor de hoofden van deze gezinnen staan. In dit verband is naar voren gekomen dat van de ongehuwde, de gehuwde en de gescheiden hoofden van een één-oudergezin een groter deel alleen staat voor deze taken. In een groter deel van de één-oudergezinnen met een verweduwde als hoofd, zijn oudere kinderen aanwezig die ook een deel van de huishoudelijke arbeid kunnen verrichten. Bovendien is een groter deel van deze kinderen zelf al volwassen. Tevens blijkt dat van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren een groter percentage dan van de mannen dat was van een gezin met uitsluitend kinderen die jonger dan 15 jaar waren. Dit verschil tussen mannen en vrouwen is het grootst bij de ongehuwden en het kleinst bij de verweduwden. Dit percentage ongehuwde vrouwen dat hoofd van een één-oudergezin was met alleen kinderen die jonger dan 15 jaar waren, was ook groter dan het percentage volledige gezinnen dat alleen kinderen van 15 jaar of jonger had. Vergelijken we de één-oudergezinnen waarin nog kinderen van vijf jaar of jonger aanwezig waren, dan zien we dat een veel groter deel van de vrouwen dan van de mannen hoofd van zo'n gezin was. Alleen bij de verweduwden is dit verschil niet significant. Bij deze onderlinge verschillen tussen de één-oudergezinnen en tussen de één-oudergezinnen en de volledige gezinnen speelde de leeftijd van deze mannen en vrouwen een belangrijke rol. De leeftijdsverdeling van deze mannen en vrouwen wordt in bijlage 22 vergeleken met de leeftijd van de mannen en de vrouwen in de volledige gezinnen. Hieruit blijkt dat van alle mannen en vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren een groter deel tot de oudere leeftijdscategorieën behoorde dan van de mannen en vrouwen in de volledige gezinnen. Dit verschil wordt bepaald door de hogere percentages weduwnaars en weduwen die tot deze oudste leeftijdscategorieën behoorden. Van de ongehuwde en gehuwde vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren was zelfs een

groter deel jonger dan 25 jaar dan bij de vrouwen uit de volledige gezinnen. Verder blijkt uit deze tabel dat van de mannen in de volledige gezinnen een groter deel dan van de vrouwen in de volledige gezinnen tot de oudste leeftijdscategorieën behoorde en dat van mannen die hoofd van een één-oudergezin waren een groter deel dan van de vrouwen tot de oudste leeftijdscategorieën behoorde.

7.3. De huishoudensgrootte en de wijze van huisvesting

In de voorgaande hoofdstukken is geconcludeerd dat een zeer groot deel van de hoofden van een één-oudergezin alleen met hun kinderen een huishouden voerde. Nu we naast de informatie over de huishoudensgrootte ook beschikken over de gezinsgrootte van de één-oudergezinnen kunnen we nog nauwkeuriger op dit punt ingaan. We vergelijken hiervoor eerst de gemiddelde huishoudensgrootte met de gemiddelde gezinsgrootte. Deze gemiddelde gezinsgrootte is vastgesteld door het gemiddelde kindertal bij de één-oudergezinnen met 1 en bij de volledige gezinnen met 2 (ouder(s)) te verhogen.

Uit tabel 42 blijkt dat de één-oudergezinnen met een man als hoofd gemiddeld met meer anderen een huishouden voerden dan de één-oudergezinnen met een vrouw aan het hoofd. Dit kan twee situaties aanduiden: of een groter deel van de mannen die hoofd van een één-oudergezin waren voerde samen met één of meer anderen een huishouden, of bij de mannen die samen met anderen een huishouden voerden, betrof dit vaker een huishouden met meerdere anderen (bijvoorbeeld twee één-oudergezinnen).

Tabel 42. De gemiddelde huishoudensgrootte en de gemiddelde gezinsgrootte van de volledige gezinnen en van de één-oudergezinnen

	Eén-oudergezinnen, waarvan het hoofd				Totaal	Volledig gezin ¹
	Ongehuwd	Gehuwd	Gescheiden	Verweduwd		
Mannen						
Gem. huish. grootte	3,0	3,3	3,0	2,9	3,0	4,4
Gem. gezinsgrootte	2,7	3,0	2,7	2,8	2,8	4,3
Verskil	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Vrouwen						
Gem. huish. grootte	2,5	3,0	3,1	2,9	2,9	
Gem. gezinsgrootte	2,4	2,9	2,9	2,8	2,8	
Verskil	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	

¹ Exclusief echt)paren zonder kinderen.

Bij de vaststelling van de omvang van de huishoudens van de (één-ouder)gezinnen is gebruik gemaakt van de huishoudensdefinities uit 1947. Hierbij zijn anderen, waarmee dit (één-ouder)gezin samen een huishouden voerde, alleen tot dit huishouden gerekend wanneer het hoofd van het gezin tevens hoofd van het huishouden was. Was dit niet het geval, maar was een ander dan het gezinshoofd hoofd van het huishouden, dan werd dit (één-ouder)gezin als secundair gezin beschouwd en zijn deze anderen niet meegeteld bij het vaststellen van de grootte van het huishouden van het één-oudergezin. Aangezien het aannemelijk is dat mannen vaker als hoofd van het huishouden (voornaamste kostwinner) zijn aangemerkt, kan door het gebruik van deze huishoudensdefinitie al een verschil ontstaan in de omvang van de huishoudens van de één-oudergezinnen met een man als hoofd en die met een vrouw als hoofd. De hiervoor vermelde gegevens verschaffen ons dus nog maar weinig informatie over de eventuele verschillen tussen mannen en vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren.

We gaan daarom bezien welk deel van de één-oudergezinnen inwonend was als secundair gezin en hoeveel gezinnen zelf inwoning hadden van een secundair gezin. Uit bijlage 23 blijkt dat een groter deel van de mannen die hoofd van een één-oudergezin waren, dan van deze vrouwen, inwoning had van een secundair gezin. Van de vrouwen was een groter deel zelf inwonend. De mannen en vrouwen die zelf inwonend waren voerden samen met anderen een huishouden, maar in beide gevallen zijn deze anderen niet meegeteld bij het vaststellen van de huishoudensgrootte van deze één-oudergezinnen. Bij de mannen die hoofd van een één-oudergezin waren en zelf inwoning hadden van een secundair gezin zijn de leden van dit secundaire gezin waarschijnlijk vaker meegeteld bij het vaststellen van de huishoudensgrootte dan bij deze vrouwen die inwoning hadden van een secundair gezin. We kunnen dan concluderen dat de werkelijke omvang van de huishoudens waarin de één-oudergezinnen leefden groter was dan wordt weergegeven door de gemiddelden in tabel 42. En in werkelijkheid verschilde deze omvang bij de mannen ook minder van de omvang bij de vrouwen dan in tabel 42 naar voren komt. Waarschijnlijk waren er dan ook nauwelijks verschillen wat betreft de totale percentages mannen en vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren en die behalve met de eigen kinderen ook nog samen met anderen een huishouden voerden.

Wel kunnen er tussen de mannen en vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren, verschillen bestaan wat betreft de samenstelling van deze huishoudens. Zo zou bij voorbeeld van de mannen die zelf inwonend waren, weleens een aanzienlijk deel in het huishouden van de ouders kunnen leven en bij een deel van de vrouwen die inwonend waren, kunnen we te maken hebben met vrouwen die met hun kind(eren) samenleefden met een man die al dan niet de (buitenechtelijke) vader van deze kinderen is. Ook kunnen we met de nu beschikbare gegevens niet achterhalen of er verschillen zijn in de hertrouwfrequentie van mannen en vrouwen met kinderen.

Uit bijlage 23 blijkt ook dat van de hoofden van een één-oudergezin een kleiner deel hoofdbewoner van een woning was dan van de hoofden van de volledige gezinnen. Bij de weduwen en de gescheiden vrouwen was het percentage hoofdbewoners iets groter dan bij de weduwnaars en de gescheiden mannen. Dit verschil is bij de gescheidenen echter niet significant. Bij de ongehuwden en de gehuwden was van de vrouwen duidelijk een kleiner deel hoofdbewoner van een woning.

7.4. De sociale groep en het inkomen van de hoofden van een één-oudergezin

De laatste variabelen die we nog bespreken en die verdere informatie geven over de situatie van de één-oudergezinnen zijn de sociale groep en de belangrijkste bron van levensonderhoud. Uit bijlage 24 blijkt dat van alle mannen die hoofd van een één-oudergezin waren een kleiner deel nog een beroep uitoefende dan van de mannen in de volledige gezinnen. Van de mannen die hoofd van een één-oudergezin waren was een veel groter deel gepensioneerd. Er bestaan duidelijke verschillen tussen de ongehuwde, de gehuwde, de gescheiden en de verweduwd mannen. Van de weduwnaars oefende het kleinste percentage nog een beroep uit en van de ongehuwde mannen behoorde het kleinste percentage tot de employé's. Het percentage employé's was onder alle mannen die hoofd van een één-oudergezin waren kleiner dan onder de mannen in een volledig gezin. Van de weduwnaars was ongeveer 50% gepensioneerd en van de ongehuwde mannen was een groter percentage gepensioneerd dan van de gehuwde en gescheiden mannen. Van de gescheiden en gehuwde mannen die hoofd van een één-oudergezin waren oefende bijna 80% nog een beroep uit. En dit percentage verschilt niet significant van dit percentage mannen in de volledige gezinnen dat nog een beroep uitoefende.

Van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren oefende een veel kleiner deel dan van de mannen nog een beroep uit. Het percentage dat nog een beroep uitoefende was het grootst bij de ongehuwde en de gescheiden vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren. Van al deze vrouwen behoorde ook een kleiner deel dan van de mannen tot de verschillende soci-

ale groepen. Alleen van de ongehuwde vrouwen behoorde een aanzienlijk groter deel dan van de ongehuwde mannen tot de employé's. Verder was alleen van de weduwen een groter deel dan van de weduwnaars gepensioneerd (weduwenpensioen). Van de overige hoofden van een één-oudergezin was een groter deel van de mannen gepensioneerd. Met betrekking tot hun sociale groep is er geen vergelijking mogelijk tussen de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren en de vrouwen in de volledige gezinnen. Wel kunnen we deze vrouwen vergelijken met betrekking tot hun inkomen. Uit bijlage 25 blijkt dat van de vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren een groter deel een inkomen uit arbeid als belangrijkste bron van levensonderhoud had. Dit percentage is het hoogst bij de ongehuwde vrouwen. Voor bijna driekwart van de vrouwen in de volledige gezinnen was het onderhoud door de echtgenoot de belangrijkste bron van levensonderhoud. Dit wil echter nog niet zeggen dat al deze vrouwen zelf geen inkomen hadden. Van hen kan een deel zelf ook een volledige of part-time baan hebben zonder dat daarmee het grootste deel van het inkomen voor het gezin verdiend wordt. In 1971 oefende 17% en in 1975 24% van de gehuwde vrouwen tussen de 15 en 65 jaar een beroep uit en in 1975 werkte slechts 36% van deze vrouwen 35 uur of meer per week².

Van alle mannen die hoofd van een één-oudergezin waren had een kleiner deel dan van de mannen in de volledige gezinnen een inkomen uit arbeid als belangrijkste bron van levensonderhoud. Bij de gehuwde en de gescheiden mannen is dit percentage duidelijk groter dan bij de ongehuwde mannen en de weduwnaars.

Noten

¹ Beuckens-Vries, M. De verschijningsvormen van het gezin. Amsterdam, 1976, blz. 121.

² Berends, H. en W. Scholten. Vrouwen op de arbeidsmarkt. In: *Intermediair*. 1977, nr. 49, blz. 11.

8. Slotbeschouwing en aanbevelingen

8.1. Inleiding

In dit rapport is aandacht besteed aan verweduwd, gescheiden, ongehuwd die niet meer in het gezin van herkomst leven en gehuwde die niet (meer) samenwonen. Hier zijn in de eerste plaats gegevens over de aantallen verweduwd, gescheiden, ongehuwd en gehuwde gepresenteerd. Daarnaast is onderzocht in welke leefverbanden¹ deze personen zijn terechtgekomen en welke variabelen hierbij mogelijk van invloed zijn geweest. Daarbij zijn ook een aantal kenmerken van deze categorieën de revue gepasseerd. Het grootste deel van de gegevens, waarvan in dit rapport gebruik is gemaakt, is door middel van de Volkstelling 1971 verzameld.

De gevolgen van huwelijksontbinding zijn evenwel niet volledig in beeld gebracht. Met name ontbreekt een kwalitatief inzicht in de samenstelling van verschillende leefverbanden en in problemen waar de betrokkenen in de verschillende situaties mee te maken hebben. Ondanks de leemten in de kennis over de leefomstandigheden van verweduwd en gescheiden biedt dit rapport een hoeveelheid informatie waarvan gebruik kan worden gemaakt bij verder onderzoek en voor beleidsdoeleinden. Juist deze kwantitatieve aspecten geven de grote betekenis van de Volkstelling aan.

8.2. Samenvatting

In 1971 waren er ruim 5,5 miljoen voor de eerste keer gehuwde mannen en vrouwen in Nederland; 1 miljoen mannen en vrouwen waren gehuwd geweest. Van deze laatsten waren ongeveer 625 000 mannen en vrouwen verweduwd, 110 000 gescheiden van echt, 30 000 gescheiden van tafel en bed en de overige 300 000 waren na verweduwing of echtscheiding hertrouwd.

Mutaties in deze aantallen treden op door (her)trouwen, echtscheiding, sterfte en migratie (aankomst en vertrek). Het overlijden van één der echtgenoten is de belangrijkste oorzaak van huwelijksontbinding. Tussen het begin van deze eeuw en de jaren vijftig is het aantal huwelijksontbindingen per 10 000 echtparen aanzienlijk gedaald. Daarna is dit aantal weer sterk gestegen, toch lag het niveau in 1976 ruim onder dat in 1900. Rond 1900 werden vrijwel alle huwelijken ontbonden door het overlijden van één van de echtgenoten. In 1955 werden er per jaar bijna 7 keer zoveel huwelijken ontbonden door overlijden dan door echtscheiding en in 1976 ging het bij ruim een kwart van de ontbonden huwelijken om echtscheidingen. Zowel het absolute aantal echtscheidingen als het aantal per 10 000 echtparen is tussen 1970 en 1976 ongeveer verdubbeld (nieuwe echtscheidingswet 1971).

Het aantal huwelijksontbindingen door sterfte is vrijwel constant gebleven². Deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat er jaarlijks een groot aantal gescheiden mannen en vrouwen, weduwnaars en weduwen bijkomt. Hiertegenover staat een afname van het aantal gescheiden en verweduwd door sterfte en door huwelijksluiting. In de oudste leeftijdscategorieën nam het aantal gescheiden en verweduwd sterk af door sterfte. Van de gescheiden en verweduwd uit de jongste leeftijdscategorieën hertrouwde een belangrijk deel. Van de weduwnaars en gescheiden mannen hertrouwde een groter deel dan van de weduwen en gescheiden vrouwen. Bij zowel de mannen als vrouwen hertrouwde een groter deel van de gescheiden dan van de verweduwd. De gescheiden en verweduwd hebben een hogere trouwkans dan de ongehuwd met eenzelfde leeftijd. Uit de door het CBS³ gepubliceerde huwelijks- en hertrouwtafels blijkt echter ook dat de hertrouwkansen al sinds 1948 afnemen. Deze daling zet zich na 1971 voort. De

laatste factor, de migratie, had veel minder invloed op het aantal verweduwen en gescheidenen. Tussen 1968 en 1974 was er een positief migratiesaldo. Het netto-resultaat van echtscheiding, sterfte, migratie en hertrouwen is een sterke toename van het aantal gescheidenen en verweduwen geweest.

In 1971 waren er veel meer weduwen (ruim 480 000) dan weduwnaars (ruim 140 000). Het aantal weduwnaars is tussen '60 en '70 ongeveer gelijk gebleven en het aantal weduwen is sterk gestegen (met bijna 120 000). Van 1971 tot eind 1975 is het aantal weduwnaars iets gedaald (met ruim 1500) en het aantal weduwen opnieuw sterk gestegen (met ruim 65 000). Het verschil tussen de aantallen weduwnaars wordt voornamelijk veroorzaakt door de hogere sterfrequentie van mannen op middelbare leeftijd. Daarnaast is de hogere hertrouwfrequentie van vooral de jonge weduwnaars van invloed. Bovendien hebben de hoogte van de huwelijksleeftijd en van de huwelijksfrequentie invloed. Deze beide factoren bepalen in belangrijke mate de omvang van het huidige bestand verweduwen.

Het is duidelijk dat de meeste verweduwen tot de oudste leeftijdscategorieën behoren (70% van hen was in 1971 65 jaar of ouder en 40% was 75 jaar of ouder). De hoge leeftijd van de meeste verweduwen brengt met zich mee dat slechts een klein deel nog een beroep uitoefende. Dat van de mannen een groter deel nog een beroep uitoefende dan van de vrouwen wordt mede veroorzaakt door de geïnstitutionaliseerde taakverdeling binnen het huwelijk en door het meer deelhebben van mannen aan de beroepsarbeid (ongeacht de burgerlijke staat).

Bij huwelijksontbinding door sterfte blijft de langstlevende meestal in de woning wonen. Dit blijkt uit het hoge percentage hoofdbewoners onder de verweduwen (ruim 90%).

De situatie waarin de verweduwde terecht komt wordt in hoge mate bepaald door de gezinsfase waarin het gezin op het tijdstip van huwelijksontbinding verkeert. Hierbij spelen variabelen die de huwelijksvruchtbaarheid beïnvloeden een rol.

Waren er op het moment van de huwelijksontbinding nog thuiswonende kinderen, dan werd de verweduwde hoofd van een één-oudergezin. In 1971 was van de weduwnaars 20,0% en van de weduwen 24,1% hoofd van een dergelijk gezin (1960: 25,1 en 31,2%). Van de jongere verweduwen was een groter deel hoofd van een één-oudergezin dan van de oudere. Opvallend is echter ook dat in iets meer dan 40% van de één-oudergezinnen met een weduwnaar als hoofd en in iets meer dan 30% van die met een weduwe als hoofd alleen kinderen van 30 jaar of ouder aanwezig waren.

Dit verschijnsel kan op tweeërlei wijze worden gezien. Enerzijds zullen in deze gezinnen kinderen voorkomen die verzorging van de ouder(s) behoeven (geestelijk en lichamelijk gehandicapt), anderzijds zullen kinderen de verzorging van de (bejaarde) ouders op zich hebben genomen.

Waren er bij de huwelijksontbinding nog geen kinderen of geen thuiswonende kinderen meer, dan werd de verweduwde meestal in eerste instantie alleenstaande. Deze situatie kan ook van langere duur zijn. In 1971 was een groot deel van de verweduwen alleenstaand (35,4% van de mannen en 46,4% van de vrouwen; 1960: resp. 25,4% en 37,6%).

Zowel in de situatie van de alleenstaande als in die van een hoofd van een één-oudergezin kan verandering komen, doordat kinderen uit huis gaan, anderen in het huishouden worden opgenomen of de verweduwde zelf in een (klein of groot) huishouden wordt opgenomen. Opmerkelijk was dat van de weduwnaars een groter deel in een huishouden met een gezin leefde dan van de weduwen (resp. 19,5 en 9,5%). Ook leefden er meer weduwnaars in een niet-gezinshuishouden (resp. 10,2 en 8,3%). Van alle weduwnaars leefde een groter deel in een tehuis of inrichting dan van de weduwen (resp. 15,0 en 11,7%). Van alle verweduwen die in een tehuis of inrichting verbleven leefde iets meer dan 85% in een bejaardentehuis. In vergelijking met 1960 leefde een iets kleiner deel van de verweduwen in een huishouden met een gezin en een iets groter deel van de verweduwen verbleef in een tehuis of inrichting.

Uit de verschillen tussen de weduwnaars en weduwen komt naar voren dat na huwelijksontbinding door sterfte, een groter deel van de vrouwen dan van de mannen «alleen» is komen te staan. Een groter deel van de weduwen leefde niet binnen een geïnstitutionaliseerd kader waar zij met anderen een vaste relatie hebben en gezamenlijk of in onderlinge samenhang verschillende activiteiten verrichten. Dit betekent echter nog niet dat deze weduwen en weduwnaars totaal geen contacten meer met anderen onderhouden of dat zij geïsoleerd leven of eenzaam zijn. Wel blijkt dat van de weduwnaars een groter deel op verzorging van anderen is aangewezen dan van de weduwen.

Een huwelijk kan ook «voortijdig» ontbonden worden door scheiding van echt of scheiding van tafel en bed. In 1971 waren er meer gescheiden vrouwen (ruim 86 000) dan gescheiden mannen (ruim 53 000). Dit verschil kan voor een belangrijk deel worden verklaard uit de gunstiger hertrouwkansen van de gescheiden mannen. Van de mannen was ongeveer een kwart en van de vrouwen ongeveer 18% alleen van tafel en bed gescheiden. Sinds 1960 is het aantal gescheiden mannen met bijna 25 000 en het aantal gescheiden vrouwen met ruim 35 000 gestegen. Van 1971 tot eind 1975 is het aantal gescheidenen met ongeveer 100 000 gestegen. Van degenen die van tafel en bed gescheiden waren is na 1971 een deel gescheiden van echt en het aantal scheidingen van tafel en bed is tussen 1971 en 1976 gehalveerd.

Van de gescheidenen behoorde een veel groter deel dan van de verweduwen tot de jongere leeftijdscategorieën. Ongeveer 38% was jonger dan 45 jaar en ongeveer 17% was 65 jaar of ouder. Er was nauwelijks verschil tussen de leeftijdsverdeling van de gescheiden mannen en die van de gescheiden vrouwen. Na de echtscheiding blijft meestal één van de ex-partners in de echtelijke woning. De gescheidenen moeten afzonderlijk een huishouden gaan voeren en er wordt een regeling met betrekking tot het inkomen getroffen. Van de gescheiden vrouwen was een groter deel dan van de gescheiden mannen hoofdbewoner van een woning (zonder inwoning). Dit duidt erop dat vooral vrouwen in de echtelijke woning blijven, een verschijnsel dat overigens in belangrijke mate is terug te voeren tot het gerechtelijk toewijzingsbeleid. Voor 12,3% van deze vrouwen was het onderhoud door de voormalige echtgenoot de belangrijkste bron van levensonderhoud en voor 30% van de vrouwen was dit een inkomen uit arbeid. Verder had bijna een kwart van deze vrouwen een sociale uitkering en 16,8% een pensioen. Van de gescheiden mannen had bijna 60% een inkomen uit arbeid. Hierbij moet worden aangetekend dat het om de voornaamste bron van inkomen gaat. Een deel van de vrouwen zal naast dit inkomen ook alimentatie ontvangen of een sociale uitkering (van volledige bijstand tot huursubsidie).

Ook bij echtscheiding is de gezinsfase op het tijdstip van de scheiding van invloed op het leefverband waarin de gescheidenen terecht komen. Waren er ten tijde van de echtscheiding nog thuiswonende kinderen dan werd meestal de vrouw hoofd van een één-oudergezin. De vrouw krijgt dus in de meeste gevallen de kinderen toegewezen. In 1971 was 45,9% van de gescheiden vrouwen en 9,4% van de gescheiden mannen hoofd van een één-oudergezin. In vergelijking met 1960 is het percentage vrouwen iets gestegen (met 3,5%) en het percentage mannen iets gedaald (met 1,2%). Bij de gescheiden mannen is het percentage alleenstaanden sterk gestegen (met 11,3%). Van de gescheiden mannen leefde een aanzienlijk groter deel dan van de gescheiden vrouwen zonder eigen gezinsleden met anderen in een huishouden (resp. 45,0 en 17,3%). Zowel bij de gescheiden mannen als vrouwen is dit percentage ten opzichte van 1960 duidelijk gedaald. Het kan zijn dat het aantal samenwoningen toch is toegenomen maar dat daarentegen de opname in andere huishoudens zonder verdere relatie (individualisering-verzelfstandiging) sterk is afgenomen.

Uit de verschillen tussen de gescheiden mannen en vrouwen blijkt dat een groter deel van de vrouwen na de echtscheiding hoofd van een één-oudergezin of alleenstaande is geworden. Bijna 80% van de gescheiden vrouwen

verkeerde in zo'n situatie tegen iets meer dan de helft van de gescheiden mannen.

In 1971 waren er ruim 90 000 gehuwde mannen en ruim 50 000 gehuwde vrouwen die niet (meer) met hun echtgenoot samenwoonden. In 1960 was dit aantal mannen ruim 50 000 en dit aantal vrouwen ruim 6000 kleiner. Degenen die van tafel en bed gescheiden waren, werden in 1960 wel en in 1971 niet meer tot deze gehuwden gerekend. Dit betekent dat de toename van deze populatie door andere categorieën is veroorzaakt. Bij de gehuwde mannen zijn dit vooral de buitenlandse arbeiders. Tot deze gehuwden behoren ook degenen die wel gehuwd zijn maar nog niet samenwonen (bijvoorbeeld in afwachting van de kerkelijke inzegening van hun huwelijk of van het beschikbaar komen van een woning). Verder behoren tot deze gehuwden degenen die in verband met werk of langdurig verblijf in een tehuis of inrichting (tijdelijk) niet samenwonen en degenen die zonder formele scheiding uit elkaar zijn gegaan. Gezien de heterogene samenstelling van deze populatie gaan we niet verder in op de kenmerken van deze gehuwden en hun leefsituatie.

Ook leefden er in 1971 bijna 350 000 ongehuwde mannen en ruim 400 000 ongehuwde vrouwen niet meer in het gezin van herkomst. Dit aantal mannen is evenals dit aantal vrouwen tussen 1960 en 1971 met ongeveer 30 000 gestegen. Van de mannen was 51,5% en van de vrouwen 38,3% jonger dan 30 jaar. Van de vrouwen was een groter deel dan van de mannen 45 jaar of ouder.

Tot deze ongehuwden behoren personen die om verschillende redenen (nog) niet gehuwd zijn. Voor een deel van hen was het leefverband waarin we hen tegenkomen van tijdelijke aard. Dit is bij voorbeeld het geval voor een deel van de jongere ongehuwden die in verband met hun opleiding of werk het ouderlijk gezin hebben verlaten. Van de ongehuwde mannen en vrouwen volgde resp. 22,0 en 12,3% nog dagonderwijs en van de ongehuwde vrouwen behoorde 9,8% tot het inwonend personeel van inrichtingen en tehuizen.

Voor een ander deel van de ongehuwden is het leefverband waarin zij in 1971 verbleven van meer duurzame aard. Dit is bij voorbeeld het geval voor een deel van de ongehuwden die in een tehuis of inrichting verblijven (21,6% van de mannen en 18,3% van de vrouwen). Voor een deel van hen is dit verblijf ook de reden waarom zij niet gehuwd zijn en/of nooit meer zullen trouwen. Ook behoorde een deel van de ongehuwde mannen en vrouwen tot de buitenlandse arbeiders.

Van de ongehuwde mannen en vrouwen was bijna 40% alleenstaand. In vergelijking met 1960 zijn deze percentages zeer sterk gestegen (met resp. 18,3 en 10,3%). Bij de ongehuwde mannen is deze toename voor een deel veroorzaakt door het grotere aantal buitenlandse arbeiders dat in 1971 in Nederland verbleef. Verder leefde van de ongehuwde mannen 37,5 en van de ongehuwde vrouwen 29,8% zonder eigen gezinsleden, met anderen in een huishouden. Deze percentages zijn in vergelijking met 1960 sterk gedaald (met resp. 15,4 en 12,4%). Gezien het feit dat een groot deel van degenen die in een niet-gezinshuishouden leefden tot de oudere leeftijdscategorieën behoorde kan verondersteld worden dat het bij veel van deze niet-gezinshuishoudens gaat om samenlevende verwanten (restgezinnen).

Van de ongehuwden was maar een zeer klein deel hoofd van een één-oudergezin (0,3% van de mannen en 2,7% van de vrouwen)⁵. In vergelijking met 1960 zijn ook deze percentages gestegen.

In het voorafgaande is vooral aandacht besteed aan de afzonderlijke categorieën verweeduwen, gescheidenen, gehuwden en ongehuwden. Hierna wordt ingegaan op enkele ontwikkelingen binnen de totale populatie.

Bij alle categorieën (met uitzondering van de gehuwde vrouwen) heeft een aanzienlijke toename plaatsgevonden van de alleenstaanden. Tussen 1960 en 1971 is het aantal één-persoonshuishoudens gestegen. Hiertegenover staat een duidelijke afname van de percentages die zonder eigen gezinsleden met anderen een huishouden voerden. Ook hier vormen de gehuwde

vrouwen een uitzondering. Alleen bij de ongehuwden en bij de gescheiden vrouwen zijn de percentages hoofden van een één-oudergezin toegenomen. Van de weduwnaars, de weduwen en de gehuwde vrouwen verbleef in 1971 een groter percentage dan in 1960 in een tehuis of inrichting.

Tussen 1960 en 1971 is de totale bevolking met 14,9% gestegen. In deze periode steeg het aantal mannen en vrouwen dat niet (meer) tot een volledig gezin behoorde met resp. 20,5 en 22,9%. Bij de vrouwen was de procentuele toename het grootst bij de gescheidenen en vervolgens bij de verweeduwen. In absolute zin nam het aantal weduwen sterker toe. Bij de mannen was de procentuele toename bij de gehuwde (niet-samenwonenden) iets groter dan bij de gescheidenen. In absolute zin nam het aantal gehuwden veel sterker toe, hetgeen vooral een gevolg is van het grotere aantal gehuwde buitenlandse arbeiders dat naar Nederland is gekomen.

Degenen die niet (meer) tot een volledig gezin behoren leven in een maatschappij waarin het merendeel van hun leeftijdsgenoten gehuwd is en die ook ingericht is voor deze gehuwden (voorzieningen e.d.). Hierdoor kunnen zij te maken krijgen met verschillende specifieke materiële en sociale problemen. Zo kunnen de alleenstaanden op het sociale vlak geheel of gedeeltelijk in een isolement terecht komen en komen zij alleen te staan voor het voeren van een huishouding (materieel). Voor de hoofden van een één-oudergezin kunnen hierbij nog extra problemen komen door hun zorg voor de opvoeding van jonge kinderen. De bij de Volkstelling verzamelde gegevens kunnen geen directe informatie verschaffen over de aard en omvang van deze problematiek. Wel kan op basis van deze gegevens het een en ander gezegd worden over de omvang van categorieën waarbinnen problemen aanwezig zijn.

Zo blijkt in de eerste plaats dat er onder de één-oudergezinnen twee duidelijk van elkaar te onderscheiden categorieën zijn aan te wijzen.

In ruim 40% van alle één-oudergezinnen waren alleen maar volwassen kinderen (21 jaar of ouder) aanwezig. In bijna een kwart van alle één-oudergezinnen waren alle kinderen 30 jaar of ouder. Het gaat hier in feite om twee of meer persoonshuishoudens. Van deze één-oudergezinnen had 87,5% een verweerde als hoofd (68,9% een vrouw en 18,6% een man). Van deze verweeduwen zal ook het grootste deel tot de oudste leeftijdscategorieën behoren.

Hiernaast blijkt dat in slechts 7,8% van de één-oudergezinnen alle kinderen jonger dan 6 jaar waren. Ook van deze één-oudergezinnen had een veel groter deel een vrouw als hoofd. Terwijl van hen 31,6% een gescheiden vrouw als hoofd had, was in 30,1% van de gevallen een ongehuwde vrouw hoofd van zo'n gezin. Het zal hier bijna steeds om jonge vrouwen gaan. In deze gezinnen staat het hoofd veelal alleen voor alle taken met betrekking tot het opvoeden van de kinderen en het voeren van een huishouden. Hierbij laat zich aantekenen dat de hertrouwkansen van de jonge hoofden van één-oudergezinnen niet ongunstig zijn. Daarnaast is aan te nemen dat een deel van hen samen woont. Hoe groot dit deel was, is niet te achterhalen.

Ook van de overige één-oudergezinnen had het overgrote deel een vrouw als hoofd. In 45,6% van deze één-oudergezinnen was dit een weduwe en in 25,5% een gescheiden vrouw. In vergelijking met 1960 had in 1971 een groter deel van de één-oudergezinnen een vrouw als hoofd. En van alle één-oudergezinnen had in 1971 een groter deel een gescheidene als hoofd.

Uit de verdeling van alle alleenstaanden naar geslacht, burgerlijke staat en leeftijd blijkt ook dat er binnen deze populatie een aantal categorieën zijn te onderscheiden. Van alle alleenstaanden was bijna een kwart jonger dan 30 jaar en bijna 40% was 65 jaar of ouder. Van deze jonge alleenstaanden was het overgrote deel ongehuwd. Onder deze alleenstaanden waren ook meer mannen dan vrouwen. Van de oudste alleenstaanden was het grootste deel verweuwd en onder hen was het aantal vrouwen bijna vier keer zo groot als het aantal mannen. Onder de alleenstaanden van middelbare leeftijd (45-64 jaar) treffen we relatief de meeste gescheidenen aan. Onder hen was het aantal vrouwen bijna drie keer zo groot als het aantal mannen. Er blijkt der-

halve, in alle leeftijdsklassen, een aanzienlijke verstoring in de aantalsverhoudingen tussen de sexen op te treden. Deze verstoring heeft natuurlijk niet alleen consequenties voor de huwelijks- en hertrouwkwansen, maar ook voor het aangaan van andere duurzaam bedoelde relaties.

Gezien de duidelijk andere samenstelling van de hier globaal aangeduide categorieën alleenstaanden, zal ook de problematiek waar deze categorieën mee te maken krijgen nogal verschillen.

Het aantal mannen en vrouwen dat in een niet-gezinshuishouden of een huishouden met een gezin leefde verschilt veel minder dan bij de één-oudergezinnen en de alleenstaanden. Van alle niet-gehuwde mannen leefde relatief wel een groter deel in zo'n leefverband. Van de jongeren die in zo'n huishouden leefden was het grootste deel ongehuwd en van de ouderen was het grootste deel verweduwd.

De geconstateerde verschillen tussen mannen en vrouwen geven aanwijzing voor de veronderstelling dat mannen zich – al dan niet na huwelijksontbinding – moeilijker als alleenstaande weten te handhaven dan vrouwen en/of dat zij gemakkelijker een partner vinden of in een gezin (van een kind) worden opgenomen. De veronderstelling dat ongehuwde en vooral gehuwd geweest zijnde mannen gemakkelijker een partner vinden om mee samen te wonen, dan ongehuwde en gehuwd geweest zijnde vrouwen, sluit aan bij de verschillen tussen de huwelijks- en hertrouwkwansen van deze mannen en vrouwen.

8.3. Beleidsaanbevelingen

Op basis van dit rapport kunnen in feite alleen beleidsaanbevelingen worden geformuleerd die betrekking hebben op de omvang, samenstelling en huishoudenssituatie van de verschillende populaties waaraan in dit rapport aandacht is besteed. Over de aard van de problemen waar verweduwd, gescheiden en een deel van de ongehuwden en gehuwden mee te maken krijgen kan weinig worden gezegd aangezien bij een integrale volkstelling hierover geen directe informatie kan worden verzameld. Verder veld-onderzoek zal hierop meer zicht kunnen bieden.

De belangrijkste verandering die in dit rapport naar voren is gekomen, is de sterke toename tussen 1960 en 1971 van het aantal personen dat niet (meer) tot een gezin behoorde. Van hen leefde in 1971 een veel groter deel dan in 1960 zonder anderen in een huishouden, dus als alleenstaande. Op basis hiervan en rekening houdende met andere bevindingen kunnen de volgende stellingen geformuleerd worden.

1. De sterke toename van het aantal personen dat niet (meer) tot een volledig gezin behoorde maakt duidelijk dat het huwelijk (gezin) niet het enige leefverband is waarvan personen, tot aan hun eigen dood of die van hun partner, deel uitmaken.

Toelichting: Het niet-huwen is een verschijnsel dat in feite al zo oud (jong) is als het huwelijk. Van meer recentere datum is echter het verschijnsel dat personen niet direct vanuit het gezin van herkomst, zelf een gezin stichten. Daarnaast maakt vooral de toename van het aantal echtscheidingen het tijdelijke karakter van het huwelijk duidelijk. In hoeverre hiermee ook een vraagteken gezet wordt bij het huwelijk als institutie is op basis van deze statistische analyse niet te achterhalen. Hiervoor zijn in andere gegevens echter wel aanwijzingen te vinden.

Het is dan ook van belang meer aandacht te besteden aan de niet-gehuwden en de fasen waarin personen geen deel meer uitmaken van het ouderlijk gezin en ook niet of niet meer zelf gehuwd zijn. Daarmee kan ook de «van-zelfsprekendheid» van het huwelijk (gehuwd zijn) ter discussie worden gesteld en ontstaat er een meer reëel beeld van het huwelijk.

2. Het groeiende aantal één-persoonshuishoudens (alleenstaanden) vraagt speciale aandacht van het beleid, met betrekking tot de verschillende problemen waarmee deze personen te maken kunnen krijgen.

Toelichting: Door de Interdepartementale Werkgroep Alleenstaanden

(IWA) is hiermee al een belangrijke aanzet gegeven. Van belang is echter dat personen in zeer verschillende fasen van hun leven en na verschillende levenservaringen in de positie van alleenstaande kunnen terecht komen. Deze verschillen kunnen ook van grote betekenis zijn voor problemen waar de alleenstaanden mee te maken krijgen. Aangezien hieraan in het IWA-eindadvies – ons inziens – niet voldoende aandacht wordt besteed, wordt in het slothoofdstuk hierop ingegaan.

3. De één-oudergezinnen vormen een speciale categorie niet-(meer)gehuwden die bijzondere aandacht verdient met betrekking tot de opvoeding van de kinderen en de ontplooiingsmogelijkheden van het hoofd.

Toelichting: Tussen 1960 en 1971 is ook het aantal één-oudergezinnen toegenomen. In 1971 had een groter deel van deze één-oudergezinnen een vrouw als hoofd. En sinds 1960 is vooral het aantal gescheiden vrouwen dat hoofd van een één-oudergezin was sterk gestegen. Na 1971 heeft deze verandering zich in versterkte mate voortgezet. Binnen de totale categorie één-oudergezinnen bestaan dan ook belangrijke verschillen, bezien onder andere naar de positie van het hoofd en de leeftijd van de kinderen. Het hoofd van een één-oudergezin kan doordat hij of zij alleen voor de verschillende problemen (opvoeding, huishoudelijke arbeid, werk en/of activiteiten buitenshuis) staat, belemmerd worden in zijn of haar ontplooiingsmogelijkheden. Bij het vinden van werk hebben gehuwd geweest zijnde vrouwen waarschijnlijk meestal een duidelijke achterstand. De opvoeding van kinderen op verschillende leeftijden kan allerlei problemen met zich mee brengen. Door de kinderen moet het ontbreken van de andere ouder worden verwerkt.

Bij de opvoeding wordt er nog overwegend van uitgegaan dat deze alleen goed kan plaatsvinden wanneer er een vader en moeder aanwezig zijn. Hierbij kunnen verschillende vraagtekens worden geplaatst. Daarnaast lijkt het van belang na te gaan welke aspecten van deze aanwezigheid van belang zijn. Verder valt op basis van de ontwikkeling van het aantal één-oudergezinnen te verwachten dat er in toenemende mate behoefte is aan opvangmogelijkheden voor kinderen (kinderdagverblijven en dergelijke). Het is echter de vraag of juist de één-oudergezinnen van deze instellingen gebruik (gaan) maken, of dat zij eerder naar meer persoonlijke oplossingen zoeken.

4. Het is van belang meer informatie te verkrijgen over niet-huwelijkse samenwoningen en over relaties van niet-gehuwden die ook niet samenwonen.

Toelichting: Uit de gegevens van de VT'71 blijkt dat het percentage niet-gezinshuishoudens en huishoudens met een gezin in vergelijking met 1960 is afgenomen. Omdat er onder deze huishoudensvormen uiteenlopende samenlevingsvormen zijn samengevat komen veranderingen in de afzonderlijke samenlevingsvormen in deze ontwikkeling niet tot uitdrukking. Zo is het mogelijk dat het aantal restgezinnen sterk is afgenomen en dat het aantal andere samenwoningen is toegenomen. Verder inzicht in de aantallen en samenstelling van deze huishoudens kan uitsluitend geven over deze veranderingen.

Hiernaast kan verdere informatie zicht verschaffen op de plaats en betekenis van het huwelijk alsmede in veranderingen in de relatie tussen huwelijk, voortplanting en sexualiteit. Bij deze samenwoningen en niet-samenwoningen zijn ook homofiele en lesbische relaties van belang. Er zijn schattingen gemaakt waarin naar voren komt dat er onder de gehuwde mannen en vrouwen een niet-onbelangrijk aantal homofielen en lesbiennes is. Verondersteld kan worden dat van hen een deel na 1971 gescheiden is of waarschijnlijk nog gaat scheiden. Vooral voor hen zullen niet-huwelijkse relaties een belangrijke plaats innemen.

Met nadruk spreken wij hier van «een deel». Het is zeker niet zo dat alle gehuwde homoseksuelen ooit zullen gaan scheiden. Velen zullen met hun huwelijkspartner een harmonische verbintenis hebben opgebouwd, bij anderen zullen maatschappelijke factoren – maar ook uiteraard kwesties van

sexuele (bisexualiteit) en psychologische (sterke emotionele binding van de huwelijkspartner en/of kinderen) aard – een scheiding niet bevorderen.

Hiernaast kan meer informatie over deze niet-gehuwden ook worden gebruikt voor het opheffen van de relatieve achterstelling van de niet-gehuwden.

Tot slot dient nog een relativerende opmerking te worden gemaakt. Er moet zeker niet per definitie van worden uitgegaan dat bovengenoemde categorieën «zielig», «eenzaam», «achtergesteld» of «gedeprimeerd» zijn. Integendeel, velen zullen hun leefsituatie niet negatief beoordelen. Het is echter wel zo dat door het overheidsbeleid – veelal in een grijs verleden geformuleerd – er op tal van punten (waaraan we in dit rapport aandacht hebben besteed) een waarneembare achterstelling is ontstaan in vergelijking met degenen die in een gezinsverband leven.

Door een analyse van het statistisch materiaal – de gegevens van de Volkstelling en uit de lopende statistiek – kan geen volledig zicht verkregen worden op de leefomstandigheden van de verweduwd en gescheidenen. Om dit beeld verder aan te vullen is het noodzakelijk dat door middel van veldonderzoek aanvullende kwalitatieve gegevens worden verzameld. Alvoers dergelijk gewenst veldonderzoek aan te geven worden nog een tweetal aanbevelingen gedaan met betrekking tot het statistisch onderzoek.

Met betrekking tot de verweduwing wordt veel aandacht besteed in de statistiek aan doodsoorzaken e.d. van overledenen, maar minder aan gezinsvariabelen. We willen dan ook in de eerste plaats bepleiten dat de gegevens over verweduwing uit de bevolkingsregistratie bewerkt en gepubliceerd worden, analoog aan hetgeen met betrekking tot de echtscheiding is gedaan⁶.

In de tweede plaats verdient het aanbeveling dat in de Volkstelling meer aandacht wordt besteed aan het moment van echtscheiding en verweduwing. Op basis daarvan kan dan met echtscheidings- en verweduwingscohorten worden gewerkt.

Met behulp van een cohort-analyse kan (door het longitudinale karakter van deze analyse) beter zicht worden verkregen op veranderingen die binnen de populaties hebben plaatsgevonden. De gegevens zoals deze verzameld worden bij de bevolkingsboekhouding geven een goed zicht op de hier voorgestelde analyse. Wanneer een dergelijke analyse mogelijk is op basis van de Volkstelling, is er het evidente voordeel aanwezig dat er veel meer differentiatiemogelijkheden ontstaan.

Naast een statistische analyse van beschikbare gegevens kan onderzoek waarbij de informatie via andere bronnen wordt verkregen, belangrijk aanvullend inzicht verschaffen over de leefomstandigheden van de gescheidenen, verweduwd en enz. Bij dergelijk onderzoek is het van belang dat de aandacht niet uitsluitend gericht wordt op één of enkele categorieën. Nodig is dat voortdurend de totale populatie gescheidenen, verweduwd en e.d. onder de aandacht blijft. Alleen dan kan dergelijk onderzoek ook gebruikt worden bij het ontwikkelen van een consistent beleid.

In zo'n onderzoek kunnen vragen aan de orde worden gesteld over de samenstelling van de huishoudens en over de relaties die de betrokkenen met anderen binnen en buiten het huishouden onderhouden. Er kan ingegaan worden op de problemen waar de verweduwd en e.d. mee geconfronteerd worden op het gebied van:

- de huisvesting;
- het inkomen;
- het werk;
- de opvoeding van de kinderen;
- de maatschappelijke dienstverlening;
- de wetgeving (ongehuwd samenwonen).

Ook kan aan de orde komen hoe de verschillende categorieën in de situatie waarin zij zich bevinden zijn terechtgekomen, hoe lang zij zich reeds in

deze situatie bevinden en welke veranderingen er hebben plaatsgevonden sinds de huwelijksontbinding. Tenslotte kunnen vragen aan de orde komen over de verwerking van de echtscheiding of de verweduwing en over de beleving van de huidige situatie door de betrokkenen.

Bij het opzetten c.q. stimuleren van verder onderzoek kunnen de volgende stappen genomen worden.

1. Literatuurstudie

Uit bestaande literatuur uit binnen- en buitenland kan verdere informatie verkregen worden over de leefomstandigheden waarin de verweduwd, gescheiden en een deel van de ongetrouwd en getrouwd verkeren. Veel van deze literatuur is gericht op min of meer specifieke deelpopulaties. Naast elkaar zal deze literatuur ook een meer algemeen beeld geven van de totale populatie personen die niet meer tot een gezin behoren. Daarnaast kan zo'n literatuurstudie materiaal opleveren voor een verder uitgewerkte onderzoeksaanvraag.

2. Informatie van organisaties en instanties

Er zijn tal van instanties en organisaties die zich op de een of andere wijze bezig houden met verweduwd, gescheiden en enz. Bij hen berust ook een grote hoeveelheid kennis en informatie over deze personen. Dit materiaal kan door middel van gesprekken en analyses van jaarverslagen, periodieken e.d. het beeld van de leefomstandigheden van de verweduwd verder aanvullen.

3. Veldonderzoek

Als laatste fase kan een veldonderzoek worden opgezet waarbij de informatie van de verweduwd, gescheiden en een deel van de ongetrouwd en getrouwd zelf wordt verkregen. Afhankelijk van de verdere probleemstelling zal bezien moeten worden of dit een mini-census kan worden, of dat de voorkeur uitgaat naar kleinere, meer kwalitatieve onderzoeken. Hierbij behoort het een het ander niet uit te sluiten.

Noten

¹ In bijlage 26 wordt een omschrijving gegeven van de in dit rapport veel gebruikte statistische begrippen waarmee de verschillende huishoudenssituaties zijn aangeduid.

² Zie ook: Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, CBS, Den Haag, 1978.

³ CBS. Huwelijks- en hertrouwtafels voor Ne-

derland 1848 t/m 1865, Den Haag, 1975. De huwelijks- en hertrouwkansen over de periode 1966-1970 zijn gepubliceerd in de Maandstatistiek voor bevolking en volksgezondheid, januari 1973.

⁴ Hierbij speelt een rol dat degenen die van tafel en bed gescheiden waren in 1960 ingedeeld

werden bij de getrouwd en in 1971 bij de gescheidenen.

⁵ Bij de ongetrouwd zijn niet alle hoofden van een één-oudergezin als zodanig geteld.

⁶ CBS. Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, Den Haag, 1976.

8.4. Suggesties voor verder onderzoek

9. Enkele kanttekeningen bij het eindadvies van de Interdepartementale Werkgroep Alleenstaanden

Vlak voordat de definitieve versie van dit rapport gereed was, werd het eindadvies van de Interdepartementale Werkgroep Alleenstaanden aangeboden aan de Staatssecretaris van CRM (zie bijlage 27). Gezien de duidelijke raakvlakken tussen het werk van de IWA en de problematiek die in dit rapport aan de orde komt, is het mogelijk dit IWA-advies hier van enige kanttekeningen te voorzien. Dit betreft in de eerste plaats de eerste twee hoofdstukken uit dit eindadvies.

In het IWA-eindadvies staat eerst dat er in 1971 681 000 «zelfstandig wonende alleenstaanden» waren en even verderop dat alleenstaanden «relatief vaak inwonend zijn». Dergelijke minder nauwkeurige formuleringen leiden gemakkelijk tot misverstanden die afbreuk doen aan de waarde van het eindadvies. Bij het voorgaande is van belang te weten wie bij de VT'71 als alleenstaande is geteld. Dit is «elk afzonderlijk levend persoon en voorts hij of zij die wel met anderen in een woonverblijf woont, doch een afzonderlijke huishouding voert en met die anderen geen huiselijk verkeer onderhoudt». In deze definitie is naast de woonsituatie ook de huishoudvoering een belangrijk criterium. Verder blijven bij deze definitie de emotionele kanten van de leefsituatie en de kwalitatieve relaties die personen in verschillende leefsituaties onderhouden, buiten beschouwing. Wanneer aan deze aspecten geen aandacht wordt besteed – en dat is het geval in het IWA-advies – wordt enerzijds voorbijgegaan aan de grote verschillen die er binnen de categorie als alleenstaand getelden bestaan en anderzijds wordt voorbijgegaan aan overeenkomsten die bestaan tussen personen die bij de VT in een andere leefsituatie zijn ingedeeld. Grote verschillen treffen we bijvoorbeeld aan tussen bewoners van een studentenflat, gepensioneerde weduwnaars, jonge gescheiden vrouwen etc. En overeenkomsten kunnen bijvoorbeeld bestaan tussen bewoners van een studentenflat en die van een verplegers-/verpleegsters-flat die op het terrein van de inrichting staat, tussen de alleenstaande ongehuwde en die in een restgezin, tussen een alleenstaande gescheiden vrouw en een gescheiden vrouw die met een jong kind een één-oudergezin vormt. Bij het opzetten van een beleid dat verbetering wil brengen in de positie van de alleenstaanden, is het van groot belang stil te staan bij het feit dat ook categorieën die niet als alleenstaand zijn aangemerkt, met vergelijkbare problemen als de alleenstaanden te maken kunnen krijgen. Een aantal problemen waar alleenstaanden mee geconfronteerd worden zoals met betrekking tot de huisvesting, belastingen en wetgeving zijn niet gekoppeld aan de leefsituatie, maar aan de burgerlijke staat (het ongehuwd zijn). Verder is bij het opzetten van dit beleid van belang aandacht te besteden aan het bestaan van belangrijke verschillen binnen de totale categorie alleenstaanden.

Een tweede kanttekening bij het IWA-advies heeft betrekking op de toename van het aantal alleenstaanden. Naast informatie over de absolute en relatieve toename van dit aantal is van belang te weten dat de toename tussen '60 en '71 bij de mannen bijna een keer zo groot was als bij de vrouwen (resp. 120 en 66%). Hierbij speelt het grote aantal buitenlandse arbeiders (zowel gehuwden als ongehuwden) dat in deze periode naar Nederland is gehaald een belangrijke rol. Verder blijkt dat vooral van de gescheiden man-

nen in 1971 een veel groter deel alleenstaand was dan in 1960. Deze toename is ook veel groter dan bij de gescheiden vrouwen. Het is niet onwaarschijnlijk dat er met betrekking tot deze vorm van individualisering sprake is van het inhalen van een achterstand van de mannen ten opzichte van de vrouwen (zie tabellen 10 en 17). Overigens menen wij op basis van een schatting te kunnen stellen dat het aantal alleenstaanden in 1977 meer dan 800 000 personen bedroeg.

In het tweede hoofdstuk van het IWA-advies komen een aantal kenmerken aan de orde. Van belang hierbij is de vraag of deze kenmerken specifiek zijn voor de alleenstaanden of dat hier kenmerken genoemd worden die betrekking hebben op al diegenen die niet tot een gezin behoren.

Zo blijkt het verschil tussen het percentage mannen en vrouwen dat hoofd van een één-oudergezin was nog groter te zijn dan het verschil tussen het percentage mannelijke en vrouwelijke alleenstaanden. Bij de bewoners van de tehuizen en inrichtingen was dit verschil kleiner evenals bij degenen die in een niet-gezinshuishouden leefden. Alleen in de huishoudens met een gezin leefden meer mannen dan vrouwen (zie de tabellen 5, 7 en 8). Al deze verschillen worden voor een belangrijk deel verklaard door het grotere aantal weduwen, terwijl er vooral meer gescheiden en ongehuwde mannen in een huishouden met een gezin leefden. In de volgende staat is de verdeling van het aantal alleenstaanden naar burgerlijke staat vermeld voor 1971.

	Ongehuwd	Gehuwd	Gescheiden van echt en gescheiden van tafel en bed	Verweduwd
Totaal 100%	44,1	8,0	7,5	40,3
Mannen 100%	53,0	18,5	8,8	19,6
Vrouwen 100%	38,7	1,8	6,8	52,7

Hieruit blijkt dat er belangrijke verschillen bestaan tussen alleenstaande mannen en alleenstaande vrouwen.

Hierna volgt nog in het kort enige aanvullende informatie over de afzonderlijke categorieën.

De verweduwden waren in vergelijking met alle alleenstaanden duidelijk ouder. In vergelijking met de overige verweduwden nemen de alleenstaande verweduwden een tussenpositie in. De verweduwden die hoofd van een één-oudergezin waren en die in een niet-gezinshuishouden leefden waren jonger en de verweduwden die lid waren van een huishouden met een gezin en die in een tehuis of inrichting leefden waren in het algemeen ouder.

Van de alleenstaanden was meer dan 90% hoofdbewoner van een woning. In vergelijking met de overige weduwnaars had een iets groter deel zelf inwoning en was ook een iets groter deel zelf inwonend. In vergelijking met alle verweduwden oefende van de alleenstaande verweduwden een iets kleiner deel nog een beroep uit.

Van alle gescheiden mannen was 42,4% en van de gescheiden vrouwen was 33,4% alleenstaand. De alleenstaande gescheiden vrouwen waren in het algemeen wat ouder dan alle gescheiden vrouwen en bij de alleenstaande gescheiden mannen was de leeftijdscategorie 35-64 jaar wat sterker vertegenwoordigd. Van de alleenstaande gescheiden mannen was bijna 60% en van de alleenstaande gescheiden vrouwen was ruim 80% hoofdbewoner van een woning. Deze percentages liggen lager dan bij de overige gescheidenen en van de alleenstaanden had een groter deel inwoning of was zelf inwonend. Verder blijkt uit het verschil tussen de mannen en vrouwen dat de

vrouw vaker de woning krijgt toegewezen. Ook oefende van de alleenstaande gescheidenen een iets kleiner percentage dan van de overige gescheidenen nog een beroep uit. Wat dit betreft bestaat er ook een groot verschil tussen de mannen en vrouwen, hetgeen samenhangt met het leeftijdsverschil. Van de alleenstaande gescheiden vrouwen had bijna 30% een inkomen uit pensioen en voor 13,5% van hen was een sociale uitkering de belangrijkste bron van levensonderhoud.

Van zowel de ongehuwde mannen als vrouwen was bijna 40% alleenstaand. In de jongste leeftijdscategorieën liggen deze percentages nog hoger. In deze jongste leeftijdscategorieën was het aantal alleenstaande ongehuwde mannen groter dan het aantal alleenstaande ongehuwde vrouwen. Hiertegenover staat een veel groter aantal ongehuwde vrouwen die hoofd van een één-oudergezin waren en een veel groter aantal ongehuwde vrouwen die tot het inwonend personeel van tehuizen en inrichtingen behoorde. Van de alleenstaande ongehuwde mannen was ruim 35% en van de alleenstaande ongehuwde vrouwen was bijna 60% hoofdbewoner van een woning. Deze percentages liggen lager dan bij de overige ongehuwden. Van de alleenstaande ongehuwde mannen oefende een kleiner deel dan de overige ongehuwde mannen nog een beroep uit. Bij de alleenstaande ongehuwde vrouwen ligt dit percentage juist hoger. Bij de vrouwen is dit percentage ook hoger dan bij de mannen.

Van de gehuwde mannen was 50,8% alleenstaand en van de gehuwde vrouwen 14,1%. Bij de mannen was vooral de leeftijdscategorie 30-44 jaar sterk vertegenwoordigd terwijl van deze vrouwen bijna 60% 45 jaar of ouder was. Van de alleenstaande gehuwde mannen was nog geen 20% hoofdbewoner van een woning, terwijl dit percentage bij de alleenstaande gehuwde vrouwen veel hoger is. In beide gevallen zijn deze percentages lager dan bij de overige gehuwden die niet (meer) met hun partner samenwonen. De percentages alleenstaande gehuwde mannen en vrouwen die nog een beroep uitoefenden waren lager dan bij de overige gehuwden.

Uit het voorgaande blijkt dat meer informatie voorhanden is over de alleenstaanden waarmee tevens verschillen tussen de alleenstaanden en de overige verweduwden, gescheidenen, ongehuwden en gehuwden naar voren komen. Dit geldt ook voor de één-oudergezinnen. Van deze één-oudergezinnen had 17,9% een man en 82,1% een vrouw als hoofd. Van al deze hoofden was 65,9% verweduwd (12,9% weduwnaar en 53,0% weduwe).

In vergelijking met 1960 had een duidelijk groter deel van de één-oudergezinnen een gescheiden vrouw als hoofd. Verder bestaan er belangrijke verschillen binnen de categorie één-oudergezinnen die samenhangen met de leeftijd van de kinderen. Zo waren in ruim 40% van de één-oudergezinnen alle kinderen volwassen (21 jaar of ouder), en in 7,8% van de één-oudergezinnen waren alle kinderen jonger dan 6 jaar.

Uit de hiervoor uitgewerkte aanvullingen op het IWA-advies zijn ook conclusies te trekken ten aanzien van de meer gerichte beleidsaanbevelingen die door de IWA gedaan zijn. Dit betreft bij voorbeeld het feit dat alleenstaanden door hun beperktere deelname aan het arbeidsproces minder mogelijkheden hebben langs deze weg met anderen in contact te treden. Een ander punt is dat de ongehuwde alleenstaanden in vergelijking met de overige alleenstaanden minder goed gehuisvest zijn. Bovendien kan uit de verdere informatie over de één-oudergezinnen naar voren komen hoeveel en welke één-oudergezinnen in de eerste plaats behoefte hebben aan hulpverlening. Een ander punt is voorts nog dat een wijziging in de belastingtarieven voor ongehuwden niet alle alleenstaanden ten goede komt.

In het IWA-advies wordt opgemerkt dat het «ongewenst lijkt de alleenstaanden als een nieuwe (probleem) categorie op te voeren». Door niet optimaal gebruik te hebben gemaakt van de aanwezige informatie over alleenstaanden, heeft de IWA wat dit betreft zelf een kans laten liggen. Het opnemen van iets meer statistische informatie over de alleenstaanden en het gebruiken van deze informatie bij het uitwerken van de beleidsaanbevelingen zou de waarde van het IWA-advies hebben verhoogd.

Lijst van geraadpleegde literatuur

1. Van de Akker, P. Niet gehuwd moeder zijn . . . en dan? Amsterdam, 1977.
2. Berends, H. en W. Scholten. Vrouwen op de arbeidsmarkt. In: *Intermediair*. 1977, nr. 49.
3. Beuckens-Vries, M. Verschijningsvormen van het gezin. Amsterdam, 1976.
4. CBS. Statistisch Zakboek. 1974.
5. CBS. Huwelijks- en Hertrouwtafels voor Nederland 1966-1970, maandstatistiek bevolking en volksgezondheid, januari 1973.
6. CBS. Echtscheidingen in Nederland 1900-1974. Den Haag, 1976.
7. CBS. Huwelijks- en hertrouwtafels voor Nederland 1948-1965, Den Haag, 1975.
8. CBS. Technische toelichting bij de 14e Algemene Volkstelling. Voorburg, 1976.
9. CBS. Uitgebreide technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1971.
10. CBS. Statistical Yearbook of the Netherlands. Den Haag, Staatsuitgeverij.
11. Dumon, W. A. In: *Mislukt huwelijk en echtscheiding, een multi-disciplinaire verkenning onder voorzitterschap van prof. dr. V. Heylen*, Leuven, 1972.
12. Durville, H. H. M. Een sociologisch onderzoek van de weduwe die met jonge kinderen achterblijft. 1967.
13. Egleson, J. en J. Ouders zonder partner. Den Haag, 1965.
14. Fitié. Trendrapport, enkele lange termijnontwikkelingen binnen de volkshuisvesting. Den Haag, 1977.
15. Frinking, G. A. B. De gevolgen van een veranderend sterftepatroon voor de gezinssamenstelling. In: *Demografie*, januari 1973.
16. Frinking, G. A. B. De toekomstige ontwikkeling van het aantal echtscheidingen, een vergelijkende analyse. In: *Sociale Wetenschappen*. 1977, nr. 2.
17. Hart, N. When marriage ends, a study in status passage. London, 1976.
18. De Hoog, C. Huishouden, huwelijk en gezin. Amsterdam, 1976.
19. De Hoog, C. Partnerkeuze. Amsterdam, 1974.
20. Hunt, A. e.a. Families and their needs, with particular reference to one parent families. Part I and II, London, 1973.
21. Instituut voor Toegepaste Sociologie. De ongehuwde vrouw, onderzoek naar de levensomstandigheden van de ongehuwde vrouwen van 40-65 jaar. Nijmegen, 1969.
22. De Jager, H. en A. L. Mok. Grondbeginselen van de sociologie. Leiden, 1974.
23. De Jong-Gierveld, J. De ongehuwden. Alphen a/d Rijn, 1969.
24. Kamerstukken 11 860 1 t/m 5. Waaronder: Rapport betreffende de financiële positie van de gescheiden vrouwen en haar gezinnen. Van de Interdepartementale Werkgroep Onvolledige Gezinnen.
25. Kooy, G. A. Het veranderend gezin in Nederland. Leerdam, 1957.
26. Kooy, G. A. Sexualiteit, huwelijk en gezin in Nederland. Deventer, 1975.
27. Kooy, G. A. Het modern-Westers gezin. Hilversum, 1970.
28. Kooy, G. A. In: *Divorce in Europe*. Edited by R. Chester e.a., part. 1. Gestencilde uitgave, 1976.
29. Van Leeuwen, L. Th. Het gezin als sociologisch studie-object. Wageningen, 1976.
30. Lembrechts, M. Weduwen versus weduwnaars: Algemene situering en regeling inzake overlevingspensioen en arbeidsongevallen. In: *Vrouw en Gezin*. Leuven, 1975.
31. Lembrechts, M. Alleenstaanden op middelbare leeftijd. In: *Leuvens Cahiers voor sexologie*. 1977, nr. 1.
32. Ministers van Sociale Zaken. Verbetering levensomstandigheden oudere ongehuwde vrouw. 1973.
33. Nederlandse Gezinsraad. Gezinseconomische gevolgen van echtscheiding. Den Haag, 1972, blz. 3.
34. Nederlandse Gezinsraad. De sociaal-economische positie van weduwnaars met kinderen. Den Haag, 1973.

35. Nevejan, e.a.
36. Niphuis-Nell, M.
37. Oenen, J. J.
38. Rooij, I. A. T. de
39. Star Busmann, C. W.
40. Vendrik, M. H. C., C. J. Straver
e.a.

Echtscheiding. Bussum, 1969.
De gezinsfasen. Amsterdam, 1974.
Ongehuwde ouders. Leiden, 1970.
Weduwnaarspensioen. In: Intermediair, nr. 30, 29 juli 1977.
Kleine gids bij huwelijk en scheiding. Amsterdam, 4e druk, blzz. 15 en 16.
Weduwen. Bussum, 1969.

Bijlagen

Bijlage 1. Veranderingen in de aantallen gescheidenen en verweduwden door echtscheiding, sterfte, hertrouwen en migratie, gedurende de jaren 1969/1974

Geboortejaar	Aantal op 31-12-'68 ¹	Aan-komst	Echt-scheid.	Vertrek	Huwe-lijk	Sterfte	Aantal op 31-12-'69 ¹	Aank.	Echtsd.	Vertrek	Huw.	Sterfte	Aantal op 31-12-'70 ¹
Gescheiden vrouwen													
1946 en later	1 169	62	1 133	32	342	2	1 988	52	1 675	43	907	6	2 859
1945 t/m 1936	8 843	233	3 371	158	1 646	11	10 632	252	3 657	156	2 319	15	12 051
1935 t/m 1926	11 828	167	2 181	103	1 090	22	12 961	133	2 273	92	1 302	36	13 937
1925 t/m 1916	15 450	106	1 491	55	729	75	16 188	95	1 447	70	812	87	16 761
1915 t/m 1906	14 724	61	502	34	218	134	14 901	62	527	40	246	158	15 046
1905 t/m 1896	10 174	36	212	35	53	255	10 079	26	175	32	70	283	9 895
1895 en eerder	5 218	10	21	8	7	494	4 740	6	21	1	12	510	4 244
Totaal	67 406	675	8 911	425	4 085	993	71 489	626	9 775	434	5 568	1 095	74 793
Gescheiden mannen													
1946 en later	277	8	442	4	93	—	630	21	729	15	224	—	1 141
1945 t/m 1936	5 698	173	3 004	171	1 539	11	7 104	213	3 484	167	2 141	14	8 479
1935 t/m 1926	8 720	144	2 580	143	1 588	35	9 678	163	2 613	142	1 733	43	10 536
1925 t/m 1916	9 468	98	1 655	91	956	83	10 091	103	1 687	89	1 038	115	10 639
1915 t/m 1906	8 910	44	786	43	422	199	9 076	47	754	31	419	222	9 205
1905 t/m 1896	5 197	17	243	23	107	284	5 043	17	237	16	131	308	4 842
1895 en eerder	2 073	4	53	3	16	300	1 811	8	41	4	15	310	1 561
Totaal	40 343	488	8 763	478	4 771	912	43 433	572	9 545	464	5 701	1 012	46 403
Weduwen													
1946 en later	164	2	140	—	29	—	277	7	198	7	44	2	429
1945 t/m 1936	2 249	29	642	13	213	5	2 689	35	715	20	199	4	3 216
1935 t/m 1926	9 071	50	1 683	33	269	17	10 485	56	1 831	29	261	22	12 060
1925 t/m 1916	31 647	403	4 553	47	413	132	35 711	122	5 094	61	379	168	40 319
1915 t/m 1906	82 906	204	9 169	110	453	740	90 976	200	10 055	142	448	892	99 749
1905 t/m 1896	144 880	213	12 142	170	447	3 414	153 204	174	12 358	151	409	3 910	161 266
1895 en eerder	187 106	127	8 483	115	85	17 442	178 074	109	7 592	96	72	17 198	168 409
Totaal	458 023	728	36 812	488	1 909	21 750	471 416	703	37 843	506	1 812	22 196	485 448
Weduwnaars													
1946 en later	12	—	23	—	4	—	31	2	45	1	7	3	67
1945 t/m 1936	479	18	268	7	148	3	607	19	290	10	184	3	719
1935 t/m 1926	1 694	30	643	13	373	13	1 968	19	653	17	401	8	2 214
1925 t/m 1916	5 447	20	1 438	14	684	53	6 154	18	1 547	19	697	44	6 959
1915 t/m 1906	15 662	18	2 992	22	853	337	17 460	31	3 093	19	887	427	19 251
1905 t/m 1896	35 607	30	5 044	47	841	1 742	38 051	51	5 242	37	755	2 049	40 503
1895 en eerder	85 347	43	6 712	46	302	10 937	80 817	33	6 255	28	256	10 583	75 968
Totaal	144 248	159	17 120	149	3 205	13 085	145 088	173	17 125	131	3 187	13 387	145 681